

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ВИДАННЯ РЕКОМЕНДОВАНЕ ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА
UKRAINIAN JOURNAL OF CONSTITUTIONAL LAW

НАУКОВО-ЮРИДИЧНЕ ВИДАННЯ КАТЕГОРІЇ «Б»

ВИДАВЕЦЬ: РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

ЗАСНОВНИКИ: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ ЦЕНТР КОНСТИТУЦІЙНИХ ІНІЦІАТИВ

РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

ГОЛОВНІ РЕДАКТОРИ: ОЛЕНА БОРИСЛАВСЬКА, СЕРГІЙ РІЗНИК

Український часопис конституційного права має на меті створення платформи для фахового обговорення сучасних проблем конституціоналізму та поширення якісного контенту з цієї проблематики, передусім для українського читача.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ 22166-12066Р від 07.06.2016 року
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення №1877 від 30.05.2024 р.

ІДЕНТИФІКАТОР МЕДІА: R30-04930

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА UKRAINIAN JOURNAL OF CONSTITUTIONAL LAW

НАУКОВО-ЮРИДИЧНЕ ВИДАННЯ

ЗМІСТ

НАУКОВІ СТАТТІ

Михайло Савчин	ПРАВНИЧІ ЦІННОСТІ ТА REALPOLІТІК: МІЖ ТЕМНИМ І ЮРИДИЧНИМ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМОМ	3
Андрій Гачкевич	СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ ТА ІНШІ ВИДИ ДАНИХ У СВІТЛІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ	19
Валерія Афтанасів, Олег Панкевич	МЕЖІ ДОПУСТИМОСТІ КСЕНОТРАНСПЛАНТАЦІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ	30
Ірина Юркевич, Арсен Романів	УКРАЇНА ТА ЇЇ ПЕРШІ ВИБОРИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ: ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ ОСНОВИ І ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ	46
Андрій Коваль	ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧ- НИХ СЛУЖБ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ ТА ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ	60
Оксана Стасів	ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ПРАЦІВНИКА ЯК СКЛАДОВА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА БЕЗПЕЧНІ ТА ЗДОРОВІ УМОВИ ПРАЦІ	72

СЛОВО МОЛОДИМ НАУКОВЦЯМ

Анна-Марія Лугова	ГОРИЗОНТАЛЬНИЙ І ВЕРТИКАЛЬНИЙ ВПЛИВ КОНСТИТУЦІЇ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СПІВВІДНОШЕННЯ	80
-------------------	---	----

УДК 340.12+340.5+342.41

Публікація: 31.05.2026

doi.org/10.30970/jcl.2.2026.1

Михайло Савчин

Доктор юридичних наук, професор, директор НДІ порівняльного публічного права та міжнародного права, Ужгородський національний університет Ужгород, Україна, доктор, професор, Український вільний університет, Мюнхен, Німеччина
 ORCID ID: 0000-0002-9551-1203
 E-mail: michaelsavchyn7@gmail.com

Подано до друку: 12.02.2026

Рецензія 1: 21.04.2026

Рецензія 2: 17.04.2026

Затверджено до друку: 13.05.2026

ПРАВНИЧІ ЦІННОСТІ ТА REALPOLITIK: МІЖ ТЕМНИМ І ЮРИДИЧНИМ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМОМ

LEGAL VALUES AND REALPOLITIK: BETWEEN DARK AND LEGAL CONSTITUTIONALISM

Mykhailo Savchyn

Doctor of Legal Science, Professor, Director Research Institute for Comparative Public Law and International Law, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine, Doctor, Professor, the Ukrainian Free University, Munich, Germany

Abstract | The curtailment of democratic freedoms manifests itself in the justification of concepts such as illiberal democracy or dark constitutionalism, which are manifestations of a populist strand of constitutionalism that appeals to direct forms of democracy while bypassing the requirements of due process and democratic discourse regarding foreseeable implications. The root of the problem lies in the debate between proponents of the view that the majority determines society's progress (populism) and those who advocate limiting such actions through fundamental values upheld by virtuous individuals (the rule of law). In practical terms, the impact of conservatism is examined through a comparative analysis of the state structures of the United States of America and the Islamic Republic of Iran. The correlation between populism and a slide toward authoritarianism is traced using the examples of Hungary and Russia, as well as the use of arbitration by the presidents of France and Ukraine. Populism assaults the essence of liberal constitutional democracy, contributing to the rise and consolidation of authoritarianism. The creation of formal structures, rules, or procedures devoid of substantive values is the antithesis of constitutionalism. The deterioration of state institutions is often caused by a lack of virtue among public and political figures. From the perspective of the dialogue between constitutional values within the discourse of liberal and social democracy, a resilient democracy grounded in the virtues of public and political figures is of paramount importance. Preventing the abuse of the instruments of constitutional democracy through attacks on the legal values of dignity, freedom,

equality, and the rule of law requires a certain set of virtues that facilitate the adoption of just decisions grounded in due process. The distortion of the instruments of constitutional democracy against their intended purpose, when the identity of individuals or groups is attacked, lays the foundations for corporatism, resulting in corruption and the degradation of social and state institutions.

Keywords: constitutional justice, dark constitutionalism, democracy, dignity, government accountability, human rights, illiberal democracy, Islamic republic, legal constitutionalism, parliamentary, rule of law, semi-presidentialism, values, virtues.

Анотація | Згорання демократичних свобод проявляється в обґрунтуванні концепцій на кшталт неліберальної демократії чи темного конституціоналізму, будучи проявами популістичного напрямку конституціоналізму, який апелює до прямих форм демократії, минаючи вигоди належної правової процедури та демократичного дискурсу про передбачувані наслідки. Корінь проблеми полягає у дискусії між прибічниками поглядів, згідно з якими більшість визначає поступ суспільства (популізм) та обмеження таких дій засадничими цінностями, носіями яких є індивіди, наділені чеснотами (верховенство права). У практичній площині дія консерватизму досліджена на прикладі порівняльного аналізу організації держави Сполучених Штатів Америки та Ісламської республіки Іран. Кореляцію популізму зі скочуванням до авторитаризму прослідковано на прикладі Угорщини та Росії, а також використання арбітражу президентами Франції та України. Популізм атакує сутність ліберальної конституційної демократії, сприяючи становленню та укріпленню авторитаризму. Створення формальних структур, правил чи процедур без ціннісного наповнення є антитезою конституціоналізму. Деградація державних інститутів часто зумовлена дефіцитом чеснот державних і політичних діячів. З точки зору діалогу між конституційними цінностями у рамках дискурсу ліберальної та соціальної демократії має значення обороздатна демократія, яка ґрунтується на чеснотах державних і політичних діячів. Запобігання зловживанню засобами конституційної демократії шляхом атаки на правничі цінності гідності, свободи, рівності і верховенства права передбачає певний набір чеснот, які сприяють ухваленню справедливих рішень на засадах належної правової процедури. Викривлення інструментів конституційної демократії проти їх призначення, коли атакується ідентичність окремих індивідів чи груп, закладає засади корпоративізму, що має наслідком корупцію та деградацію соціальних і державних інститутів.

Ключові слова: верховенство права, гідність, демократія, ісламська республіка, конституційна юстиція, людські права, неліберальна демократія, парламентаризм, підзвітність уряду, семіпрезиденталізм, темний конституціоналізм, цінності, чесноти, юридичний конституціоналізм.

Вступ. Тренд до поширення популістичного конституціоналізму, що нерідко спирається на консервативні позиції, пов'язаний із дискурсом щодо спрощення розуміння природи речей та спрощення прийняття політичних рішень¹. Цій проблематиці присвячено навіть спеціальний випуск «Журналу міжнародного конституційного права». У ньому, зокрема, проаналізовано прихід до влади популістів у Польщі та Угорщині, нападки на верховенство права, нівелювання дискреційних повноважень судів в Ізраїлі щодо перевірки актів уряду, а також зародження та посилення популізму в Латинській Америці. Наголошується, що це призводить до ерозії конституціоналізму, наслідком чого може стати «повна та загальна зміна системи управління країною, включаючи впровадження авторитарних та антидемократичних елементів»². Результатом такого процесу є заперечення ідеї соціального прогресу разом із критикою «прогресивізму», оскільки він посягає на так звані «традиційні цінності». Водночас це не слід ототожнювати з явищем правової традиції, яка передбачає створення, відтворення та примноження правил, інституцій і процедур, що ґрунтуються на фундаментальних правових цінностях свободи, рівності та верховенства права, в основі

¹ Одним із його прибічників є Ларі Крамер: Larry D Kramer, Popular Constitutionalism, circa 2004 (2004) 92(4) California Law Review 959-1011. Також цій тематиці я приділяв увагу у своєму виданні: Конституція: люди та інституції (SWOT-коментар) (Київ: Юрінком Інтер, 2024) 20-25.

² Cristina Fasone, Yaniv Roznai, Constitutional Perspectives on Populism and the Crisis of Democracy: Introduction to a Comparative and Interdisciplinary Inquiry, ICL Journal, 2026, 20(1). DOI: 10.1515/icl-2025-0061

яких лежить повага до людської гідності. Стисло кажучи, корінь проблеми полягає в дискусії між прибічниками поглядів, згідно з якими більшість визначає поступ суспільства (популізм), та обмеженням таких дій засадничими цінностями, носіями яких є індивіди, наділені чеснотами (верховенство права).

Крайньо радикальним проявом популярного конституціоналізму є темний (*dark*) конституціоналізм. На думку Мартіна Белова, він виражає соціально-правову, семіотичну та семантичну парадигму дослідження ролі негативних емоцій у конституціоналізмі в широкому розумінні, що має раціональний, емоційний та уявний, а також текстуальний, перформативний і соціально-правовий виміри. Основою темного конституціоналізму та його ключовим семіотичним знаком є «конституційна темрява». Його розглядають амбівалентно - як конституціоналізм і антиконституціоналізм. Він є антиконституційним за своєю ціннісною сутністю та тим, що слугує інструментом темної конституційної політики. Професор Белов зазначає, що він нібито є конституціоналізмом з огляду на претензію на організацію конституційного порядку та безладу на основі конкретної нормативної, емоційної та символічно-уявної схеми³. Однак останнє судження містить логічну суперечність, оскільки формалізація певних інституцій, наприклад, відверто авторитарного стилю, не є конституціоналізмом *per se*. Концепт «темного конституціоналізму» заперечує ідею поступального розвитку, що лежить в основі лібералізму та демократії - наріжних каменів розуміння конституціоналізму як раціоналізованого врядування задля ефективного захисту прав людини.

З погляду характеристики свободи в площині «лібералізм - консерватизм» чітко простежується кореляція між можливостями вибору в діапазоні певних дій при ліберальному підході та акцентуванням на виконанні обов'язків у консерваторів. Зокрема, ліберальний підхід виражає відповідальність індивіда за свій вибір, а консервативний - відповідальність індивіда в межах наявної системи цінностей. Такі цінності за лібералізму динамічно інтерпретуються з урахуванням соціальних змін, а за консерватизму - як незмінний порядок речей. Наприклад, прихід до влади у США консервативних сил, що складають дивну суміш від технофашистів і *MAGA* (у вигляді руху *America First!*) до прихильників євангелістів, спричинив припинення допомоги Україні під час повномасштабної фази вторгнення руссо-української війни, що змусило країни-члени ЄС наростити зусилля, що підтверджують дані Інституту Кіля⁴.

З правової точки зору такі інтенції потребують зважування з огляду на цінності, що лежать в основі конституціоналізму, чому й буде присвячена ця стаття. Як у практичній площині діє консерватизм у конституційному та державному праві, можна порівняти на прикладі організації державного устрою Сполучених Штатів Америки та Ісламської Республіки Іран. Кореляцію популізму зі скочуванням до авторитаризму простежимо на прикладі Угорщини та Росії, а також використання арбітражних прерогатив президентами Франції та України. Ці проблеми будуть розкриті через інструменти інтерпретації конституції як «живої матерії» у світлі основоположних принципів і цінностей права з урахуванням чеснот інтерпретатора.

1. Чесноти та конституціоналізм: кореляція між американським та іранським популізмом

Американський конституціоналізм ґрунтується на гарантіях індивідуальної свободи та системі стримувань і противаг між інститутами влади. Державний устрій Ірану має чітке доктринальне забарвлення на засадах ісламської революції, що зумовлює організацію держави, яка поєднує світський та клерикальний елементи. У цьому контексті ідеологічний монізм суперечить Першій поправці до Конституції США, яка гарантує свободу вираження та конкуренцію політичних плат-

³ Belov Martin, The Concept of Dark Constitutionalism. In Belov M. (ed.) Legal Imaginaries of Crisis and Fear. Dark Constitutionalism (Routledge: Taylor and Francis Group, 2026) 13

⁴ Christoph Trebesch, Taro Nishikawa (2026) Europe Steps Up: Ukraine Support After Four Years of War. Kiel Policy Brief. Kiel Institute for the World Economy, no 203. URL: https://www.kielinstitut.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/fis-import/dd24a73f-4270-46c5-9c40-bcc9df4f1672-KPB2023_EN.pdf

форм, проте такий монізм є основою державного устрою Ірану. Свого часу гарантії свободи вираження дали змогу підтримати економічну активність, що сприяло зростанню та зміцненню інституційної спроможності США. Атака президента Трампа на засади ліберального конституціоналізму призвела до розколу в одному з провідних консервативних *think tanks Heritage Foundation*, з якого відходить група спеціалістів на чолі з авторитетним колишнім віцепрезидентом Майком Пенсом⁵. Своєю чергою, визнання Верховним судом США антиконституційним підвищення тарифів у зовнішній торгівлі викликало нападки на суддів, яким навіть погрожували шляхом доставки піци додому, що засвідчило атаку на приватність судді та авторитет правосуддя⁶.

Батьки-засновники Конституції США спроектували таку організацію влади, яка запобігала б спробам узурпації та її концентрації в одних руках. Також згідно з принципом республіканізму «держава... отримує всі свої повноваження прямо чи опосередковано від більшості народу й управляється людьми, які перебувають на своїй посаді протягом якогось обмеженого періоду або ж доти, доки демонструють бездоганну поведінку»⁷. Для цього здійснено поділ влади: функціонально - по горизонталі, та між федерацією і штатами - по вертикалі. Цей поділ суттєво вплинув на вибір моделі виборів президента, що поєднує народне представництво та представництво штатів. Федерація в силу цієї системи має обмежене коло повноважень, якими формально-юридично наділений Конгрес, а Президент як глава виконавчої влади покликаний втілювати в життя закони. Спробам концентрації влади мають запобігати особливості формування Конгресу: Палата представників обирається кожні два роки, а Сенат оновлюється на третину кожні два роки. Президент США, на відміну від президентів країн Латинської Америки, не може розпустити Конгрес і не має права законодавчої ініціативи.

Організація Ірану є мережецентричною через багатозаровість влади, що базується на ідеології ісламізму. На відміну від американської системи, де політична конкуренція закладена Першою поправкою, ідеологія ісламістської революції інституціоналізує концентрацію влади в руках кліру - ісламських духовних осіб. У преамбулі Конституції Ісламської Республіки Іран після опису перипетій ісламської революції зазначено:

«...уряд не випливає з інтересів класу і не служить пануванню окремої особи чи групи. Він радше являє собою кристалізацію політичного ідеалу народу, який має спільну віру та спільний світогляд, набуваючи організованої форми, щоб розпочати процес інтелектуальної та ідеологічної еволюції до кінцевої мети, тобто руху до Аллаха»⁸.

Тобто тут встановлено не просто ідеологічний монізм: він побудований на одному з мазхабів (шкіл) ісламу. Ба більше, виходячи зі шиїтського трактування ісламу джафаритського штибу, визнається духовне лідерство юриста-богослова (*welāyat-e faqīh*)⁹.

На цій інституційній основі теократія набуває цілком тоталітарних рис, проте на мережецентричній базі, яка дозволяє в кризових ситуаціях заміщати інститути влади, залишаючи керованість системи на належному рівні, про що свідчить американо-іранський конфлікт. Виборний духовний лідер - *Rahbar* - персоналізує владу, пов'язану ісламськими принципами. *Rahbar* спирається на Корпус вартів ісламської революції (*sepāh-e pāsdārān-e enqelāb-e eslāmī*, КВІР), який поєднує функції політичної поліції (як-от гестапо чи КДБ) та війська на кшталт нацистського СС чи радянського

⁵ Emily Brucks, Heritage Foundation staffers decamp for Pence-founded think tank in latest exodus, The Hill, 22.12.2025.

URL: <https://thehill.com/homenews/5660157-heritage-foundation-staffers-pence-think-tank/>

⁶ Nate Raymond, US judges speak out against threats, mysterious pizza deliveries, Reuters, 19.3.2026.

URL: <https://www.reuters.com/legal/government/us-judges-speak-out-against-threats-mysterious-pizza-deliveries-2026-03-19/>

⁷ Александер Гамільтон, Джеймс Медісон, Джон Джей, Федераліст (Київ: Видавництво «Сфера», 2002) 190.

⁸ Constitution of the Islamic Republic of Iran, UNHCR. Refworld - Global Law & Policy Database.

URL: https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1979/en/72964?prevDestination=search&prevPath=/search?keywords=constitution&order=desc&sm_country_name%5B%5D=Iran+%28Islamic+Republic+of%29&sort=score&ss_collection_name%5B%5D=Legal+Instrument&result=result-72964-en

⁹ Arjomand, Saïd Amir, 'Constitution of the Islamic Republic,' in Ehsan Yarshater (ed.) Encyclopaedia Iranica, vol. VI, fasc. 2 1992 (Mazda) 150-158. URL: <https://perma.cc/9MPE-SH3G>

НКВС¹⁰. Цілковито не випадково наголошується: «Конституцію описують, з посиланнями на вірші з Корану, як спробу нації, яка в ході революції очистилася від безбожного уряду та іноземних ідей і повернулася до «автентичних інтелектуальних позицій і світогляду ісламу», щоб забезпечити продовження революції вдома і за кордоном, щоб створити єдину і універсальну спільноту віруючих (*ommat-e wāḥed-e jahānī*)»¹¹.

Водночас діють цілком традиційні виборні інституції: парламент (Majles), президент і Рада експертів (*kobragān*). Принцип національного суверенітету (*ḥāqq-e ḥakemīyat-e mellat*) наповнюється кризою призму дорадчості (*šūrā*), яка пронизує муніципальні, регіональні ради та Меджліс (*šūrāhā*), нагадуючи радянську вертикаль рад, що утворює синкретичну цілісність у межах *welāyat-e faqīh*, тобто з духовним лідером, який володіє мандатом на управління (*welāyat-e amr*). У структурі влади Ірану слід виділити Раду доцільності, яка може перебрати на себе функції *Rahbar* у разі неможливості ним виконувати свої обов'язки та «вжити заходів у найкоротші терміни для призначення нового Лідера». Таку систему компаративісти характеризують як «поєднання інноваційного переосмислення шіїтських правових принципів та конституційних і інституційних реформ», що, своєю чергою, «змінює складні стосунки між лівими законодавчими інституціями, обмеженими ісламськими принципами, і консервативними релігійними вченими, які діють поза політичною системою, але є арбітрами того, що означає поважати ісламські принципи»¹². Підірвати таку систему складно навіть шляхом усунення лідерів кількох інституцій, оскільки Ісламська Республіка являє собою своєрідний «агрегат ртуті». Навіть побіжний аналіз конституційної структури Ірану засвідчує її багатозначність: будь-який елемент у ній може перебрати керівництво в разі кризи.

Мережецентричність організації Ірану впливає навіть на риторику його лідерів під час ведення інформаційних воєн: чого лише варта цілком фальшива заява, нібито знищено всі американські військові бази на Середньому Сході¹³. Особливістю комунікаційної культури в Ірані визначають такі риси: «Архітектура» іранської вербальної взаємодії вказує на характерну відмінність між «зовнішніми» (*zāher*) публічними аспектами соціальної дії та мови і «внутрішнім» (*bāten*) осердям доброчесності та благочестя, що виявляється лише перед членами родини та найближчими друзями. У «зовнішньому» соціальному світі з притаманними йому небезпеками та непевністю культурним ідеалом є образ «розумного хитруна» (*zerangi*) - кмітливого та цинічного маніпулятора, здатного підтримувати «належний» публічний образ, приховуючи справжні почуття задля захисту «внутрішньої» самості»¹⁴.

Хоча на нечесній риторичній фахівці з безпеки та сходознавства ловлять і главу американського зовнішньополітичного відомства¹⁵. Тому обидві сторони конфлікту, чиї уряди є відверто консервативними, демонструють подібний *modus operandi*. Однак, на відміну від США, Іран діє в межах своєї ідеології, а чинний уряд США, навпаки, атакує засади ліберальної конституційної демократії, що лежать в основі її конституційного порядку. Тому вразливість американського ізоляціонізму, який має прямі витоки з консерватизму популістського толку, цілком проявилася в усвідом-

¹⁰ У структурі КВІР Ігор Семиволос виділяє чотири основні елементи: 1) командний корпус, 2) Джебхе Пайдарі (Фронт стійкості), 3) Сили Кудс, 4) Басидж. Як видається, осердям виступає Джебхе Пайдарі, який контролює тіньові потоки та контрабанду - тобто економічно нічого не втрачає від санкцій і не має стимулу йти на компроміс. Вони контролюють ідеологічну індоктринацію та внутрішній терор у системі влади Ірану.

¹¹ Arjomand, Saïd Amir (1992) Ibid, 153

¹² Mirjam Künkler and David S. Law (2022) Islamic Constitutionalism: Iran, in Constitutionalism in Context (Cambridge University Press) 449

¹³ «Хатам аль-Анбия»: Иран уничтожил все американские базы на Ближнем Востоке. 1News, 26.3.2026.

URL: <https://1news.az/news/20260325080543940-KHatam-al-Anbiya-Iran-unichtozhil-vse-amerikanskije-bazy-na-Blizhnem-Vostoke>

¹⁴ Дейл Ф. Ейкельман (2025) Близький Схід та Центральна Азія. Антропологічний підхід. Центр близькосхідних досліджень (Київ: Видавничий дім «Стилос») 226

¹⁵ Ігор Семиволос, Що сказав Рубіо, і чого не говорив Зеленський, Еспресо, 28 березня 2026. URL: <https://espreso.tv/poglyad-shcho-skazav-rubio-i-chogo-ne-govoriv-zelenskiy>

ленні правлячою елітою Ірану, яка навіть почала висувати як умову врегулювання конфлікту в Заході репарації з боку США¹⁶. Популістські інтенції витісняють професіоналів зі сфери зовнішніх відносин, що призводить до неоднозначних результатів і, зокрема, може містити загрозу національним інтересам.

2. Популізм і сповзання в авторитаризм (диктатуру)

Розгляньмо, на перший погляд, вочевидь непропорційну для порівняння пару - Російську Федерацію та Угорщину. Проте це лише на перший погляд. Спроби побудови ліберальної демократії в Московії¹⁷ були невдалими у 1917 році внаслідок Лютневої революції протягом вкрай короткого періоду (лютий-жовтень), а також після колапсу Радянського Союзу, що тривав від поразки консервативних сил ГКЧП (19-24 серпня 1991 р.) та розстрілу Білого дому в жовтні 1993 р. Надалі ця країна неухильно рухалася в бік диктатури зі слабко інституційованою владою. Своєю чергою, відомий угорський конституціоналіст Ондраш Шайо попереджав про небезпеки приходу до влади популістів, які згортають засади парламентаризму та конституційної юстиції, а також про відсутність належних інституційних запобіжників узурпації влади¹⁸. Це вилилося в доктрину неліберальної демократії в Угорщині та «суверенної демократії» в Московії. У практичній площині логіка розвитку інститутів влади в цих двох країнах подібна¹⁹, хоча ступінь ерозії влади в Московії досяг крайньої межі деградації державності, що перетворилася на конгломерат інституцій, захоплених спецслужбами.

Неліберальний конституціоналізм в Угорщині було впроваджено після перемоги на парламентських виборах партії *Fidesz* під орудою популіста Віктора Орбана. Як відзначають дослідники, «популістська політична більшість, яка не здатна до самообмеження, може призвести до виникнення неліберальної демократії та перетворити ліберальний конституціоналізм на неліберальний, захопивши контроль над конституцією та конституціоналізмом за допомогою таких правових засобів, як формальні та неформальні зміни до конституції, а також наповнення складу та паралізування діяльності конституційного суду»²⁰. На початку свого правління уряд Орбана ініціював перегляд Конституції Угорської Республіки, внаслідок чого у квітні 2011 р. була ухвалена нова Конституція Угорщини. Цій новій системі врядування притаманне істотне усічення угорського парламентаризму та ролі конституційного суду, юрисдикція якого тепер обмежена. Істотної атаки зазнав інститут президентства, оскільки до 2010 р. угорськими президентами були авторитетні політичні діячі, а сьогодні роль президента є символічно службовою щодо прем'єр-міністра, який, спираючись на парламентську більшість, диктує всі умови. Систему доповнюють інструменти цензури, які здійснює національний регулятор у сфері медіа - *Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság* (НМНН, Національне агентство медіа та комунікацій). Це дало підстави Кім Лейн Шепеле назвати

¹⁶ Тегеран публічно отклонил американский план урегулирования конфликта, но допускает переговоры в частном порядке. 1News, 26.3.2026. URL: <https://1news.az/news/2026032600019656-Tegeran-publichno-otklonil-amerikanskii-plan-uregulirovaniya-konflikta-no-dopuskaet-peregovory-v-chastnom-poryadke>

¹⁷ Взагалі теперішня самоназва країни - Російська Федерація - є фейковою. Перша частина назви є елінізованою формою назви «Русь», основу якої склали Київське, Переяславське і Чернігівське князівства, а попередник Москви - Володимиро-Суздальське князівство було колонізаторським проектом Русі. Складно характеризувати державу як федерацію, в якій у призначенні глав суб'єктів федерації домінує федеральний президент під страхом розпуску їхніх легіслатур та створенням федеральних округів на підставі указу президента.

¹⁸ András Sajó, *Limiting Government: An Introduction to Constitutionalism* (Central European University Press, 1999)

¹⁹ Цій проблематиці навіть присвячене компаративне дослідження, присвячене поглибленню авторитаризму в Угорщині та Росії як певні форми посилення націоналізму та спроби легітимізації авторитарної влади, а також не визнання геноциду та законів про відповідальність представників тоталітарних режимів (Uladzislau Belavusau, 'Mnemonic Constitutionalism and Rule of Law in Hungary and Russia', *Interdisciplinary Journal of Populism*, 2020, 1(1), 16-29.. URL: https://www.lawpop.eu/wp-content/uploads/2021/01/3.-Mnemonic-Constitutionalism_Ulad-Belavusau.pdf).

²⁰ Drinóczy T, Bień-Kacała A. *Illiberal Constitutionalism: The Case of Hungary and Poland*. *German Law Journal*. 2019, 20(8), 1140-1166. DOI: 10.1017/glj.2019.83

таке врядування *Frankenstate*²¹, Ондрашу Шайо - «конституційними махінаціями» (*constitutional chicanery*)²², а Девіду Ландау - «зловмисним конституціоналізмом» (*abusive constitutionalism*)²³.

Зазначене цілком простежувалося і надалі в діяльності угорського прем'єра Орбана напередодні парламентських виборів 2026 року, навіть існувала небезпека застосування надзвичайних заходів. Оскільки партія *Fidesz* перед виборами значно відставала від опозиційної партії *Tiszá*, очолюваної Петером Мадяром (*Péter Magyar*), розглядалися різні спроби зриву виборів. Однак президент Сербії Вучич не підтвердив угорську версію щодо «українського сліду» у спробі терористичного акта на газогоні у прикордонному місті Каніжа, де проживають переважно етнічні угорці²⁴. У дослідженнях також наводяться міркування про істотний вплив на угорські спецслужби з боку російських спецслужб²⁵. У медіа є свідчення, які потребують верифікації та належного розслідування, про те, як представник російської організованої злочинності Сева Могілевич через кур'єрів передавав готівкові кошти особам, які були керівником поліцейського відомства та першим віцепрем'єром (Шандор Пінтер), а також теперішньому прем'єр-міністру (Віктор Орбан)²⁶. На цьому тлі виглядали вже не дивними тісні консультації між главою зовнішньополітичного відомства Петером Сіярто (*Péter Szijjártó*) та його московським колегою Сергеем Лавровим, зокрема щодо закритих питань, які були предметом обговорення в інституціях ЄС²⁷. Така інституційна вразливість угорської державності з деградованим парламентаризмом, слабким конституційним судом, цензуруванням медіа, залежністю від російських спецслужб та слабкою армією створила ґрунт для концентрації влади в руках виконавчої влади в особі прем'єр-міністра.

На цьому тлі Конституція Угорщини містить доволі широкі підстави для застосування виконавчою владою надзвичайних повноважень, серед яких є п'ять екстраординарних режимів. На практиці з 2015 року Угорщина постійно перебуває в певному екстраординарному режимі: спочатку було встановлено стан небезпеки у зв'язку з економічними чинниками, а з 2020 року - задля подолання наслідків пандемії коронавірусу. Як зазначає Александру Тенасе, парламент та конституційний суд Угорщини в таких ситуаціях переважно перебувають у стані дрейфу. Формально Конституція Угорщини вимагає, щоб постанови уряду, видані в умовах стану небезпеки, підтверджувалися парламентом протягом 15 днів. Правляча більшість постійно подовжувала ці заходи, періодично поновлюючи стан небезпеки, надаючи урядовим постановам силу закону²⁸. Таким чином, країна майже звикла понад 10 років жити в режимі надзвичайної ситуації, що яскраво характеризує таке врядування як неліберальну демократію (*illiberal democracy*) в Угорщині. За висловом

²¹ Тут алюзія відомого персонажа готичного горроу Франкенштайна: Kim Lane Scheppele, *The Rule of Law and the Frankenstate: Why Governance Checklists Do Not Work*, (2013) 26 *Governance* 559

²² András Sajó, 'The Constitution of Illiberal Democracy as a Theory About Society', *Polish Sociological Review*, (2019) 4(208) 396 DOI: 10.26412/psr208.01. URL: <https://polish-sociological-review.eu/pdf-117768-46854?filename=46854.pdf>

²³ David Landau, *Abusive Constitutionalism*, U.C. David Law Review (2013) 47, 189

²⁴ Юрій Панченко, «Теракт» без українського сліду: чому президент Сербії не став підігравати Орбану, Українська правда, 7 квітня 2026. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2026/04/7/7234872/>

²⁵ Andras Hulyik, 'Lessons Learned from Military Intelligence Services Reform in Hungary', *Connections: The Quarterly Journal*, (2021) 20(1) 33-49. URL: <https://connections-qj.org/article/lessons-learned-military-intelligence-services-reform-hungary> Зокрема Ондраш Гудік у цьому дослідженні описує, що на підставі Закону про національну безпеку всіма угорськими спецслужбами (Служба захисту конституції, Спеціальна служба національної безпеки та Служби військової національної безпеки) почав керувати міністр внутрішніх справ, якого призначає прем'єр-міністр, що є нетиповим для спецслужб (з 2020 р. СВНБ курує міністр оборони, координаційним органом всіх спецслужб є Державний секретаріат національної безпеки при прем'єр-міністрові), і поступово вони були ослаблені щодо спеціалізації на російсько-українських відносинах (с. 37): «Дивно, але керівником урядової робочої групи з питань української кризи було призначено міністра внутрішніх справ. Професійна компетентність цієї робочої групи була поставлена під сумнів, коли під час останньої хвили скорочень зі СВНБ було звільнено кількох висококваліфікованих експертів, які отримали освіту в колишньому Радянському Союзі, володіли мовами, що вивчаються, та мали знання про російсько-українську культуру».

²⁶ «I delivered bags of money from Mogilevich to the police chief, and more for Orbán»: Former Budapest gang member László Kovács tells all, *The Insider*, 7 April 2026. URL: <https://theins.press/en/confession/291172> Хоча ці факти підлягають встановленню, але нижче при характеристиці врядування на Московії буде розкрито роль організованої злочинності в управлінні активами в країні, де відсутні верховенство права і належні гарантії права приватної власності і наскільки така інтегрована у структуру врядування.

²⁷ Panyi Szabolcs, Pro-Orbán propagandist's ties to Russian intelligence exposed during national security screening, *Telex*, June 13, 2025. URL: <https://telex.hu/direkt36/2025/06/13/pro-orban-propagandists-ties-to-russian-intelligence-exposed-during-national-security-screening>

²⁸ Александре Тенасе, Михайло Савчин, Порівняльне дослідження передової практики конституційних органів у державах-членах Ради Європи стосовно конституційного судочинства в умовах воєнного стану. Рада Європи: Проєкт «Підтримка розвитку конституційної юстиції в Україні», який реалізується в рамках спільної програми Європейського Союзу та Ради Європи «Партнерство заради належного врядування» (Київ, 2025) 9

проф. Шайо, вона характеризується цезаристськими позиціями прем'єр-міністра з формальними парламентськими процедурами, за відсутності впливових опозиційних партій та з обмеженим функціоналом конституційного суду²⁹. Деякі дослідники характеризували Угорщину періоду правління Орбана як *Mafia-State*³⁰.

Попри панівний і доволі компліментарний до Московії тогочасний академічний дискурс в Україні на тлі москвинського вторгнення у Грузію 2008 р., я з цілковитою очевидністю у своїй монографії охарактеризував режим врядування у Російській Федерації як фашистський³¹. Юридичну підставу для такого висновку мені дали: передвиборча програма президента Медведєва (доктрина «корпоративної держави», що власне і характеризує фашизм); домінуюча на той час у цій країні доктрина «суверенної демократії»; дві чеченські війни, цілком геноцидальні за своїм змістом, та нехтування людськими правами зі зростанням ідеологеми ресентименту «русского мира» маргінального на той час Александра Дугіна. *Stricto sensu* певний досвід спроби побудови конституційної демократії на Московії³² спостерігався лише протягом лютого-жовтня 1917 та 1991-1993 років, що насправді є мізерним і невизначальним для цієї країни. Сьогодні відбувається цілком очевидна деградація державності як спільнотворення зі сталими інституціями, правилами та процедурами. Після розгрому на початку 2000-х років незалежних медіа та так званої «семибоярщини», зокрема атаки на корпорацію Міхаїла Ходорковського, про повернення до ліберальної демократії³³, основні цінності якої не поділяються населенням, складно предметно вести мову, і таке завдання є вельми ускладненим.

Насправді спроби встановлення бодай якихось елементів конституціоналізму, як відзначається в одному дослідженні, через «трансформативний конституціоналізм» вперлися в інертність конституційного суду та домінування інституту президента, який фактично усунув систему стримувань і противаг³⁴, що має наслідком цілковиту деградацію державності на Московії. Надмірна концентрація влади в екзекутиві, як це зазвичай притаманно Московії, цілком виразилася у нещодавньому проблемному коментарі до «конституції» цієї держави, де відсутній розділ чи бодай параграф про парламентаризм³⁵. Водночас у цьому виданні, з ігноруванням засад демократичної легітимності конституційних судів та доктрини «політичного питання», пишеться про нібито їхню «політичну роль» щодо оцінки змін до конституції³⁶. Натомість природа конституційної юриспруденції, що проявляється у наявності декількох варіантів ухвалення рішення (що їй притаманно на основі дебатів щодо різних модусів тлумачення конституції та моделей правового регулювання), трактується як політизованість суду при вирішенні «складних справ», яким притаманні кілька варіантів розв'язку, що формально відповідають конституції³⁷. Чим, власне, й ігнорується доктрина судового розсуду. Ігноруючи численні дослідження щодо підходів інтерпретації конституції, автори розглядають метод когнітивної юриспруденції як «з'ясування мотивації конституційних рішень, а саме: які їхні ідеологічні (інформаційні) детермінанти, які моделі стали предметом аналізу

²⁹ András Sajó (2019) 399-403

³⁰ Balint Magyar, *Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary* (Budapest: Central European University Press, 2016).

³¹ Савчин М. Конституціоналізм і природа конституції (Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009) 52-55

³² Є ґрунтовне дослідження (Шейніс Віктор Леонідович, *Власть и закон: Политика и конституции в России в XX-XXI веках* (Москва: Мысль, 2014) з цього приводу, яке добре розкриває недолугість потуг по формуванню ліберальної демократії в Росії, яка слабо корелюється із московською традицією самодержавства. Зокрема, він пише так: «жодна Конституція ніколи не стримувала владу, коли та діяла з порушенням конституційних норм» (Ibid, 15).

³³ Про всесіяла російського олігархату, який виник на основі злиття партноменклатури та організованої злочинності написана значна література, зокрема щодо груп економічних інтересів (Chrystia Freeland, *Sale of the Century: The Inside Story of the Second Russian Revolution* (Boston: Little, Brown, 2000)), регіональних феодалів (fiefdom) (Kathryn Stoner-Weiss, *Resisting the State: Reform and Retrenchment in Post-Soviet Russia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006)) чи захисту приватних інтересів всупереч публічним (Vadim Volkov, *Violent Entrepreneurs: The Role of Force in the Making of Russian Capitalism* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2002)). Слід відзначити курування з боку КГБ організованої злочинності за кордоном, який потім фактично викрав касу КІРС.

³⁴ William Partlett, Mikhail Krasnov, 'Russia's Non-Transformative Constitutional Founding', *European Constitutional Law Review*, (2020) 15: 644-667, 666. DOI: 10.1017/S1574019619000403

³⁵ Медушевский А.Н. (ред.) Конституция России после реформы 2020 года: проблемный комментарий (Москва: Центр конституционных исследований, 2025).

³⁶ Ibid, 37

³⁷ Ibid, 38.

розробників, що було прийнято і відкинуто, яка модель правового інституту була прийнята і чому, а також того, як відповідні конституційні принципи трансформувалися під впливом практики застосування»³⁸, що насправді переважно відображає сутність давно відомого методу тлумачення *travaux préparatoires*, не кажучи вже про відому дискусію між текстуалістами та прибічниками доктрини «живої конституції»³⁹. Якщо розбиратися по суті, то автори цього проблемного коментаря не ставлять питання про дієву систему стримувань і противаг, зокрема про роль конституційної юстиції та парламентаризму в цій системі.

Наслідком всього цього є те, що «сучасна Росія є прикладом авторитарної держави з високим потенціалом, яка демонструє основні ознаки поганого управління, такі як відсутність та/або спотворення верховенства права, майже повсюдний пошук ренти, повсюдна корупція, низька якість державного регулювання, поширене зловживання державними коштами та загальна неефективність уряду»⁴⁰. За багатьма параметрами РФ знаходиться нижче, ніж Буркіна-Фасо (колишня Верхня Вольта, з відомим мемом «Верхня Вольта з ядерною бомбою» або анекдотичним «мавпа з гранатою»)»⁴¹. Автор дослідження характеризує погане врядування РФ як: (1) відсутність верховенства права та/або спотворення (*perversion*) його основних принципів; (2) високий рівень корупції, що проникає в усі рівні управління; (3) поєднання надмірної щільності, низької якості та вибіркового виконання державних нормативних актів; та (4) загальна неефективність уряду, за винятком певних ключових сфер політики та/або пріоритетних проєктів і програм (які часто реалізуються за особливих умов)⁴². А російську судову систему характеризують як таку, що «досі ґрунтується на принципі суворого централізму, що робить російські суди керованими та такими, що легко піддаються маніпуляціям»⁴³. І на доповнення до всього цього, московське врядування ніколи не знало, ба навіть вороже ставилося до місцевого самоврядування, а конституційні поправки 2020 року знищили навіть його номінальні прояви.

Ці параметри погіршуються контрольованим процесом виборів, які стали номінальними, відсутністю демократичної підзвітності та відповідальності уряду, домінуванням президента⁴⁴ як на рівні федеральних органів влади, так і в суб'єктах федерації⁴⁵, анемічним конституційним судом та викривленими елементами верховенства права, яке, по суті, відсутнє у цій країні. З цього аналізу випливає, що Росія втратила основні елементи, притаманні сучасній державі. На сьогодні урядові структури Московії складають владний конгломерат *Mafia-State*, захоплений спецслужбами (ФСБ та ФСО), які спираються на організовану злочинність та ідеологему ресентименту «русского мира». Самі контури російської державності (вірніше *stationary bandit*⁴⁶) цілком вписуються у концепт ра-

³⁸ Ibid, 55

³⁹ Прикладом висвітлення питань конституційного права, яке відображає відсутність аналізу фактичних даних є приклад підручника, в якому висвітлюються засади конституційного ладу, які суперечать фактам, зокрема засадам правової держави чи поважання людських прав (Фадеев В.И. (ред.) Конституционное право (Москва: Проспект, 2015) 82 і наст.).

⁴⁰ Vladimir Gel'man, *The Politics of Bad Governance in Contemporary Russia* (University of Michigan, Ann Arbor, 2022) 1

⁴¹ Зокрема, за параметрами верховенства права, індексами сприйняття корупції, якістю регулювання, контролем за корупцією РФ є нижче за Буркіна-Фасо і лише за параметром ефективності уряду дещо випереджає цю африканську країну. При цьому всі параметри мають мінусові показники в межах шкали -+ 2.5 (по останньому параметру ота «ефективність» скоріше за все вимірюється лише ступенем концентрації влади. Ibid, 6)

⁴² Vladimir Gel'man (2022) 10

⁴³ Mishina E. *The Long Shadows Of The Soviet Past: A Picture Of Judicial Reforms In The Transition Era* (Moscow: Liberal Mission Foundation, 2020) 80

⁴⁴ Тепер чинний президент Путін може балотуватися на пост президента знову, не зважаючи на те, що він фактично перебуває на цій посаді з 2000 р. (із номінальною заміною президентом Медведевим протягом 2008-2012 років; про можливість такого своєрідного «фінту вухами» на Московії я розповідав студентам на лекціях з Конституційного права зарубіжних країн ще у 1999 році), що суперечить засадам змінюваності влади та її демократичної підзвітності (про так звані «зміни Терешкової» див.: Mishina E. (2020) *The Long Shadows Of The Soviet Past...* 90-91)

⁴⁵ Зокрема, федеральний президент може розпустити легіслатури суб'єктів федерації, якщо вони тричі відмовляються призначити главою суб'єкта, якого вносить на затвердження федеральний президент. Для федерацій взагалі не властиво втручання федерального президента у формування урядів суб'єктів федерації. Така схема доводить, що РФ є суперцентралізованою державою, на відміну від більшості унітарних держав країн Європи.

⁴⁶ Див.: Douglass C. North, John J. Wallis, Barry R. Weingast, *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

шизму (*rascizm*), якому притаманні такі риси: 1) ідеологема «руського мира»; 2) автократія; 3) корпоративізм як основа врядування; 4) мілітаризація і глорифікація; 5) ревізіонізм і ресентимент; 6) імперськість і *Real Politik*⁴⁷.

Спільними рисами Росії та Угорщини є авторитарна традиція, номінальна роль парламенту та конституційного суду, викривлення верховенства права та мафіозна структура врядування. На відміну від Росії, де влада захоплена спецслужбами (федеральними службами безпеки і охорони), які не є ні підзвітними, ні підконтрольними парламенту та суспільству, в Угорщині влада захоплена найближчим оточенням прем'єра Орбана. Після поразки партії Орбана *Fidesz* на парламентських виборах 12 квітня 2026 р. новосформованому уряду доведеться підвищити ефективність врядування, а також поновити верховенство права, підзвітність та відповідальність уряду перед суспільством. Натомість така перспектива у Росії взагалі не спостерігається, оскільки тут надалі посилюється мобілізація суспільства на руссо-українську війну та інші потенційні військові конфлікти, які вестиме ця мафіозна держава з іншими потенційними жертвами. Власне, ресентимент був однією із ключових причин такої деградації російської державності задля поновлення імперії, зважаючи на несприйняття світового порядку, заснованого на правилах.

3. Роль президентського арбітражу в запобіганні популізму та зловживанням

Насамкінець слід коротко порівняти інституційну спроможність семіпрезиденталізму в Україні та Франції на прикладі використання президентського арбітражу в липні 2025 р. в Україні та протягом липня-жовтня 2024 р. у Франції. Також варто приділити увагу логіці дій президентів в умовах екстраординарних ситуацій, хоча масштаб цих подій різниться. Мотивація щодо забезпечення ефективного і демократично легітимного уряду тут виходить на перший план, що свідчить про інституційну спроможність влади. Інституційною основою тут виступають конституційні звичаї інвеститури уряду. Слід віддати належне агрегатному стану семіпрезиденталізму, який дозволив Україні консолідувати зусилля в момент повномасштабного вторгнення для оперативного введення воєнного стану 24 лютого 2022 року, хоча напередодні існувала гостра потреба його впровадження, що було б складнішим у ситуації «співіснування» (*cohabitation*) між президентом та урядом, який спирався б на парламентську більшість із відмінними політичними пріоритетами.

На прикладі формування уряду можна побачити розрив між правом і реальністю. Унаслідок скандалу, пов'язаного з корупцією першого віцепрем'єра Чернишова в уряді Дениса Шмигала⁴⁸, було сформовано новий уряд Юлії Свириденко. Однак таке формування відбулося з перекрученнями приписів Конституції, які доволі докладно регулюють цю процедуру у статтях 83 і 114. Адже фракція «Слуга народу» вже не мала більшості (лише 201 голос при необхідних щонайменше 226), про що свідчить голосування у парламенті на підтримку цього уряду, який отримав голоси з боку інших фракцій («Платформа за життя та мир», «Відновлення України», «За майбутнє», «Довіра»)⁴⁹. За таких умов мала бути укладена коаліційна угода або, принаймні, деякі з цих партій мали отримати міністерські портфелі. Фактично саме президент Володимир Зеленський ініціював висунення кандидатури Юлії Свириденко на посаду прем'єрки, хоча така ініціатива, згідно зі статтею 83(8) Конституції, мала виходити від коаліції депутатських фракцій, якої так і не було сформовано відповідно до юридичних формальностей.

Звісно, при такому формуванні уряд понизив рівень своєї суб'єктності, що цілком проявилось під час так званого «Міндічгейту», предметом якого стали підозри у корупції при здійсненні державних замовлень у діяльності Міністерства енергетики. Коли парламент зажадав слухань міністрів енергетики та юстиції, відповідно Германа Глуценка та Світлани Гришук, які були дотичні до

⁴⁷ Савчин М. (2023) 'Руссо-українська війна та трансформація права', *Право України*, 1, 15-19. DOI: 0.33498/loqu-2023-01-012

⁴⁸ До речі, уряд Шмигала є рекордсменом за тривалістю, яка склала більше п'яти років.

⁴⁹ Стенограма засідання Верховної Ради України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України, 17 липня 2025. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/8552.html>

цих обробок, вони не з'явилися на засідання Верховної Ради, на якому було ухвалено рішення про їхню відставку. Прем'єр-міністерка Свириденко зробила дивну заяву про те, що вона звітує лише перед президентом, що серйозно вдарило по інституційній спроможності уряду, який у своїй діяльності все ж таки має спиратися на парламентську більшість. Пізніше виявилось, що уряд Свириденко формувався позаінституційно, оскільки значна частина його складу була визначена з урахуванням пропозицій осіб, які не мають жодного стосунку до владних інституцій і проти яких ведуть розслідування антикорупційні органи - Національне антикорупційне бюро та Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

Все це пояснюється гіпертрофованою роллю Офісу Президента (раніше - Адміністрація, Секретаріат) у системі публічного врядування України. Цей допоміжний орган при Президентові (статті 106(1)(28)) має певні протокольні та церемоніальні функції, спрямовані на забезпечення діяльності глави держави. Однак коли президент спирається на парламентську більшість і формує фактично службовий уряд, він концентрує у своїх руках надмірні повноваження. До речі, парламент має важелі впливу на діяльність цієї інституції, оскільки асигнування на її роботу визначаються Законом про державний бюджет. Владні функції розподілені у Конституції таким чином, що президент керує зовнішньою політикою, національною обороною та є Верховним Головнокомандувачем, а Кабінет Міністрів здійснює економічну, соціальну та культурну політику. Насправді такий розподіл повноважень дотримувалася хіба що за президентства Віктора Ющенка, який не спирався на парламентську більшість і був обмежений у здійсненні власних конституційних прерогатив.

На фоні скандалу «Міндічгейту» Данія зажадала звіту України щодо обставин розпорядження інвестиціями у *Fire Point*, однак навіть після другого запиту український уряд так і не надав достеменного звіту. Дефіцит парламентського контролю та розмивання функцій між економічною політикою уряду та зовнішньою і оборонною політикою президента також даються взнаки. На цьому фоні у 2026 р. Данія запланувала виділити на військову допомогу Україні 9,4 млрд крон (1,26 млрд євро), тоді як минулого року ця сума складала 16,5 млрд крон (2,21 млрд євро), а роком раніше - майже 19 млрд крон (2,54 млрд євро)⁵⁰. Недодержання вимог верховенства права та доброго врядування впливає на ступінь реалізації проєктів у рамках ВПК, насамперед щодо масштабування виробництва зброї та військового спорядження, що є важливою умовою для посилення обороноздатності та самодостатності національної економіки України. Попри все, під час парламентського розслідування обставин «Міндічгейту» слід пам'ятати про важливість розвитку вітчизняного ВПК та забезпечення ефективності національної безпеки і оборони. Ще одним проблемним моментом у підприємницькій діяльності є криза інституту наглядових рад у сфері ВПК, а також атака на інституційні гарантії діяльності незалежних регуляторів (наприклад, національних комісій з регулювання енергетики та фондового ринку). Насправді вказана проблема вирішується шляхом розбудови сталих інституцій та додержанням вимог доброчесності в економічній діяльності.

Конституція України, транзитом через РФ, запозичила французьку модель врядування, якій притаманний дуалізм виконавчої влади, розподіленої між президентом і урядом. Французька модель формування уряду доволі проста: президент номінує на посаду прем'єра за результатами консультацій із лідерами фракцій партій, які отримали представництво у Національних зборах - нижній палаті парламенту - за результатами виборів⁵¹. Формально кандидатура прем'єра не потребує схвалення з боку парламенту, однак Національні збори можуть оголосити вотум недовіри уряду у разі, якщо протягом 24 годин не буде підтримано внесеного урядом фінансового чи соціального законопроекту, що зазвичай складно реалізувати, оскільки існують обмеження для депутатів щодо голосування за вотум недовіри протягом однієї сесії (стаття 49 Конституції Франції). Тому, навіть

⁵⁰ Клішук Людмила, У 2026 році Данія суттєво скоротить військову підтримку України. Новинарня, 5 грудня 2025.

URL: <https://novynarnia.com/2025/12/05/u-2026-roczni-daniya-suttyevo-skorotyt-vijskovu-pidtrymku-ukrayiny/>

⁵¹ Процедура інвеститури уряду у Франції така: Президент призначає прем'єра, який пропонує президентові затвердити склад уряду (стаття 8 Конституції Франції), програма діяльності якого має бути схвалена Національними зборами (стаття 50).

URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958>

попри політичні розбіжності, французькі президенти жодного разу не призначали прем'єром особу, уряд якої не мав би підтримки з боку парламенту.

Роль політичних консультацій виражає суть президентського арбітражу, який особливо яскраво проявився після парламентських виборів у Франції влітку 2024 року. Як було зазначено в заяві Єлисейського палацу від 5 вересня 2024 року, президент Емманюель Макрон призначив прем'єр-міністром консерватора Мішеля Барньє, який має спроможність сформувати кабінет:

«Це призначення відбулося після безпрецедентного циклу консультацій, під час яких, згідно зі своїм конституційним обов'язком, президент запевнив, що прем'єр-міністр і майбутній уряд створять умови, щоб бути якомога стабільнішими, і дадуть собі можливість об'єднатися якомога ширше»⁵².

Попри можливість на власний розсуд призначити прем'єра, президент Макрон провів серію політичних консультацій із лідерами фракцій і, використовуючи мистецтво переговорів, звів нанівець спроби лідерів радикальних партій (як правих, так і лівих), що пройшли до Національних зборів, сформувати уряд⁵³. Хоча пізніше прем'єр Барньє подав у відставку у зв'язку з вотумом недовіри через відсутність підтримки бюджетного законопроекту, у грудні 2024 року за допомогою такого ж механізму президент Макрон призначив прем'єром Франсуа Байру, якого у вересні 2025 року замінив коаліційний⁵⁴ уряд Себастьяна Лекорню. Останній спирається на пропрезидентську партію «Відродження» і діє після певної перерви на зламі вересня-жовтня того ж року і дотепер⁵⁵. Такі заходи з боку президента Макрона перепинили можливість приходу до влади у Франції крайніх лівих і правих популістів.

Одним із останніх прикладів здійснення функції арбітражу є консультації президентки Словенії Наташі Пірц Мусар. Після консультацій із лідерами фракцій за результатами чергових виборів вона відмовила у висуненні кандидата на посаду прем'єр-міністра, оскільки жодна з обговорюваних кандидатур не мала підтримки більшості парламенту, а ідею функціонування уряду меншості вона не підтримує⁵⁶. За таких ситуацій чинний уряд продовжує здійснювати повноваження доти, доки не буде сформовано новий. Якщо прем'єра не оберуть у другому турі, парламент може ухвалити рішення про третій тур, де список кандидатів буде той самий, але кворум для обрання буде нижчим - замість абсолютної більшості достатньо простої. Якщо в третьому турі нікого не оберуть, президент розпускає парламент та призначає нові дострокові вибори.

Цей компаративний аналіз засвідчує важливість додержання президентами в умовах семі-президентіалізму конституційних звичаїв. Їхня суть полягає в тому, що на стратегічну перспективу президентам слід проводити політичні консультації таким чином, аби забезпечити формування ефективних урядів, які спиратимуться на парламентську більшість на основі коаліційних угод (у разі створення коаліційного уряду). Якщо потреби у формалізації коаліційної угоди немає, елементом такого конституційного звичаю є номінування до складу уряду представників політичних партій, що увійшли до коаліції. Однак ключовим елементом, що забезпечує функціональність семі-президентіалізму, є затвердження парламентом програми діяльності уряду. Це дає змогу розмежу-

⁵² Le Président de la République a nommé Monsieur Michel Barnier Premier ministre, Élysée, 5 septembre 2024.

URL: <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2024/09/05/le-president-de-la-republique-a-nomme-monsieur-michel-barnier-premier-ministre>

⁵³ Анастасія Гурін, Макрон проводить консультації з лідерами французьких партій, щоб призначити прем'єра, Дзеркало тижня, 2024, 26 серпня. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/makron-provodit-konsultatsiji-z-liderami-frantsuzkikh-partij-shchob-priznachiti-premjera.html>

⁵⁴ Коаліцію складають пропрезидентська партія «Відродження», ліберально-консервативна партія «Республіканці», правоцентристські Демократичний рух і Горизонт. Правоцентристська партія «Відродження» заснована Макроном спочатку як L'Association pour le renouvellement de la vie politique на піку його популярності і в своєму заснуванні також відображала тренд до популізму, одна згідно із залізним законом олігархії, сформульованим Роберто Міхелсом, після приходу до влади її діячі були змушені обрати стриманіший політичний спектр задля стабільності і стійкості функціонування владних інститутів.

⁵⁵ Цей уряд став п'ятим за два роки. Валерій Савицький, У Франції оголосили новий склад уряду під керівництвом Лекорню, РБК-Україна, 13 жовтня 2025. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/frantsiyi-ogolosili-noviy-sklad-uryadu-pid-1760317073.html>

⁵⁶ Jasmina Kuzmanovic, Jan Bratanic, Slovenia in Limbo as President Defers Decision on Prime Minister, Bloomberg, 2026, 25 April.

URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2026-04-25/slovenia-in-limbo-as-president-defers-decision-on-prime-minister?srnd=homepage-europe>

вати функціонал президента та уряду за лінією «зовнішня політика / національна безпека і оборона - економічна і соціальна політика», що посилює їхню інституційну спроможність, стійкість та адаптивність, а також підзвітність і підконтрольність уряду перед парламентом. Наявність схваленої програми діяльності уряду дисциплінує парламентську коаліцію, через яку уряд має можливість просувати законопроекти, необхідні для реалізації політичного курсу. Це також зміцнює інституційну сталість екзекутиви за семіпрезиденталізму. У період «співіснування», коли уряд, що спирається на парламентську більшість, проводить незалежну від президента політику, це дозволяє забезпечити стабільність у реалізації політичного курсу коаліції та уряду.

Висновки

На основі цього компаративного аналізу можна дійти висновку, що популізм атакує сутність ліберальної конституційної демократії, що сьогодні яскраво спостерігається у США. Подібним чином популізм атакував британський конституціоналізм, що призвело до *Brexit*, у якому ключову роль відіграло поширення дівфейків через соціальні мережі, фінансоване російськими капіталами. І навпаки, популізм сприяє становленню та укріпленню авторитаризму, прикладом чого можуть слугувати авторитарне правління Орбана в Угорщині та теократичний режим в Ірані. Інструменти *militant democracy* цілком спроможні перепинити сповзання до авторитаризму, але для цього слід мати стале верховенство права, зокрема повагу до судових рішень та їх неухильне виконання. Створення формальних структур, правил чи процедур без ціннісного наповнення є не вираженням конституціоналізму, а його антитезою.

З погляду діалогу між конституційними цінностями у межах дискурсу ліберальної та соціальної демократії вагоме значення має «обороздатна демократія», що ґрунтується на чеснотах державних і політичних діячів. Запобігання зловживанню засобами конституційної демократії через атаку на правничі цінності гідності, свободи, рівності й верховенства права передбачає наявність набору чеснот, які сприяють ухваленню справедливих рішень на засадах належної правової процедури. Викривлення інструментів конституційної демократії проти їхнього призначення, коли атакується ідентичність окремих індивідів чи груп, закладає підвалини корпоративізму, наслідком чого є корупція та деградація соціальних інститутів. На прикладі Ірану помітна деградація інституту дорадчості (*šūrāhā*), що призводить до концентрації влади та контролю над соціальними інститутами з боку шіїтського духовенства з радикальними поглядами. Аналогічно, у США, окрім технофашистів із Кремнієвої долини та ізоляціоністів, до влади прийшла низка діячів, дотичних до євангельських церков, які до виборів 2024 року не відзначалися політичною активністю. Заперечення подальшого розвитку державних інститутів спричиняє їхню деградацію, що не може бути підмінено консервативним дискурсом щодо зниження державного дирижизму. Адже, якщо існує певна система соціального страхування чи охорони здоров'я, держава не може відмовитися від їхньої підтримки, а має через демократичний дискурс щодо передбачуваних наслідків обирати модель їхнього вдосконалення, а не згортати їх, оскільки це зачіпає значні сфери суспільного життя. Так, ліквідація незалежної агенції USAID істотно підірвала авторитет США на міжнародній арені. Згорання співробітництва і навіть погрози виходу зі складу НАТО серйозно обмежують модус США у системі колективної безпеки, що виявилось під час ірано-американського конфлікту у Перській затоці, який відверто не дістав схвалення серед держав-членів НАТО.

Деградація державних інститутів часто зумовлена дефіцитом чеснот державних і політичних діячів, яскравим прикладом чого є свідомо політика керівництва Угорщини та РФ, спрямована на маргіналізацію населення, яке стає залежним від різних форм державної підтримки, що спричиняє деградацію соціальних інститутів. У цьому світлі існують певні застереження щодо того, яким чином розвиватиметься Угорщина після парламентських виборів 2026 р., внаслідок яких Віктор Орбан втратив владу. Перспективи Росії на тлі триваючої війни з Україною наразі вбачаються туманними, якщо все це не закінчиться колапсом цього фактично мафіозного утворення, захопленого

спецслужбами. Відсутність дієвої системи стримувань і противаг, доступу до справедливого правосуддя, демократичної підзвітності та відповідальності влади спричиняє деградацію інститутів як держави, так і суспільства. В умовах невизначеності, як це видно на прикладі інвеститури урядів у Франції у 2024/25 роках та в Україні 2025 року, критично важливим є додержання вимог належної правової процедури та забезпечення балансу інтересів політичних сил, які репрезентують народ, з метою недопущення до влади радикальних політичних сил. Приклад високих чеснот чеського президента Петра Павла, який відмовив у призначенні міністром довікля одіозного політика, відомого своїми радикальними заявами, а також президентський арбітраж Емманюеля Макрона засвідчують, що додержання засад демократичної легітимності при формуванні урядів, а також чесність і відповідальність є запорукою стійкості та інституційної спроможності конституційної демократії.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Andras Hugiik, 'Lessons Learned from Military Intelligence Services Reform in Hungary', *Connections: The Quarterly Journal*, (2021) 20(1) 33-49
2. András Sajó, *Limiting Government: An Introduction to Constitutionalism* (Central European University Press, 1999)
3. András Sajó, 'The Constitution of Illiberal Democracy as a Theory About Society', *Polish Sociological Review*, (2019) 4(208) 396 DOI: 10.26412/psr208.01. URL: <https://polish-sociological-review.eu/pdf-117768-46854?filename=46854.pdf>
4. Arjomand, Saïd Amir, 'Constitution of the Islamic Republic,' in Ehsan Yarshater (ed.) *Encyclopaedia Iranica*, vol. VI, fasc. 2 1992 (Mazda) 150-158. URL: <https://perma.cc/9MPE-SH3G>
5. Balint Magyar, *Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary* (Budapest: Central European University Press, 2016).
6. Belov Martin, 'The Concept of Dark Constitutionalism', in Belov M. (ed.) *Legal Imaginaries of Crisis and Fear. Dark Constitutionalism* (Routledge: Taylor and Francis Group, 2026)
7. Chrystia Freeland, *Sale of the Century: The Inside Story of the Second Russian Revolution* (Boston: Little, Brown, 2000)
8. Cristina Fasone, Yaniv Roznai, 'Constitutional Perspectives on Populism and the Crisis of Democracy: Introduction to a Comparative and Interdisciplinary Inquiry', *ICL Journal* (2026) 20(1). DOI: 10.1515/icl-2025-0061
9. David Landau, 'Abusive Constitutionalism', *U.C. David Law Review* (2013) 47, 189
10. Douglass C. North, John J. Wallis, Barry R. Weingast, *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).
11. Drinóczi T, Bień-Kacała A., 'Illiberal Constitutionalism: The Case of Hungary and Poland', *German Law Journal* (2019) 20(8), 1140-1166. DOI: 10.1017/glj.2019.83
12. Kathryn Stoner-Weiss, *Resisting the State: Reform and Retrenchment in Post-Soviet Russia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006)
13. Kim Lane Scheppele, 'The Rule of Law and the Frankenstate: Why Governance Checklists Do Not Work', *Governance* (2013) 26, 559
14. Larry D Kramer, 'Popular Constitutionalism, circa 2004', *California Law Review* (2004) 92(4), 959-1011
15. Mirjam Künkler and David S. Law, 'Islamic Constitutionalism: Iran', in *Constitutionalism in Context* (Cambridge University Press 2022)
16. Mishina E., *The Long Shadows Of The Soviet Past: A Picture Of Judicial Reforms In The Transition Era* (Moscow: Liberal Mission Foundation, 2020)
17. Uladzislau Belavusau, 'Mnemonic Constitutionalism and Rule of Law in Hungary and Russia', *Interdisciplinary Journal of Populism* (2020) 1(1), 16-29.. URL: https://www.lawpop.eu/wp-content/uploads/2021/01/3.-Mnemonic-Constitutionalism_Ulad-Belavusau.pdf.
18. Vadim Volkov, *Violent Entrepreneurs: The Role of Force in the Making of Russian Capitalism* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2002).
19. Vladimir Gel'man, *The Politics of Bad Governance in Contemporary Russia* (University of Michigan, Ann Arbor, 2022)
20. William Partlett, Mikhail Krasnov, 'Russia's Non-Transformative Constitutional Founding', *European Constitutional Law Review*, (2020) 15, 644-667. DOI: 10.1017/S1574019619000403
21. Александер Гамільтон, Джеймс Медісон, Джон Джей, *Федераліст* (Київ: Видавництво «Сфера», 2002).

22. Александре Тенасе, Михайло Савчин, Порівняльне дослідження передової практики конституційних органів у державах-членах Ради Європи стосовно конституційного судочинства в умовах воєнного стану. Рада Європи: Проєкт «Підтримка розвитку конституційної юстиції в Україні», який реалізується в рамках спільної програми Європейського Союзу та Ради Європи «Партнерство заради належного врядування» (Київ, 2025)
23. Дейл Ф. Ейкельман, Близький Схід та Центральна Азія. Антропологічний підхід. Центр близькосхідних досліджень (Київ: Видавничий дім «Стилос», 2025)
24. Медушевский А.Н. (ред.) Конституция России после реформы 2020 года: проблемный комментарий (Москва: Центр конституционных исследований, 2025).
25. Савчин М., Конституціоналізм і природа конституції (Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009)
26. Савчин М., Конституція: люди та інституції (SWOT-коментар) (Київ: Юрінком Інтер, 2024) 20-25
27. Савчин М., 'Руссо-українська війна та трансформація права', *Право України* (2023) 1, 15-19. DOI: 0.33498/louu-2023-01-012
28. Фадеев В.И. (ред.) Конституционное право (Москва: Проспект, 2015)
29. Шейнис Виктор Леонидович, Власть и закон: Политика и конституции в России в XX-XXI веках (Москва: Мысль, 2014)

References

Bibliography:

1. Aleksander Hamilton, Dzheims Medison, Dzhon Dzhei, *Federalist* (Kyiv: Vydavnytstvo «Sfera», 2002).
2. Aleksandre Tenase, Mykhailo Savchyn, Porivnialne doslidzhennia peredovoi praktyky konstytutsiinykh orhaniv u derzhavakh-chlenakh Rady Yevropy stosovno konstytutsiinoho sudochynstva v umovakh voiennoho stanu. Rada Yevropy: Proiekt «Pidtrymka rozvytku konstytutsiinoi yustytysii v Ukraini», yakyi realizuietsia v ramkakh spilnoi prohramy Yevropeiskoho Soiuzu ta Rady Yevropy «Partnerstvo zarady належного vriaduvannia» (Kyiv, 2025)
3. Andras Hugiik, 'Lessons Learned from Military Intelligence Services Reform in Hungary, *Connections: The Quarterly Journal*, (2021) 20(1) 33-49
4. András Sajó, *Limiting Government: An Introduction to Constitutionalism* (Central European University Press, 1999)
5. András Sajó, 'The Constitution of Illiberal Democracy as a Theory About Society, *Polish Sociological Review*, (2019) 4(208) 396 DOI: 10.26412/psr208.01. URL: <https://polish-sociological-review.eu/pdf-117768-46854?filename=46854.pdf>
6. Arjomand, Saïd Amir, 'Constitution of the Islamic Republic, in Ehsan Yarshater (ed.) *Encyclopaedia Iranica*, vol. VI, fasc. 2 1992 (Mazda) 150-158. URL: <https://perma.cc/9MPE-SH3G>
7. Balint Magyar, *Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary* (Budapest: Central European University Press, 2016).
8. Belov Martin, 'The Concept of Dark Constitutionalism, in Belov M. (ed.) *Legal Imaginaries of Crisis and Fear. Dark Constitutionalism* (Routledge: Taylor and Francis Group, 2026)
9. Chrystia Freeland, *Sale of the Century: The Inside Story of the Second Russian Revolution* (Boston: Little, Brown, 2000)
10. Cristina Fasone, Yaniv Roznai, 'Constitutional Perspectives on Populism and the Crisis of Democracy: Introduction to a Comparative and Interdisciplinary Inquiry, *ICL Journal* (2026) 20(1). DOI: 10.1515/icl-2025-0061
11. David Landau, 'Abusive Constitutionalism, *U.C. David Law Review* (2013) 47, 189
12. Deil F. Eikelman, Blyzkyi Skhid ta Tsentralna Aziia. Antropolohichni pidkhyd. Tsentr blyzskokhidnykh doslidzhen (Kyiv: Vydavnychi dim «Stylos», 2025)
13. Douglass C. North, John J. Wallis, Barry R. Weingast, *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).
14. Drinóczi T, Bień-Kacała A., 'Illiberal Constitutionalism: The Case of Hungary and Poland, *German Law Journal* (2019) 20(8), 1140-1166. DOI: 10.1017/glj.2019.83
15. Fadeev V.Y. (red.) *Konstytutsyonnoe pravo* (Moskva: Prospekt, 2015)
16. Kathryn Stoner-Weiss, *Resisting the State: Reform and Retrenchment in Post-Soviet Russia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006)
17. Kim Lane Scheppele, 'The Rule of Law and the Frankenstate: Why Governance Checklists Do Not Work, *Governance* (2013) 26, 559
18. Larry D Kramer, 'Popular Constitutionalism, circa 2004, *California Law Review* (2004) 92(4), 959-1011
19. Medushevskii A.N. (red.) *Konstitutsiia Rossii posle reformy 2020 goda: problemnyi kommentarii* (Moskva: Tsentr konstitutsionnykh issledovani, 2025).

20. Mirjam Künkler and David S. Law, 'Islamic Constitutionalism: Iran, in *Constitutionalism in Context* (Cambridge University Press 2022)
21. Mishina E., *The Long Shadows Of The Soviet Past: A Picture Of Judicial Reforms In The Transition Era* (Moscow: Liberal Mission Foundation, 2020)
22. Savchyn M., *Konstytutsiia: liudy ta instytutsii (SWOT-komentar)* (Kyiv: Yurinkom Inter, 2024) 20-25
23. Savchyn M., *Konstytutsionalizm i pryroda konstytutsii* (Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», 2009)
24. Savchyn M., 'Russo-ukrainska viina ta transformatsiia prava, *Pravo Ukrainy* (2023) 1, 15-19. DOI: 0.33498/louu-2023-01-012
25. Sheinis Viktor Leonidovich, *Vlast i zakon: Politika i konstitutsii v Rossii v XX-XXI vekakh* (Moskva: Mysl, 2014)
26. Uladzislau Belavusau, 'Mnemonic Constitutionalism and Rule of Law in Hungary and Russia, *Interdisciplinary Journal of Populism* (2020) 1(1), 16-29.. URL: https://www.lawpop.eu/wp-content/uploads/2021/01/3.-Mnemonic-Constitutionalism_Ulad-Belavusau.pdf.
27. Vadim Volkov, *Violent Entrepreneurs: The Role of Force in the Making of Russian Capitalism* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2002).
28. Vladimir Gelman, *The Politics of Bad Governance in Contemporary Russia* (University of Michigan, Ann Arbor, 2022)
29. William Partlett, Mikhail Krasnov, 'Russias Non-Transformative Constitutional Founding, *European Constitutional Law Review*, (2020) 15, 644-667. DOI: 10.1017/S1574019619000403

УДК 342.7

Публікація: 31.05.2026

doi.org/10.30970/jcl.2.2026.2

Андрій Гачкевич

Кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та кримінального права, Інститут права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», Львів, Україна

ORCID ID: 0000-0002-8494-1937

E-mail: andrii.o.hachkevych@lpnu.ua

Подано до друку: 20.02.2026

Рецензія 1: 24.04.2026

Рецензія 2: 28.04.2026

Затверджено до друку: 15.05.2026

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ ТА ІНШІ ВИДИ ДАНИХ У СВІТЛІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

CORRELATION BETWEEN THE CONCEPTS OF PERSONAL DATA AND OTHER TYPES OF DATA IN THE LIGHT OF ENSURING HUMAN RIGHTS

Andrii Hachkevych

Candidate of Legal Sciences, Docent, Associate Professor of the Department of International and Criminal Law, Institute of Law, Psychology, and Innovation Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

Abstract | The inviolability of private life as a component of human rights is reflected in the autonomy guaranteed to all individuals, both in international law and in national constitutions, with informational autonomy being a form of this autonomy. At the core of informational autonomy lies the institution of personal data protection, which is a system of legal norms designed to regulate relations concerning the collection, storage, use, and deletion of information by which a person can be identified. Due to the rapid growth of the role of data in the comprehensive digitalisation of various spheres of public life, the issue of improving the legal regulation of the institution of personal data protection (i.e., defining the legislative framework for the processing of personal data), has become particularly relevant. In this article, the author attempted to establish the relationships among the types of data defined by Ukrainian national legislation that fall under the category of personal data, highlighting confidential information, personal data with special processing requirements, biometric data, and facial templates used for facial recognition. The study raised the question of why personal data needed to be protected, drawing on three interrelated approaches grounded in relevant rights: privacy, freedom of personal development (information self-determination), and personal data protection (Article 8 of the EU Charter of Fundamental Rights). The author explained that, in accordance with

Ukrainian legislation, relations in the field of personal data protection may be governed by various legal regimes, in addition to those applicable to personal data in general. The results of the study emphasised the importance of further research of the legal regime governing biometric data and facial templates as personal data.

Keywords: human rights, inviolability of private life, privacy, personal data, types of personal data, personal data protection, confidential information, Law of Ukraine on Personal Data Protection, biometric data, facial recognition.

Анотація | Недоторканність особистого життя як складова забезпечення прав людини проявляється в повазі до гарантованої кожному – як на рівні міжнародного права, так і національних конституцій – автономності, одним з видів якої є інформаційна. В основі інформаційної автономності лежить інститут захисту персональних даних, що являє собою систему правових норм, покликаних регулювати відносини з приводу збирання, зберігання, використання, а також видалення інформації, за допомогою якої особа може бути ідентифікована. Внаслідок того, що зі всебічною цифровізацією різних сфер суспільного життя роль даних стрімко зросла, особливої актуальності набула проблема вдосконалення правового регулювання інституту захисту персональних даних, тобто визначення законодавчих рамок для будь-якої обробки персональних даних. В цій статті автор зробив спробу встановити співвідношення наявних у національному законодавстві України видів даних, що належать до категорії персональних, виділивши конфіденційну інформацію, персональні дані з особливими вимогами обробки, біометричні дані, а також – шаблони обличчя, використовувані для розпізнавання осіб. У дослідженні порушено питання щодо обґрунтування, чому персональні дані потрібно охороняти, виходячи з висвітлення трьох взаємопов'язаних підходів, які базуються на відповідних правах – недоторканності особистого життя (приватності), свободі розвитку особистості (інформаційному самовизначенні) та захисту персональних даних (ст. 8 Хартії ЄС). Автор показав, що відповідно до положень українського законодавства на відносини у сфері захисту персональних даних можуть впливати різні правові режими, додатково до того, що визначений для персональних даних у загальному. Результати дослідження підкреслили важливість подальшого вивчення правового режиму біометричних даних та шаблону обличчя як їхнього виду.

Ключові слова: права людини, недоторканність особистого життя, приватність, персональні дані, види персональних даних, захист персональних даних, конфіденційна інформація, Закон України «Про захист персональних даних», біометричні дані, розпізнавання облич.

Постановка проблеми. Як важлива складова забезпечення прав людини, недоторканність особистого життя виявляється в наявності певної автономності, гарантованої кожному як міжнародними договорами, так і національними конституціями. Одним із видів такої автономності є інформаційна, нерозривно пов'язана з інститутом захисту персональних даних, який охоплює сукупність правових норм, спрямованих на регулювання збирання, зберігання, використання та, зрештою, видалення інформації, за допомогою якої можна ідентифікувати особу.

З огляду на стрімке зростання ролі даних в умовах дедалі більшої цифровізації всіх сфер суспільного життя, необхідність удосконалення інституту захисту персональних даних стала надзвичайно актуальною. Розвиток законодавчих засад обробки персональних даних, з урахуванням подальшого впровадження сучасних технологій, породжує, зокрема, потребу деталізувати правові положення, які застосовуються в межах загального режиму персональних даних, - самі персональні дані поділяються на види й належать до категорії конфіденційної інформації в українській системі права.

У цій статті порушено *проблему вдосконалення правового регулювання інституту захисту персональних даних, яку розглянуто в контексті існування різних видів даних залежно від правового режиму.* Визначення співвідношення між ними, з одного боку, є одним із важливих завдань правотворчої діяльності на шляху до формування дієвого правового інституту захисту персональних даних, а з іншого - впливає на правозастосування, зважаючи на те, яке важливе значення має захист персональних даних для забезпечення прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній правовій науці, яка дедалі частіше тягнє до вивчення проблематики правового регулювання відносин в інформаційній сфері, інститут захисту персональних даних ставав предметом досліджень таких учених, як М. Бем та І. Городиський¹, М. Белова та Д. Белов², М. Бліхар³, Т. Гуржій та А. Петрицький⁴, Ю. Крилова⁵, О. Легка⁶, А. Михайлик⁷, О. Солодовник⁸, А. Щербина⁹ тощо. Зазначимо, що досліджувана тематика вийшла за межі вузькоспеціалізованої, що, своєю чергою, пояснюється дедалі тіснішим зв'язком між захистом персональних даних, впровадженням новітніх інформаційних технологій, а також іншими суспільно важливими явищами, зокрема боротьбою зі злочинністю та наслідками воєнного стану. Значний інтерес до проблеми удосконалення правового регулювання інституту захисту персональних даних в Україні також пояснюється недостатнім рівнем інформаційної безпеки особи щодо відомостей, за якими таку особу можна ідентифікувати.

Серед українських авторів, які опублікували праці, присвячені захисту персональних даних у контексті забезпечення прав людини, слід окремо згадати В. Брижко¹⁰, С. Єсімова¹¹, Н. Кондратенко, Р. Концевого, В. Кравчука, В. Пилипчука, М. Різака, В. Серьогіна¹² та ін., які висвітлювали співвідношення досліджуваного в цій статті поняття персональних даних та окремих прав, насамперед недоторканності особистого (або приватного) життя чи «рiвiвасу» як часто використовуваного англomовного відповідника.

Мета дослідження. Виходячи з того, що формування дієвого правового інституту захисту персональних даних передбачає конкретизацію понять та визначення правових режимів для персональних даних і споріднених з ними видів даних, у цій статті автор розглянув наявні в національному законодавстві категорії та встановив співвідношення між ними.

Значна частина дослідження присвячена аналізу законодавчо закріплених форм правової охорони персональних даних в Україні та ЄС - зокрема самих персональних даних, конфіденційної інформації, персональних даних з особливими вимогами до обробки, біометричних даних, а також шаблонів облич, призначених для розпізнавання осіб. Крім того, автор виокремив підходи до того, чому персональні дані слід захищати, адже забезпечення невторчання в особисте життя, закріплене Конституцією України¹³, є далеко не єдиною можливою підставою для обґрунтування їхнього захисту.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Втілення в правовій системі ідеї прав людини як визначених у правових нормах і забезпечуваних державою базових прав і свобод охоплює різні можливості для особи, що співвідносяться з наявними сферами суспільного життя. Права, які виникають унаслідок застосування законодавства про захист персональних даних, породжують дискусії в контексті прав людини: з одного боку, в національному законодавстві таке право не визначено як окреме, з іншого - надання правової

¹ Бем М., Городиський І. Захист персональних даних: Правове регулювання та практичні аспекти: науково-практичний посібник. К.: «К.І.С.», 2021. 160 с.

² Белова М., Белов Д. Виклики та загрози захисту персональних даних у роботі зі штучним інтелектом. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право». 2023. Випуск 79, частина 2. С. 17-22.

³ Бліхар М. Організаційно-правовий механізм захисту персональних даних. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право». 2023. Випуск 77, частина 2. С. 31-36.

⁴ Гуржій Т., Петрицький А. Правовий захист персональних даних: монографія. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2019. 216 с.

⁵ Крилова Ю. Захист персональних даних: вітчизняний та зарубіжний досвід. Інформація і право. 2017. № 3 (22). С. 57-63.

⁶ Легка О. Актуальні питання захисту персональних даних: вітчизняний та міжнародний досвід. Правова позиція, № 2 (31). С. 74-79.

⁷ Михайлик А. Захист персональних даних працівників в умовах цифрової трансформації: дис... докт. філ.: 081. Харків, 2023. 203 с.

⁸ Солодовник О. Адміністративно-правові засади захисту персональних даних: порівняльний аналіз міжнародних моделей регулювання. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Випуск 4, частина 2. С. 340-343.

⁹ Щербина А. Адміністративно-правове регулювання використання персональних даних суб'єктами владних повноважень в Україні: дис... к. ю. н.: 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 232 с.

¹⁰ Брижко В., Пилипчук В. Приватність, конфіденційність та безпека персональних даних. Інформація і право. 2020. № 1. С. 33-46. 20.

¹¹ Єсімов С. Персональні дані як предмет захисту права на недоторканність приватного життя. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 884. С. 120-126.

¹² Серьогін В. Зміст і обсяг права на недоторканність приватного життя (прайвесі). Вісник Академії правових наук України. 2010. № 4. С. 88-97.

¹³ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp>

охорони персональним даним є гарантованим, оскільки існує спеціальний закон¹⁴, а функції з наглядом за його дотриманням наразі покладено на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Першоосновою захисту персональних даних відповідно до законодавства України є *принцип недоторканності особистого життя*, закріплений у ст. 32 Конституції України, згідно з якою ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України¹⁵. Крім того, право на повагу до недоторканності приватного життя згадано в Конвенції Ради Європи, яка стала одним із найважливіших міжнародних договорів сучасності щодо персональних даних¹⁶.

В українській правовій науці, в контексті обґрунтування заборони втручання стосовно персональних даних, учені окремо розглядали право на приватність, надаючи йому важливе значення в епоху повсюдного впровадження й широкого застосування сучасних технологій. Наприклад, Ю. Загуменна й М. Трум, розуміючи під правом на приватність в умовах цифрових технологій «сукупність юридичних норм і принципів, які забезпечують захист особистої інформації та конфіденційності особистого життя від неправомірного втручання з боку держави, приватних осіб і організацій», назвали захист персональних даних одним із його елементів, поряд із недоторканністю особистого життя, правом на інформованість, конфіденційністю комунікацій і правом на забуття¹⁷. А. Кардаш, провівши комплексне дослідження права на приватність у правових системах англо-американської та романо-германської правової сім'ї, пов'язала його зміст із запобіганням оприлюдненню «делікатної, конфіденційної або компрометуючої інформації» без згоди особи¹⁸. В. Серьогін під правом на недоторканність приватного життя (або прайвесі) розумів юридично закріплену «можливість утримувати під повним контролем (фізичним, психологічним, інформаційним тощо) сферу свого приватного життя»¹⁹. В. Брижко й В. Пилипчук, ототожнюючи приватність із правом на недоторканність приватного життя («правом на себе»), навели перелік близько десяти складових приватного життя та виокремили інформаційну приватність, пов'язану з отриманням і використанням персональних даних²⁰. Визнаючи існування «особистого інформаційного простору», який підлягає правовій охороні, І. Кушнір і С. Адамчук досліджували інформаційну приватність, яку охарактеризували як право, закріплене Конституцією України²¹. Водночас взаємний зв'язок між персональними даними та інформацією про приватне життя залишається дискусійним, що підкреслив С. Єсімов²². Не менш складним є питання співвідношення захисту персональних даних та недоторканності особистого й сімейного життя, що наводить на думку про доцільність застосування інших підходів для обґрунтування того, чому персональні дані слід захищати.

Інший підхід - виводити права щодо персональних даних з ідеї *інформаційного самовизначення*. З одного боку, інформаційне самовизначення (слово «самовизначатися» означає «знахо-

¹⁴ Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>

¹⁵ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

¹⁶ Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28.01.1981 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326

¹⁷ Загуменна Ю., Трум М. Теоретичні основи права на приватність в умовах цифрових технологій. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 21 черв. 2024 р.). Харків: ХНУВС, 2024. С. 153-154.

¹⁸ Кардаш, А. В. Право на приватність як основоположне право людини. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право». 2023. Випуск 47, том 1. С. 77.

¹⁹ Серьогін В. Зміст і обсяг права на недоторканність приватного життя (прайвесі). Вісник Академії правових наук України. 2010. № 4. С. 97.

²⁰ Брижко В., Пилипчук В. Приватність, конфіденційність та безпека персональних даних. Інформація і право. 2020. № 1. С. 33-46.

²¹ Кушнір І., Адамчук С. Інформаційна приватність як право, закріплене Конституцією України: правові та соціальні аспекти. Правова позиція. 2023. № 1 (38). С. 27-31.

²² Єсімов С. Персональні дані як предмет захисту права на недоторканність приватного життя. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 884. С. 120-126.

дити, визначати своє місце в житті, в суспільстві; усвідомлювати свої класові, політичні, національні і т. ін. інтереси»²³) значною мірою споріднене з приватністю та є складником особистої автономії²⁴. З іншого боку, інформаційне самовизначення близьке за змістом до іншого права, закріпленого в конституціях багатьох держав - права на вільний розвиток особистості (ст. 23 Конституції України²⁵). Федеральний конституційний суд Німеччини, який розглядав питання конституційності закону про проведення перепису населення в 1983 р., визнав те, що особа вправі контролювати, коли і яким чином інформація про її приватне життя буде доступною іншим²⁶. При цьому законодавчим підґрунтям для правової охорони персональних даних названо два права, відображені в Конституції ФРН.

1. Гідність людини є недоторканною. Поважати й захищати її - обов'язок усієї державної влади (п. 1 ст. 1).

2. Кожен має право на вільний розвиток своєї особистості тією мірою, якою він не порушує прав інших і не зазіхає на конституційний лад або моральні засади (п. 1 ст. 2²⁷).

Право на вільний розвиток особистості забезпечує правову охорону можливості особи обирати власні дії та ухвалювати рішення щодо свого життя, зокрема контролювати те, як збиратимуть і використовуватимуть її персональні дані.

Ще одним способом обґрунтувати зв'язок захисту персональних даних із правами людини є виокремлення самостійного права щодо персональних даних на рівні національної конституції. Упровадження такого підходу свідчить про акцентування уваги на тому, що це право слід визнавати як самостійне, а не лише як елемент іншого важливого права. Станом на сьогодні понад десять конституцій держав світу визнали окреме право щодо персональних даних (Алжир, Вірменія, Угорщина, Хорватія та ін.²⁸). Найавторитетнішим джерелом закріплення цього права є Хартія основоположних прав ЄС, у якій право на захист персональних даних відображене в ст. 8, після права на свободу та безпеку, а також на повагу до особистого і сімейного життя. По-перше, наголошено на важливості правової підстави для обробки, що передбачає визначення відповідної мети. По-друге, деталізовано елементи контролю особи за персональними даними: право на доступ і право на вилучення. По-третє, визначено контрольну-наглядову функцію незалежного органу щодо дотримання цього права²⁹.

Як бачимо, застосування останнього з підходів певною мірою сприяє визнанню прав щодо персональних даних як самостійної категорії, що не потребує обґрунтування за допомогою загальноновизнаного права. Внесення змін до Конституції України, спрямованих на втілення цього підходу, може стати ефективним кроком на шляху до вдосконалення правового регулювання відносин у сфері захисту персональних даних.

В українському праві під персональними даними розуміють «відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована»³⁰. Інформація, що кваліфікується як персональні дані, здебільшого має текстову (цифрову) форму (як-от прізвище, ініціали, дата народження та обіймана посада; інші форми, зокрема графічна, менш поширені, хоча й допустимі), а також різні сфери використання, зокрема сферу охорони здоров'я, у якій питання захисту постає особливо гостро.

²³ Самовизначатися. Словник української мови в 11 томах. URL: <https://slovnkyk.ua/index.php?swrd=самовизначатися>

²⁴ Шеляженко Ю. Особиста автономія у праві інформаційних технологій. Право України. 2018. № 3. С. 183-200.

²⁵ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

²⁶ Bundesverfassungsgericht Decision on the constitutionality of the 1983 Census Act.

URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/1983/12/rs19831215_1bvr020983en.html.

²⁷ Основний закон Федеративної Республіки Німеччина від 23.05.1949 р.

URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/1033364/grundgesetz_uk.pdf

²⁸ За даними аналізу тексту конституцій, представлених на веб-сайті проєкту порівняння конституцій (Comparative Constitutions Project), URL: <https://www.constituteproject.org/>

²⁹ Charter of Fundamental Freedoms of the European Union 2000/C 364/01. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

³⁰ Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>

На території Європейського Союзу (а також Великої Британії) діє Загальний регламент про захист даних, який вважається найпрогресивнішим законом сучасності щодо охорони персональних даних. Його положення покладено в основу розробки законодавства на різних континентах (в Австралії, Бразилії, Індії, Південній Кореї та ін.). У ньому міститься й інше визначення поняття персональних даних як будь-якої інформації, що стосується ідентифікованої фізичної особи або такої, яку можна ідентифікувати («суб'єкта даних»)³¹. Зауважимо, що, крім Загального регламенту про захист даних, на території ЄС діє Директива 2016/680 про захист персональних даних у правоохоронній діяльності, в якій використано таке саме розуміння основних понять³².

Захист персональних даних, виходячи з системного сприйняття права як явища, споріднений із визначенням у Конституції України правом на повагу до особистого та сімейного життя - ст. 32 встановлює заборону на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди³³. Поняття конфіденційної інформації, використовуване у низці нормативно-правових актів, визначено в Законі України «Про інформацію» як інформацію про фізичну особу, інформацію, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою (крім суб'єктів владних повноважень), а також інформацію, визнану такою на підставі закону³⁴. Закріплене в цьому Законі основне правило обігу конфіденційної інформації полягає в тому, що її поширення здійснюється за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку та відповідно до передбачених нею умов, якщо інше не встановлено законом.

Отже, у національній правовій системі *режим конфіденційної інформації* поширюється як на персональні дані, так і на інші категорії даних - зокрема ті, що стосуються юридичних осіб (наприклад, комерційну таємницю). Безумовно, статус конфіденційності позначається на правовому регулюванні відносин у сфері персональних даних, пов'язуючи можливість фізичної особи самостійно визначати порядок збирання та використання інформації про неї (зокрема, вимагати її нерозголошення) із правом юридичних осіб очікувати, що певні відомості за замовчуванням залишатимуться доступними лише їм.

Серед персональних даних виділяють окрему категорію - «чутливі» дані, які внаслідок підвищеної вразливості потребують посиленого захисту. Відповідно, незаконне розголошення таких даних або будь-яка інша неправомірна обробка можуть завдати значної шкоди суб'єкту даних (за авторським визначенням А. Литвиненка, «чутливі» персональні дані - це «певний набір персональних даних, розголошення чи інші незаконні дії з якими призводять до негативних наслідків стосовно позивача, можуть істотно вплинути на його працевлаштування і кар'єру»³⁵). У зв'язку з цим для відносин щодо «чутливих» персональних даних на законодавчому рівні встановлено спеціальний правовий режим. Він виявляється в тому, що володільці та розпорядники за термінологією українського законодавства (контролери та оператори даних у термінології Загального регламенту про захист даних) мають додаткові зобов'язання. Так, ст. 9 Закону України «Про захист персональних даних» визначає обов'язок володільця повідомити про обробку персональних даних, яка становить особливий ризик для прав і свобод суб'єктів, упродовж 30 днів з дня початку такої обробки³⁶.

Які саме персональні дані належать до «чутливих»? В українському праві орієнтиром є ст. 7 Закону України «Про захист персональних даних», яка визначає особливі вимоги до їхньої обробки. Водночас Наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 8 січня 2014 р. № 1/02-

³¹ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng>

³² Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of the prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences or the execution of criminal penalties, and on the free movement of such data, and repealing Council Framework Decision 2008/977/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/680/oj/eng>

³³ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

³⁴ Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20221120#n130>

³⁵ Литвиненко А. До питання визначення та нормативного змісту «чутливих» персональних даних. Науковий вісник публічного та приватного права. 2020. Випуск 2. С. 172.

³⁶ Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>

14 містить дещо конкретизований з метою правозастосування перелік «чутливих даних», що охоплює: расове, етнічне та національне походження; політичні, релігійні або світоглядні переконання; членство в політичних партіях та/або організаціях, професійних спілках, релігійних організаціях чи в громадських організаціях світоглядної спрямованості; стан здоров'я; статеве життя; біометричні дані; генетичні дані; притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності; застосування щодо особи заходів у межах досудового розслідування; життя щодо особи заходів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність»; вчинення щодо особи певних видів насильства; місцеперебування та/або шляхи пересування особи³⁷.

Варто зауважити, що ст. 9 Загального регламенту про захист даних за загальним правилом забороняє обробку «спеціальних категорій» персональних даних (відомостей, що розкривають расове чи етнічне походження, політичні погляди, релігійні або філософські переконання чи членство в професійних спілках; генетичних даних; біометричних даних з метою унікальної ідентифікації фізичної особи; даних про здоров'я, а також відомостей про сексуальне життя чи сексуальну орієнтацію особи). Водночас у цій статті наведено перелік випадків, коли така обробка є можливою як виняток³⁸.

Різні види «чутливих даних» - персональних даних з особливими вимогами до обробки - об'єднує правовий режим посиленого захисту. Водночас у юридичній площині визначення цього поняття не закріплено. Тому вважаємо, що, додатково до ознак персональних даних, *складовою розуміння поняття повинен стати елемент особливої вразливості* - тобто висока ймовірність настання негативних наслідків для особи внаслідок обробки таких даних. Конкретизація видів «чутливих даних», яка полягає у визначенні їх вичерпного переліку на законодавчому рівні, ставить перед правовою системою ще одне завдання - розтлумачити кожен із них та сформулювати відповідний правовий режим.

У цій статті приділено особливу увагу біометричним даним як прикладу «чутливих даних». Біометричні дані мають як загальну ознаку, характерну для категорії персональних даних (яка полягає в тому, що вони дають змогу ідентифікувати фізичну особу), так і ознаку особливої вразливості, а також спеціальні ознаки, що відрізняють їх від інших персональних даних. *По-перше, вони виникають внаслідок вимірювання статичних або динамічних характеристик людини як біологічної істоти. По-друге, вони так чи інакше реєструються або фіксуються технічними засобами.* Безумовно, належність даних до категорії біометричних *bergantung* від того, наскільки точно завдяки їм біометричні технології спроможні визначити, ким є або не є особа, біологічні характеристики якої аналізує відповідна система³⁹.

Варто зауважити, що законодавство у сфері захисту персональних даних наразі майже не містить спеціальних правил (за винятком найпрогресивніших правових систем, насамперед у США) для обробки біометричних даних як «чутливих». Тобто окремий правовий режим ще не сформувався, попри зростання значення відбитків пальців чи зображень обличчя у різних сферах суспільного життя.

Протягом останніх років відбувся прорив у технологіях розпізнавання обличчя на основі штучного інтелекту. Хоча впровадження таких технологій створює нові можливості, зокрема для боротьби зі злочинністю, обробка біометричних даних, з огляду на їхню особливу вразливість, стала справжнім викликом для дотримання прав людини. У глобальному вимірі постало питання про те, як забезпечити законність під час розпізнавання обличчя, що спонукає до пошуку правової форми

³⁷ Наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 08.01.2014 р. № 1/02-14 «Про затвердження документів у сфері захисту персональних даних». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14

³⁸ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng>

³⁹ Більш детально поняття біометричних даних та біометричних технологій автор цього дослідження розглядає у поданих до друку рукописах «Поняття біометричних даних у законодавстві України та іноземних держав» та «Біометричні системи і технології: поняття, види, функції та основи регулювання у праві ЄС».

для регулювання відносин щодо збирання та використання відповідних зображень. Сутність зображення обличчя як біометричних даних полягає в існуванні спеціального шаблону у машиночитаному форматі, за допомогою якого надалі здійснюється біометрична ідентифікація. На цьому етапі провідну роль у формуванні правил для забезпечення законності під час розпізнавання обличчя відіграє досвід ЄС. Серед рішень Європейської ради з питань захисту даних та національних органів держав-членів ЄС - *незаконність створення баз даних з великою кількістю облич, перетворених у відповідний машиночитаний формат (кейси Clearview AI), а також - недопущення масового стеження в громадських місцях*. Водночас в українській правовій системі, як і в абсолютній більшості інших, цей досвід необхідно запозичити, щоб відповідні відносини перебували в правовому полі.

Рис. 1 узагальнює розкрите вище співвідношення біометричних даних та інших категорій даних і показує, чому шаблон обличчя (так у статті охарактеризовано біометричні дані, призначені для розпізнавання обличчя) є поняттям, що має найвужче значення порівняно з іншими, а отже - є складником кожного з них. Правовий режим для шаблонів обличчя, крім спеціальних правил, які на сучасному етапі лише зароджуються, визначається нормами щодо збирання та використання всіх інших видів даних.

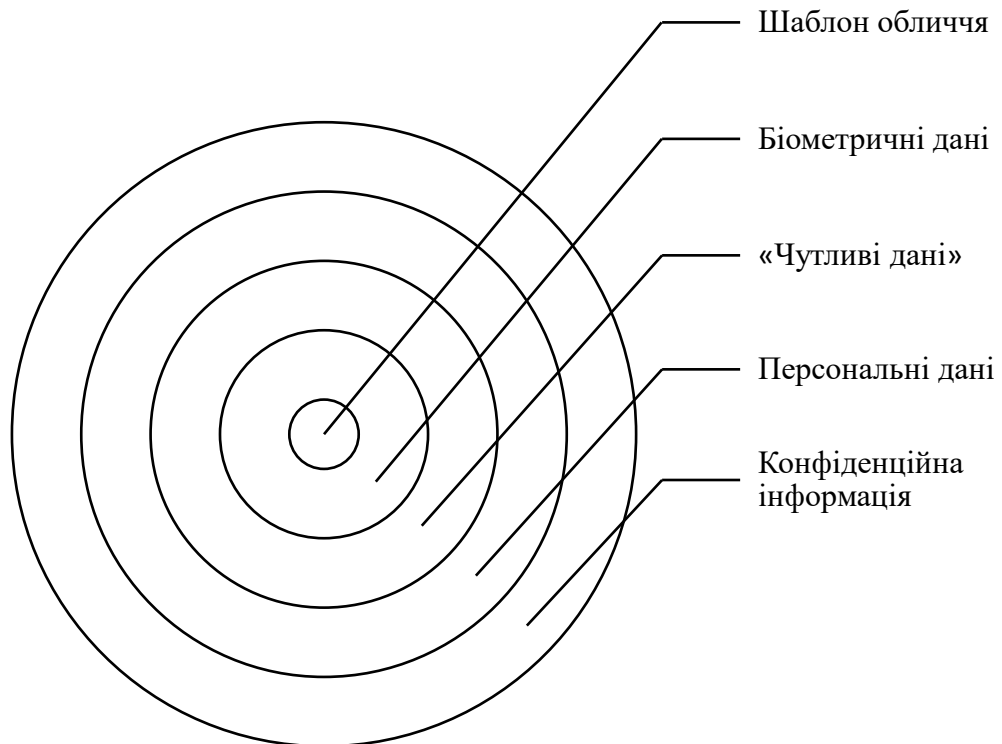

Рис. 1. Логічне співвідношення біометричних даних та інших категорій даних

Зазначене співвідношення демонструє, що відповідно до положень українського законодавства на відносини у сфері захисту персональних даних, додатково до загального режиму, можуть впливати інші правові режими. З погляду чинного законодавства відносини щодо збирання та використання персональних даних, порівняно з іншими розглянутими видами даних, є найбільш урегульованими.

Висновки. В українському законодавстві реалізовано підхід до розуміння захисту персональних даних як складника недоторканності приватного життя (приватності), альтернативою (і доповненням) якого може бути концепція інформаційного самовизначення, а також виокремлення

права на захист персональних даних як самостійного. Застосування того чи іншого підходу або їх поєднання впливає на обґрунтування надання персональним даним відповідної правової охорони в національній правовій системі. Розглянута у статті проблема є важливою як для правотворчості (особливо з огляду на те, що чинний Закон України «Про захист персональних даних» потребує суттєвого вдосконалення), так і для правозастосування, зважаючи на її вагоме значення для забезпечення прав людини.

Під час виокремлення основних видів даних, пов'язаних із персональними як складниками інституту захисту персональних даних, конфіденційну інформацію охарактеризовано як ширше поняття порівняно з персональними даними. Водночас правовий режим конфіденційної інформації не має достатнього рівня деталізації. З іншого боку, серед персональних даних виділяють «чутливі дані» (відомості особливої вразливості), перелік яких визначено на законодавчому рівні. З юридичного погляду в систему захисту персональних даних інкорпоровано поняття біометричних даних, збирання та використання яких підпорядковане загальним правилам про захист персональних даних, а також регулюється спеціальним режимом, установленим для «чутливих даних».

Результати дослідження засвідчують важливість подальшого вивчення правового режиму різних видів даних, пов'язаних із персональними, - насамперед біометричних даних та шаблонів облич, призначених для розпізнавання осіб. Формування їхніх правових режимів має враховувати логічне співвідношення відповідних понять і сприяти ефективнішому забезпеченню прав людини.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Єсімов С. Персональні дані як предмет захисту права на недоторканність приватного життя. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 884. С. 120-126.
2. Бем М., Городиський І. Захист персональних даних: Правове регулювання та практичні аспекти: науково-практичний посібник. К.: «К.І.С.», 2021. 160 с.
3. Бліхар М. Організаційно-правовий механізм захисту персональних даних. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право». 2023. Випуск 77, частина 2. С. 31-36. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.4>
4. Брижко В., Пилипчук В. Приватність, конфіденційність та безпека персональних даних. Інформація і право. 2020. № 1. С. 33-46.
5. Белова М., Белов Д. Виклики та загрози захисту персональних даних у роботі зі штучним інтелектом. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право». 2023. Випуск 79, частина 2. С. 17-22. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.2>
6. Гуржій Т., Петрицький А. Правовий захист персональних даних: монографія. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2019. 216 с.
7. Загуменна Ю., Трум М. Теоретичні основи права на приватність в умовах цифрових технологій. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 21 черв. 2024 р.). Харків: ХНУВС, 2024. С. 153-158.
8. Кардаш, А. В. Право на приватність як основоположне право людини. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право». 2023. Випуск 47, том 1. С. 76-80.
9. Крилова Ю. Захист персональних даних: вітчизняний та зарубіжний досвід. Інформація і право, 2017. № 3 (22). С. 57-63.
10. Кушнір І., Адамчук С. Інформаційна приватність як право, закріплене Конституцією України: правові та соціальні аспекти. Правова позиція. 2023. № 1 (38). С. 27-31.
11. Легка О. Актуальні питання захисту персональних даних: вітчизняний та міжнародний досвід. Правова позиція, № 2 (31). С. 74-79.
12. Литвиненко А. До питання визначення та нормативного змісту «чутливих» персональних даних. Науковий вісник публічного та приватного права. 2020. Випуск 2. С. 160-172.
13. Мельник К. Іноземний та вітчизняний досвід становлення інституту захисту персональних даних. Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. 2013. № 2. С. 97-103.
14. Михайлик А. Захист персональних даних працівників в умовах цифрової трансформації: дис.... докт. філ.: 081. Харків, 2023. 203 с.

15. Самовизначатися. Словник української мови в 11 томах. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=самовизначатися>
16. Серьогін В. Зміст і обсяг права на недоторканність приватного життя (прайвесі). Вісник Академії правових наук України. 2010. № 4. С. 88-97.
17. Солодовник О. Адміністративно-правові засади захисту персональних даних: порівняльний аналіз міжнародних моделей регулювання. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Випуск 4, частина 2. С. 340-343. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.56>
18. Шеляженко Ю. Особиста автономія у праві інформаційних технологій. Право України. 2018. № 3. С. 183-200.
19. Щербина А. Адміністративно-правове регулювання використання персональних даних суб'єктами владних повноважень в Україні: дис.... к. ю. н.: 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 232 с.

Перелік юридичних документів:

20. Bundesverfassungsgericht Decision on the constitutionality of the 1983 Census Act. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/1983/12/rs19831215_1bvr020983en.html
21. Charter of Fundamental Freedoms of the European Union 2000/C 364/01. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
22. Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of the prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences or the execution of criminal penalties, and on the free movement of such data, and repealing Council Framework Decision 2008/977/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/680/oj/eng>
23. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng>
24. Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>
25. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20221120#n130>
26. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28.01.1981 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326
27. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
28. Наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 08.01.2014 р. № 1/02-14 «Про затвердження документів у сфері захисту персональних даних». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14
29. Основний закон Федеративної Республіки Німеччина від 23.05.1949 р. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/1033364/grundgesetz_uk.pdf

References

Bibliography:

1. Bem M., Horodyskyi I. Zakhyst personalnykh danykh: Pravove rehuliuвання ta praktychni aspekty: naukovo-praktychnyi posibnyk. K.: «K.I.S.», 2021. 160 s.
2. Bielova M., Bielov D. Vyklyky ta zahrozy zakhystu personalnykh danykh u roboti zi shtuchnym intelektom. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii «Pravo». 2023. Vypusk 79, chastyna 2. S. 17-22. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.2>
3. Blikhar M. Orhanizatsiino-pravovyi mekhanizm zakhystu personalnykh danykh. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii «Pravo». 2023. Vypusk 77, chastyna 2. S. 31-36. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.4>
4. Bryzhko V., Pylypchuk V. Pryvatnist, konfidentsiinita ta bezpeka personalnykh danykh. Informatsiia i pravo. 2020. № 1. S. 33-46.
5. Hurzhii T., Petrytskyi A. Pravovyi zakhyst personalnykh danykh: monohrafiia. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi torhov-elno-ekonomichnyi universytet, 2019. 216 s.
6. Kardash, A. V. Pravo na pryvatnist yak osnovopolozhne pravo liudyny. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii «Pravo». 2023. Vypusk 47, tom 1. S. 76-80.
7. Krylova YU. Zakhyst personalnykh danykh: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid. Informatsiia i pravo, 2017. № 3 (22). S. 57-63.

8. Kushnir I., Adamchuk S. Informatsiina pryvatnist yak pravo, zakriplene Konstytutsiieiu Ukrainy: pravovi ta sotsialni aspekty. *Pravova pozytsiia*. 2023. № 1 (38). S. 27-31.
9. Lehka O. Aktualni pytannia zakhystu personalnykh danykh: vitchyzniani ta mizhnarodnyi dosvid. *Pravova pozytsiia*, № 2 (31). S. 74-79.
10. Lytvynenko A. Do pytannia vyznachennia ta normatyvnoho zmistu «chutlyvykh» personalnykh danykh. *Naukovyi visnyk publichnogo ta pryvatnoho prava*. 2020. Vypusk 2. S. 160-172.
11. Melnyk K. Inozemnyi ta vitchyzniani dosvid stanovlennia instytutu zakhystu personalnykh danykh. *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy*. 2013. № 2. S. 97-103.
12. Mykhailyk A. Zakhyst personalnykh danykh pratsivnykiv v umovakh tsyfrovoi transformatsii: dys.... dokt. fil.: 081. Kharkiv, 2023. 203 s.
13. Samovyznachatysia. *Slovnnyk ukrainskoi movy v 11 tomakh*. URL: <https://slovnnyk.ua/index.php?swrd=samovyznachatysia>
14. Serohin V. Zmist i obsiah prava na nedotorkannist pryvatnoho zhyttia (praivesi). *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2010. № 4. S. 88-97.
15. Shcherbyna A. Administratyvno-pravove rehuliuвання vykorystannia personalnykh danykh subiektamy vladnykh povnovazhen v Ukraini: dys.... k. yu. n.: 12.00.07. Zaporizhzhia, 2020. 232 s.
16. Sheliashenko YU. Osobysta avtonomiia u pravi informatsiinykh tekhnolohii. *Pravo Ukrainy*. 2018. № 3. S. 183-200.
17. Solodovnyk O. Administratyvno-pravovi zasady zakhystu personalnykh danykh: porivnialnyi analiz mizhnarodnykh modelei rehuliuвання. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2025. Vypusk 4, chastyna 2. S. 340-343. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.56>
18. Yesimov S. Personalni dani yak predmet zakhystu prava na nedotorkannist pryvatnoho zhyttia. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Serii: Yurydychni nauky. 2017. Vyp. 884. S. 120-126.
19. Zahumenna YU., Trum M. Teoretychni osnovy prava na pryvatnist v umovakh tsyfrovykh tekhnolohii. Aktualni problemy suchasnoi nauky v doslidzhenniakh molodykh uchenykh, kursantiv ta studentiv: tezy dopovidei Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii (m. Vinnytsia, 21 cherv. 2024 r.). Kharkiv: KHNUVS, 2024. S. 153-158.

List of legal documents:

20. Bundesverfassungsgericht Decision on the constitutionality of the 1983 Census Act. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/1983/12/rs19831215_1bvr020983en.html
21. Charter of Fundamental Freedoms of the European Union 2000/C 364/01. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
22. Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of the prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences or the execution of criminal penalties, and on the free movement of such data, and repealing Council Framework Decision 2008/977/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/680/oj/eng>
23. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
24. Konvetsiia pro zakhyst osib u zviazku z avtomatyzovanoi obrobkoiu personalnykh danykh vid 28.01.1981 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326
25. Nakaz Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny vid 08.01.2014 r. № 1/02-14 «Pro zatverdzhennia dokumentiv u sferi zakhystu personalnykh danykh». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14
26. Osnovnyi zakon Federatyvnoi Respubliky Nimechchyna vid 23.05.1949 r. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/1033364/grundgesetz_uk.pdf
27. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng>
28. Zakon Ukrainy «Pro informatsiiu» vid 02.10.1992 r. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20221120#n130>
29. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst personalnykh danykh» vid 01.06.2010 r. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>

УДК 342.7:616-089.843:174

Публікація: 31.05.2026

doi.org/10.30970/jcl.2.2026.3

Валерія Афтанасів

Здобувачка вищої освіти 3 курсу Інституту права Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна
ORCID ID: 0009-0004-2702-494X
E-mail: aftanasiv.lera2004@gmail.com

Олег Панкевич

Кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник Лабораторії прав людини імені академіка Петра Рабіновича, Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-6636-1330
E-mail: pankevych9@gmail.com

Подано до друку: 04.03.2026

Рецензія 1: 17.04.2026

Рецензія 2: 23.04.2026

Затверджено до друку: 08.05.2026

МЕЖІ ДОПУСТИМОСТІ КСЕНОТРАНСПЛАНТАЦІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

LIMITS OF ADMISSIBILITY OF XENOTRANSPLANTATION THROUGH THE PRISM OF ANTHROPOCENTRIC CONSTITUTIONALISM

Valeriia Aftanasiv | Oleh Pankevych

Third-year Student of the Faculty of Law, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine / Phd in Law, Docent, senior researcher of the Academician Petro Rabinovych Human Rights Laboratory, Research Institute of State Building and Local Self-Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Lviv, Ukraine

Abstract | The article is devoted to the analysis of the limits of the admissibility of xenotransplantation through the prism of human-centered constitutionalism in the context of the transformation of modern medicine and the growing shortage of donor organs, which is particularly acute due to the realities of the ongoing russian-Ukrainian war. The starting point of the study is the proposition that technological

progress in biomedicine, in particular experimental interspecies transplantation, cannot be assessed solely on the basis of criteria of clinical expediency or practical effectiveness, but requires constitutional and legal consideration in view of the priority of human dignity, personal autonomy, and the principle of proportionality. The study argues that human-centered constitutionalism performs a normative-orientational rather than a restraining function: it does not deny the development of biomedical technologies, but sets limits beyond which the human body cannot be reduced to an object of experimental rationality. The authors pay particular attention to the distinction between the right to health, the right to health care, and the right to medical assistance, which makes it possible to more accurately define the content of the state's positive obligations in the field of high-risk medical innovations. It is argued that in conditions of organ shortage, xenotransplantation can be considered a potential tool for the state to fulfill its duty to protect life, but given the current state of scientific knowledge and legal regulation, it remains experimental and is still prohibited in Ukraine. The significance of the institution of informed consent as a manifestation of constitutionally guaranteed personal autonomy and an element of protection of human dignity is analyzed separately, as are the risks of latent coercion against vulnerable categories of patients, in particular war veterans and persons with severe injuries. It is argued that consent in the field of xenotransplantation must be supported by multi-level legal guarantees, including independent legal advice, repeated confirmation of the expression of will, and mechanisms of state responsibility. Based on an analysis of the practice of constitutional courts and foreign approaches to the protection of bodily integrity and personal autonomy, it has been proven that even under martial law, the limits of public authority's discretion in the area under study must be determined by law and subject to judicial review. The conclusions formulate proposals for the phased development of legal regulation of xenotransplantation in Ukraine from the standpoint of constitutional caution, the creation of a specialized supervisory body, and the establishment of enhanced guarantees for the protection of patients' rights, provided that human dignity remains a fundamental value of the constitutional order.

Keywords: human rights, xenotransplantation, human-centered constitutionalism, human dignity, right to health care, right to medical assistance, informed consent, bodily integrity, personal autonomy, proportionality, positive obligations of the state, bioethics, constitutional limits of biomedical interventions.

Анотація | Стаття присвячена аналізу меж допустимості ксенотрансплантації крізь призму людиноцентричного конституціоналізму в умовах трансформації сучасної медицини та зростання дефіциту донорських органів, особливо загостреного реаліями тривалої російсько-української війни. Вихідною тезою дослідження є положення про те, що технологічний прогрес у сфері біомедицини, зокрема експериментальні міжвидові трансплантації, не може оцінюватися виключно за критеріями клінічної доцільності чи практичної ефективності, а потребує конституційно-правового осмислення з огляду на пріоритет людської гідності, автономії особи та принципу пропорційності. У дослідженні обґрунтовується, що людиноцентричний конституціоналізм виконує не стримувальну, а нормативно-орієнтаційну функцію: він не заперечує розвиток біомедичних технологій, однак встановлює межі, за якими людське тіло не може бути зведено до об'єкта експериментальної раціональності. Особливу увагу авторів приділено розмежуванню права на здоров'я, права на охорону здоров'я та права на медичну допомогу, що дає можливість більш точно окреслити зміст позитивних зобов'язань держави у сфері впровадження високоризикових медичних інновацій. Обґрунтовано, що в умовах дефіциту органів ксенотрансплантація може розглядатися як потенційний інструмент реалізації обов'язку держави щодо захисту життя, однак за сучасного стану наукових знань і правового регулювання вона зберігає експериментальний характер і в Україні залишається забороненою. Особливо проаналізовано значення інституту інформованої згоди як прояву конституційно гарантованої автономії особи та елементу захисту людської гідності, а також ризики латентного примусу щодо вразливих категорій пацієнтів, зокрема ветеранів війни та осіб із тяжкими пораненнями. Аргументовано, що згода у сфері ксенотрансплантації має бути підкріплена багаторівневими юридичними гарантіями, в тому числі з незалежною правовою консультацією, повторним підтвердженням волевиявлення та механізмами відповідальності держави. На основі аналізу практики конституційних судів та зарубіжних підходів до захисту тілесної недоторканності й особистої автономії доведено, що навіть за умов воєнного стану межі дискреції публічної влади у досліджуваній сфері мають визначатися законом і підлягати судовому контролю. У ви-

сновках сформульовано пропозиції щодо поетапного розвитку правового регулювання ксенотрансплантації в Україні з позицій конституційної обережності, створення спеціалізованого наглядового органу та закріплення посиленних гарантій захисту прав пацієнтів, за умови збереження пріоритету людської гідності як засадничої цінності конституційного ладу.

Ключові слова: права людини, ксенотрансплантація, людиноцентричний конституціоналізм, людська гідність, право на охорону здоров'я, право на медичну допомогу, інформована згода, тілесна недоторканність, автономія особи, пропорційність, позитивні обов'язки держави, біоетика, конституційні межі біомедичних втручань.

Постановка проблеми. Війна актуалізує потребу в удосконаленні конституційного ладу значно швидше, ніж будь-які політичні та наукові форуми. За умов збройної агресії абстрактні, на перший погляд, категорії - людська гідність, право на життя, позитивні зобов'язання держави щодо захисту особи - втрачають свій декларативний вимір і стають орієнтирами, крізь які здійснюється щоденна правова оцінка меж допустимого втручання у сферу людського буття. За таких умов стає очевидним, що конституціоналізм - це не лише система формальних обмежень публічної влади, а передусім ціннісно-нормативний порядок, у центрі якого перебуває людина як носій невідчужуваної гідності. Український конституціоналізм сьогодні зазнає випробувань не лише на полі бою, а й у лікарняних палатах, де вирішується доля людей із критичними ушкодженнями органів, для яких традиційна трансплантація є або недоступною, або вже запізнилою.

У реаліях війни ксенотрансплантація виходить за межі науки і, очевидно, постає важливою формою виконання позитивного обов'язку держави щодо збереження життя та здоров'я особи. Утім, саме тут виникає конституційно значуще питання: чи може держава, апелюючи до воєнної необхідності та гуманітарних міркувань, допустити втручання, правовий статус якого залишається невизначеним, а наслідки - непередбачуваними з погляду гарантій основоположних прав людини? У цій площині війна не знижує стандартів правової аргументації, а, навпаки, загострює вимогу до права зберігати нормативну визначеність, інституційну стриманість і ціннісну послідовність у вирішенні питань, що безпосередньо стосуються меж допустимого втручання в автономію та тілесну цілісність людини. Саме тут людиноцентричний конституціоналізм і виявляє свою найважливішу функцію - слугувати критерієм допустимості державного рішення в ситуаціях екзистенційного ризику.

Сьогодні держава опинилася перед реальністю масових ушкоджень життєво важливих органів у військовослужбовців (і прирівняних до них осіб) та цивільних, серед яких особливе місце посідають ветерани війни та діти, які стали жертвами воєнних дій¹. Крім того, як видається, наявні моделі трансплантації анатомічних матеріалів людського походження вже не узгоджуються ані з кількісними, ані з якісними параметрами цих втрат, а значний дефіцит донорського ресурсу поступово виходить за межі медичної проблематики й перетворюється на питання соціальної справедливості та публічної відповідальності держави. З погляду конституційного права, проблема доступу до життєво важливих медичних технологій не належить до сфери винятково галузевого регулювання, а перебуває у площині забезпечення матеріального змісту права на життя (ст. 27 Основного Закону) та на охорону здоров'я (ст. 49)².

Утім, у юридичному вимірі зазначена технологія провокує конфлікт, який не можна звести до дилеми «наука vs мораль». Передусім йдеться про фундаментальне зіткнення двох парадигм: з одного боку - людиноцентричного світогляду, який виводить людську гідність за межі утилітарного балансу користі та шкоди, а з іншого - воєнної реальності, коли держава фактично змушена переосмислювати допустимі межі медичного ризику задля порятунку життя конкретних осіб. У

¹ Афтанасів В.М. Конституційно-правове забезпечення автономії волевиявлення та гідності загиблих військовослужбовців у контексті посмертного донорства. Нове українське право. 2025. Вип. 3. С. 213. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.3.25>

² Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

цьому контексті досить показовим є питання: чи має право держава, апелюючи до виняткових обставин війни, толерувати експериментальні хірургічні втручання, пов'язані з ксенотрансплантацією, щодо ветеранів або важкопоранених цивільних, і де проходить межа між добровільною згодою та латентним примусом, зумовленим безальтернативністю клінічної ситуації?

Особливо проблемним є аспект участі дітей, які зазнали важких травм, у потенційних програмах ксенотрансплантації. Міжнародно-правові стандарти, зокрема положення Конвенції ООН про права дитини³, закріплюють пріоритет найкращих інтересів дитини; водночас дитина як суб'єкт права об'єктивно позбавлена повної автономії волі й фактично не здатна усвідомити віддалені біологічні та соціальні наслідки міжвидової трансплантації. У цьому контексті важливо усвідомлювати: відсутність чітко окресленого законодавчого регулювання підвищує ризик підміни гуманістичного імперативу захисту життя дитини виправданням експериментальних медичних практик, які в мирний час було б визнано неприйнятними. Саме тут людська гідність уже не функціонує як суто декларативна цінність, а наповнюється новим змістом - стає межею, яку не може перетнути навіть держава, яка перебуває у стані екзистенційної боротьби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового регулювання трансплантації, соматичних прав і біоетичних меж медичних втручань уже тривалий час посідає помітне місце у вітчизняній правничій доктрині. У наукових працях українських авторів увагу зосереджено, зокрема, на правових та організаційних засадах трансплантації анатомічних матеріалів людині, міжнародних і національних стандартах у цій сфері, а також на питаннях цивільно-правового та адміністративно-правового регулювання відповідних правовідносин (Т. Базуріна⁴, К. Бала⁵, О. Балінська⁶, А. Герц⁷, О. Заяць⁸, О. Пасечник⁹, В. Теремецький¹⁰, Г. Терешкевич¹¹, а також І. Шпачинський¹² та Л. Печенюк¹³ у частині аналізу суміжних біоетичних викликів).

Значний масив досліджень присвячено соматичним правам і тілесному виміру прав людини, зокрема аналізу права на власне тіло, автономії волевиявлення та меж допустимого втручання у сферу тілесної недоторканності (О. Барабаш¹⁴, Т. Тарасевич¹⁵, С. Болдіжар¹⁶, В. Пішта¹⁷, а також І. Сенюта¹⁸ у частині концептуалізації права на охорону здоров'я як складової системи прав людини). Окремий напрям становлять праці, у яких розглянуто інститут інформованої згоди, біоетичні

³ Convention on the Rights of the Child of 20.11.1989. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>

⁴ Базуріна Т.І. Правові та організаційні аспекти трансплантації анатомічних матеріалів людині. Кваліфікаційна робота магістра. 081 Право. Сумський державний університет. 2020. 95 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/eca59042-d983-45e9-84d1-04c9d609db02/content>

⁵ Бала К.В. Міжнародно-правові та організаційні аспекти трансплантації анатомічних матеріалів людині: порівняльний аналіз стандартів та практик. Кваліфікаційна робота бакалавра. 293 «Міжнародне право». Сумський державний університет. 2025. 62 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5b0dfbf2-8599-440d-84b8-6b614188467b/content>

⁶ Балінська О.М., Заяць О.С. Деякі питання правового регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людині. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. №2. С. 75-79. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.12>

⁷ Герц А.А. Особливості цивільно-правового регулювання трансплантології в Україні. Право і суспільство. 2015. № 4. Ч. 3. С. 80-85.

⁸ Балінська О.М., Заяць О.С. Деякі питання правового регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людині. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. №2. С. 75-79. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.12>

⁹ Пасечник О.В. Стандарти Всесвітньої організації охорони здоров'я у сфері трансплантації органів та/або тканин, клітин. Право і суспільство. 2019. №5. Ч. 2. С. 189-194. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-5-2-30>

¹⁰ Теремецький В.І., Румянцев О.П. Адміністративно-правові та біоетичні питання ксенотрансплантації в Україні. Наукові записки. 2021. Серія: Право. Вип. 10. С. 45-48. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2021-10-45-48>

¹¹ Терешкевич Г.Т. Механізми реалізації державної політики в галузі трансплантології відповідно до засад біоетики. Таврійський науковий вісник. 2022. №4. С. 125-141. DOI: <https://doi.org/10.32851/tmv-pub.2021.4.18>

¹² Шпачинський І., Печенюк Л. Морально-етичні проблеми клонування людини. Молодий вчений. 2018. №5 (57). С. 203-205.

¹³ Ibid.

¹⁴ Барабаш О. Соматичні права в системі прав людини: право власності на своє тіло. Право України. 2022. № 2. С. 108-122. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2022-02-108>

¹⁵ Тарасевич Т.Ю. Реалізація соматичних прав людини в Україні та зарубіжних країнах: конституційно-правові засади: дис. ...д-ра юрид. наук (спец.: 12.00.02). Київ, 2024. 479 с.

¹⁶ Болдіжар С., Пішта В. Сучасні тенденції правового забезпечення новітніх прав у сфері охорони здоров'я. Монографія. Ужгород: ФОП Сабов А.М. 2022. 250 с.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Медичне право: право людини на охорону здоров'я: монографія / І.Я. Сенюта. Львів: Астролябія, 2007. 224 с.

принципи та гарантії захисту пацієнта, зокрема в контексті посмертного донорства та інших нетрадиційних медичних практик (М. Белова¹⁹, В. Кравченко²⁰, Н. Котенко²¹, а також дослідження А. Бадиди²², А. Герц²³ та інших авторів).

Зарубіжну доктрину, залучену до дослідження, представлено працями з біомедичної етики, філософії права та конституційного права, у яких обґрунтовано основоположні принципи поваги до автономії особи, невтручання, а також розкрито значення людської гідності як конституційної категорії (Л. Бошамп²⁴, Дж. Чілдресс²⁵, Ю. Габермас²⁶, У. Візінг²⁷), зокрема на матеріалах судової практики зарубіжних конституційних судів та сучасних дискусій у європейській і англо-американській правовій думці щодо меж біотехнологічного втручання у людську природу. Окремі емпіричні та порівняльно-правові дослідження у сфері медицини та біоетики додатково ілюструють різноманітність підходів до чутливих питань тілесної автономії та рішень, пов'язаних із ризикованими медичними втручаннями (Б. Соларіно²⁸ та інші).

Водночас аналіз наявних наукових джерел дає підстави стверджувати, що, попри значний обсяг праць, присвячених трансплантації, соматичним правам і біоетиці, ксенотрансплантація досі не стала об'єктом системного осмислення *саме у площині людиноцентричного конституціоналізму*. Наявні дослідження або зосереджуються на загальних етичних чи галузевих правових аспектах, або виходять із моделей алотрансплантації, не враховуючи специфіки міжвидових втручань як окремої конституційно значущої проблеми.

Недостатньо опрацьованими залишаються питання конституційних меж допустимого медичного ризику, нормативної природи інформованої згоди в умовах крайньої терапевтичної необхідності, меж дискреції публічної влади у воєнний період, а також інституційних гарантій запобігання інструменталізації людського тіла. Саме зазначені аспекти і формують проблематику цієї статті.

Метою статті є теоретико-правове обґрунтування меж допустимості ксенотрансплантації у світлі людиноцентричного конституціоналізму, визначення конституційних критеріїв оцінки таких медичних втручань, а також формулювання пропозицій щодо розвитку національного законодавства з огляду на пріоритет людської гідності, автономії особи та принципу пропорційності.

Виклад основного матеріалу. Еволюція праворозуміння конституційно-правових приписів, які окреслюють допустимі межі використання досягнень науки і техніки в біомедичній сфері, поступово сформувала підґрунтя для становлення окремого напрямку доктринальних пошуків, який у сучасній літературі визначають як біоконституціоналізм²⁹. Варто звернути увагу й на те, що Конституція України³⁰, закріплюючи систему основоположних прав і свобод, не виокремлює тілесно зумовлені права людини в самостійну категорію, що, на нашу думку, узгоджується з підходами, відображеними в практиці Конституційного Суду України. При цьому відсутність конституційного

¹⁹ Белова М.В. Фундаментальні етичні принципи трансплантації органів: міжнародні стандарти та сучасний український контекст. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. №5. Ч. 3. С. 482-489. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.73>

²⁰ Кравченко В.Ю., Котенко Н.А. Інформована згода як невід'ємний елемент сучасної біоетики. Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедичні проблеми в медицині): зб. матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції (28-29 лютого 2024 року). Запоріжжя: ЗДМФУ, 2024. С. 99-101.

²¹ Ibid.

²² Herzanych V.M., Badyda A.Yu., Buletsa N.V., Svyshcho V.Yu. Ethical and legal principles of biomedical research. Wiadomości Lekarskie. 2025. Vol. 4. P. 943-948. DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek/203907>

²³ Герц А.А. Особливості цивільно-правового регулювання трансплантології в Україні. Право і суспільство. 2015. № 4. Ч. 3. С. 80-85.

²⁴ Beauchamp L., Childress J. Principles of Biomedical Ethics. Oxford University Press. 1979. 314 p.

²⁵ Ibid.

²⁶ Habermas J. The Future of Human Nature. Polity Press. 2003. 127 p.

²⁷ Wiesing U. The judgment of the German Federal Constitutional court regarding assisted suicide: a template for pluralistic states? Journal of Medical Ethics. 2021. Vol. 48(8). P. 542-546. DOI: <https://doi.org/10.1136/medethics-2021-107233>

²⁸ Solarino, B., Bruno, F., Frati, G., Dell'erba, A., and Frati, P. A national survey of Italian physicians' attitudes towards end-of-life decisions following the death of eluana englaro. Intensive Care Med. 2011. Vol. 37 (3). P. 542-549. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00134-011-2132-5>

²⁹ Тарасевич Т.Ю. Реалізація соматичних прав людини в Україні та зарубіжних країнах: конституційно-правові засади: дис. ... д-ра юрид. наук (спец.: 12.00.02). Київ, 2024. С. 4.

³⁰ Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

відображення соматичного виміру прав людини суттєво звужує можливості їх повноцінного нормативного опосередкування у межах розділу II Основного Закону та ускладнює вироблення послідовних правових орієнтирів для регулювання новітніх біомедичних практик.

У фаховій літературі та регуляторній практиці поняття ксенотрансплантації має усталений зміст, який використовують у медичному, біотехнологічному та правовому контекстах. У підходах, вироблених, зокрема, контрольними органами Сполучених Штатів, під цим терміном розуміють медичні втручання, пов'язані з пересадженням, імплантацією або введенням людині живих клітин, тканин чи органів тваринного походження, а також застосування людських біологічних матеріалів, що перебували в контакті з живими клітинами тварин поза межами організму³¹. Зазначена інтерпретація істотно розширює зміст цієї категорії порівняно з класичною моделлю трансплантації між людьми (алотрансплантації). Подібні підходи зафіксовано й у медичній термінології³², де ксенотрансплантацію розглядають як міжвидову трансплантацію від тварини до людини, на відміну від алотрансплантації, що передбачає пересадження алотрансплантата від представника певного біологічного виду іншому представникові того самого виду³³. Саме ці дефініції покладено в основу сучасних міжнародних досліджень і клінічних протоколів, оскільки вони дають змогу окреслити не лише сам об'єкт втручання, а й коло специфічних ризиків та правових наслідків, пов'язаних з імунологічною несумісністю та загрозою міжвидової передачі інфекції.

На нашу думку, таке розуміння ксенотрансплантації є принципово важливим і для правового аналізу, адже саме використання біологічних матеріалів нелюдського походження в людському організмі зумовлює потребу в особливих механізмах правового регулювання, підвищених стандартах отримання інформованої згоди та посиленій увазі до ризиків для публічного здоров'я, які не можуть залишатися поза межами законодавчої конкретизації.

Утім, питання меж допустимості ксенотрансплантації, на якому і зосереджено основну увагу у цій статті, не можна розглядати лише як питання медичної політики - це питання самого змісту конституційного права людини на життя та здоров'я, яке в сучасному вітчизняному правопорядку є найвищою конституційною цінністю. Основний Закон проголошує право на життя (ст. 27) та право на охорону здоров'я (ст. 49)³⁴, які становлять ядро конституційно-правового механізму захисту фізичних та соматичних прав особи³⁵. У цьому контексті ксенотрансплантація як новітня біомедична практика впливає не лише на правовий статус пацієнта, а й на визначення меж між правами людини та медичною наукою - розмежування, яке має бути осмислене крізь призму людиноцентричного конституціоналізму.

У науковій доктрині конституційного права право на охорону здоров'я переважно трактують як складник ширшого фундаментального права на життя. Це відображено у вітчизняних дослідженнях³⁶, присвячених аналізу конституційно-правової природи права на медичну допомогу із застосуванням трансплантації³⁷. Автори цих досліджень апелюють до змісту Конституції України, яка не лише закріплює державні гарантії прав людини, а й покладає на державу обов'язок створювати ефективні механізми їхньої реалізації за допомогою юридично дієвих інструментів. Одним із них є конституційно-правовий механізм забезпечення права на трансплантацію³⁸ - елемент, який охоплює державні зобов'язання щодо забезпечення доступу до якісної медичної допомоги та захисту здоров'я особи в контексті складних медичних втручань.

³¹ Xenotransplantation. FDA. URL: <https://www.fda.gov/vaccines-blood-biologics/xenotransplantation>

³² WHO Guiding Principles on Human Cell, Tissue and Organ Transplantation of 2010. URL: <https://bit.ly/4ksY7d2>

³³ Алотрансплантація. URL: <https://bit.ly/303tf6N>

³⁴ Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

³⁵ Барабаш О. Соматичні права в системі прав людини: право власності на своє тіло. Право України. 2022. № 2. С. 108. DOI: <https://doi.org/10.33498/loou-2022-02-108>

³⁶ Сенюта І.Я. Право людини на охорону здоров'я та його законодавче забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2006. 217 с.

³⁷ Плотницька С.Б. Поняття «конституційно-правовий механізм забезпечення права на трансплантацію в Україні» та його елементи. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2021. Серія: Право. Вип. 63. С. 89. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.15>

³⁸ Ibid.

У межах конституційно-правового аналізу окресленої проблематики доцільно розмежувати право на охорону здоров'я та право на медичну допомогу, оскільки їхнє функціональне й нормативне навантаження істотно різняться, що є принципово важливим для реалізації високотехнологічних медичних втручань, зокрема ксенотрансплантації. Право на охорону здоров'я слід розглядати як складну суб'єктивну категорію, що охоплює не лише можливість отримувати медичні послуги, а й право на підтримання належного фізичного та психічного стану. Іншим аспектом цього права є обов'язок уповноваженого суб'єкта - здебільшого держави - забезпечувати його кожному. Втім, стан здоров'я не можуть повністю контролювати ні сама особа, ні інші суб'єкти. З огляду на цю специфіку можна стверджувати, що ні власні активні дії особи, ні дії третіх осіб не гарантують досягнення бажаного стану здоров'я. Це вказує на його частково формальний, але водночас конституційно захищений характер³⁹. Натомість предметом правового забезпечення стає не результат у вигляді гарантованого стану здоров'я, а умови, процедури й інструменти його охорони та відновлення. У контексті перспектив легалізації ксенотрансплантації це положення набуває особливого значення, адже ефективність втручання залежить не так від дій медичних установ, як від біологічних та імунологічних чинників, що виходять за межі безпосереднього контролю людини чи держави.

Модель безоплатної медичної допомоги, розкрита у правових позиціях вітчизняного органу конституційної юрисдикції, виходить із того, що держава бере на себе обов'язок фінансово забезпечувати надання лише тих її видів, які мають чітко визначений правовий статус і внесені до системи публічно легітимованих медичних послуг (Рішення Конституційного Суду України від 29 травня 2002 року № 10-рп/2002⁴⁰). Ідеться насамперед не про формальну відсутність прямої оплати з боку пацієнта, а про інституційне покриття відповідних витрат коштом публічних фінансових ресурсів. Однак така логіка імпліцитно передбачає наявність попередньо зафіксованого юридичного «дозволу» на відповідне втручання як на соціально прийнятну та юридично допустиму медичну практику.

Отже, ксенотрансплантація, яка в чинному законодавстві України залишається поза межами дозволеного медичного обігу й фактично має заборонний статус (ч. 1 ст. 18 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17 травня 2018 року № 2427-VIII⁴¹), не може бути концептуально інтегрована ні до змісту права на медичну допомогу, ні до сфери позитивних зобов'язань держави щодо її фінансування. Вона перебуває на стику наукового експерименту та клінічної практики, де аргументи щодо захисту здоров'я чи навіть життя людини ще не набувають форми конституційно значущої вимоги до держави забезпечити відповідне втручання. Саме тут простежується межа між правом на охорону здоров'я як нормативно гарантованою системою можливостей і правом на медичну допомогу як сукупністю юридично визнаних та інституційно забезпечених форм лікувального впливу, поза які навіть людиноцентричний конституціоналізм не може виходити без порушення власних засадничих принципів.

У контексті ксенотрансплантації зазначене розмежування дає змогу визначити межі допустимого втручання у сферу тілесної цілісності людини, відокремлюючи безумовне право на збереження життя від експериментальних медичних практик, ефективність яких не є гарантованою. Водночас це створює підстави для правового визначення ролі добровільної інформованої згоди⁴² та державного контролю за дотриманням біоетичних і правових стандартів. Отже, саме конституційне трактування права на охорону здоров'я та доступу до медичної допомоги є основою для оцінки правомірності ксенотрансплантації в умовах людиноцентричного підходу, коли захист життя

³⁹ Ковригіна В.Є. Співвідношення детермінант «право на охорону здоров'я» та «право на медичну допомогу». Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2016. №3 (100). С. 221.

⁴⁰ Рішення Конституційного Суду України від 29.05.2002 №10-рп/2002 (справа №1-13/2002). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02>

⁴¹ Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 №2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19>

⁴² Афтанасів В.М., Панкевич О.З., Барабаш О.О. Інформована згода донора як гарантія забезпечення конституційних прав у процесі постмортальної репродукції. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2025. Серія: Право. Вип. 88. Ч. 4. С. 235. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.34>

і здоров'я особи залишається пріоритетом навіть за наявності високих ризиків і наукової невизначеності.

Однак, на відміну від трансплантації анатомічних матеріалів людського походження, ксенотрансплантація як предмет регулювання майже не має прямого нормативного визначення в українському законодавстві, що є очевидною прогалиною з погляду забезпечення конституційних приписів. Розглядаючи це питання, слід зазначити, що держава в межах своїх позитивних зобов'язань повинна не лише запровадити чіткі законодавчі норми щодо допустимості, умов та обмежень такої практики, а й встановити юридичні гарантії захисту прав реципієнтів і суспільства, що зумовлені потенційними ризиками інфекційних та зоонозних загроз. Подібні ризики, поряд із медичними, мають і конституційно-правові наслідки, оскільки безпосередньо стосуються фундаментального права на життя.

Інститут інформованої згоди в окресленому вимірі є способом реалізації автономії особи в її конституційному значенні. Відповідно, ідеться не лише про фіксацію волевиявлення пацієнта, а й про нормативне втілення поваги до людської гідності як засадничої цінності правопорядку. Доктрина переконливо наголошує, що в умовах застосування високоризикових біомедичних втручань, до яких належить і ксенотрансплантація, інформована згода не може бути одноразовою: вона має стати складником ширшого комплексу заходів, зокрема тривалого медичного спостереження за реципієнтом, забезпечення його доступу до правничої допомоги, функціонування механізмів компенсації заподіяної шкоди⁴³, а також інших інструментів захисту, які не вичерпуються конструкцією класичного договору про надання медичних послуг⁴⁴.

Показово, що Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ, Страсбурзький суд) послідовно розглядає втручання у сферу тілесної цілісності крізь призму ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁴⁵, підкреслюючи, що автономія особи та її здатність ухвалювати рішення щодо власного тіла становлять складник приватного життя (зокрема у справах «Pretty v. the United Kingdom»⁴⁶, «Glass v. the United Kingdom»⁴⁷, «V.C. v. Slovakia»⁴⁸). Унаслідок такої концептуальної побудови гарантій конституційні права на охорону здоров'я, особисту недоторканність і автономію волевиявлення набувають чіткої практичної визначеності й у світлі підходів ЄСПЛ мають діяти як механізми захисту від свавільних втручань і непропорційного перенесення медичного ризику на людину навіть тоді, коли йдеться про порятунок життя в умовах відсутності альтернатив.

Варто зауважити, що хоча ЄСПЛ аналізує право на охорону здоров'я найчастіше крізь призму ст. 8 Конвенції⁴⁹, він також розширює захист фізичної недоторканності в медичному контексті, визнаючи, що держави можуть мати позитивні зобов'язання щодо забезпечення доступу до медичних послуг, зокрема на засадах інформованої згоди та послідовного медичного нагляду (справа «Mayboroda v. Ukraine» щодо інформованої згоди пацієнта⁵⁰), що фактично кореспондує зі змістом позитивних зобов'язань за ст. 2 у сфері охорони життя та здоров'я.

Людиноцентричний конституціоналізм у зарубіжних системах охорони здоров'я утверджується через конкретизацію меж допустимого втручання в людське тіло в юрисдикційних рішеннях. Показово, що в правопорядках, які традиційно орієнтуються на ідею «human dignity» як засадничу конституційну цінність (передусім у німецькій⁵¹ та ширше - континентально-європейській традиції), межі медичного втручання вибудовуються не навколо технічної можливості реалізації тієї чи

⁴³ Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine of 04.04.1997. URL: <https://rm.coe.int/168007cf98>

⁴⁴ Кравченко В.Ю., Котенко Н.А. Інформована згода як невід'ємний елемент сучасної біоетики. Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедичні проблеми в медицині): зб. матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції (28-29 лютого 2024 року). Запоріжжя: ЗДМФУ, 2024. С. 99.

⁴⁵ European Convention on Human Rights of 04.11.1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG

⁴⁶ Pretty v. the United Kingdom. App 2346/02. Judgement 29.04.2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-60448>

⁴⁷ Glass v. the United Kingdom. App 61827/00. Judgement 09.03.2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61663>

⁴⁸ V.C. v. Slovakia. App 18968/07. Judgement 08.11.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-107364>

⁴⁹ European Convention on Human Rights of 04.11.1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG

⁵⁰ Mayboroda v. Ukraine. App 14709/07. Judgement 13.04.2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-224077>

⁵¹ Geddert-Steinacher T. Menschenwürde als Verfassungsbegriff. Aspekte der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts zu Art. 1 Abs. 1 Grundgesetz. Duncker & Humblot, 2006. 17 p. URL: https://www.duncker-humblot.de/_files_media/leseproben/9783428468737.pdf

іншої процедури, а навколо її сумісності зі статусом людини як самоцілі, а не засобу. Достатньо звернутися до підходів Федерального конституційного суду Німеччини, який послідовно вибудовує доктрину людської гідності як «об'єктивного ціннісного порядку», що виключає можливість трактування людини як засобу досягнення мети навіть тоді, коли йдеться про захист життя чи розвиток медицини⁵². У людиноцентричній парадигмі будь-яка біомедична технологія, здатна перетворити людину на об'єкт технічного впливу, підлягає не утилітарному зіставленню користі й шкоди, а оцінці на відповідність конституційному статусу особи як самоцілі. Тому в німецькій конституційній юриспруденції питання тілесної цілісності та біомедичних втручань системно пов'язують із забороною інструменталізації людини, а не лише з вимогами безпеки чи ефективності⁵³.

Водночас у конституційній практиці Італії⁵⁴ та Іспанії⁵⁵ простежується інша, але не менш показова методологія аргументації: там суди дедалі частіше розглядають охорону здоров'я як сферу, в якій позитивні обов'язки держави співіснують із чіткими межами втручання в приватну автономію⁵⁶. Конституційні суди зазначених держав не трактують медичний прогрес як простий засіб реалізації «публічного інтересу», а наголошують, що навіть у випадках терапевтичної необхідності держава не може ігнорувати позиційну нерівність між пацієнтом та медичною системою⁵⁷ й ризик перетворення згоди на форму вимушеного погодження. У такій перспективі ксенотрансплантація неминуче опиняється в полі конституційної оцінки: не як заборонена «*per se*» («сама по собі»), а як практика, що потребує особливо ретельного конституційного контролю, оскільки вона зачіпає ядро особистої автономії та тілесної ідентичності.

Показово, що й у французькій конституційній юрисдикції⁵⁸, де категорію гідності було інтегровано в позитивне право насамперед через судову доктрину, біомедичні втручання оцінюють крізь призму того, чи не руйнують вони символічний і правовий статус людського тіла як такого, що не може бути об'єктом комерційного обігу або біологічного втручання за критеріями доцільності. Нарешті, в державах загального права, насамперед у Сполученому Королівстві⁵⁹ та США⁶⁰, увага зосереджена на захисті «*personal autonomy*» і «*bodily integrity*», однак і тут простежується споріднена за суттю конституційна логіка: автономія пацієнта та тілесна недоторканність не можуть бути підпорядковані навіть найблагороднішій меті - порятунку життя - без чіткого усвідомлення меж допустимого ризику та відповідальності держави за інституційний контекст такого вибору⁶¹. Відмінність полягає радше в стилі юридичного міркування, ніж у його ціннісному ядрі: в обох моделях право наполягає на тому, що медицина не може підміняти собою конституційний стандарт захисту людської гідності.

Зіткнення терапевтичної необхідності з конституційно зумовленими обмеженнями особливо виразно виявляється в сучасних експериментальних практиках ксенотрансплантації. Протягом 2022-2023 років у США було здійснено пересадки серця від генетично модифікованих свиней

⁵² Bundesverfassungsgericht. Urteil vom 15. Januar 1958 (BVerfGE 7, 198).

URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/1958/01/rs19580115_1bvr040051.html

⁵³ Wiesing U. The judgment of the German Federal Constitutional court regarding assisted suicide: a template for pluralistic states? *Journal of Medical Ethics*. 2021. Vol. 48(8). P. 542. DOI: <https://doi.org/10.1136/medethics-2021-107233>

⁵⁴ Italian Constitutional Court, Judgment №135/2024 (ECLI:IT:COST:2024:135).

URL: https://www.cortecostituzionale.it/uploads/legal_summary/legal-summary-135-of-2024-6862479247363.pdf

⁵⁵ Spanish Constitutional Court, Judgment 44/2023 (9 May 2023).

URL: <http://www.tribunalconstitucional.es/en/jurisprudencia/Paginas/resoluciones-traducidas.aspx>

⁵⁶ Spanish Constitutional Court restricts autonomous communities' regulatory power to expand universal access to health care, deepening health inequity. Judgment 134/2017.

URL: <https://cesr.org/sites/default/files/ENGLISH%20-%20Spain%20joint%20statement%20on%20%20STC%20.pdf>

⁵⁷ Solarino, B., Bruno, F., Frati, G., Dell'erba, A., and Frati, P. A national survey of Italian physicians' attitudes towards end-of-life decisions following the death of eluana englaro. *Intensive Care Med*. 2011. Vol. 37 (3). P. 542-549. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00134-011-2132-5>

⁵⁸ Conseil constitutionnel, Décision n° 94-343/344 DC du 27 juillet 1994 (Loi relative au respect du corps humain). URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1994/94343_344DC.htm

⁵⁹ Airedale NHS Trust v. Bland (1993) AC 789 (House of Lords). United Kingdom. URL: https://thaddeuspope.com/images/Bland_1993.pdf

⁶⁰ United States Supreme Court, Cruzan v. Director, Missouri Department of Health, 497 U.S. 261 (1990).

URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/497/261/>

⁶¹ Beauchamp L., Childress J. *Principles of Biomedical Ethics*. Oxford University Press. 1979. 314 p.

людині, а також трансплантації нирок, які засвідчили тимчасову, але клінічно значущу функціональність - від кількох тижнів до кількох місяців⁶². У 2024-2025 роках з'явилися дані про експериментальні імплантації печінки та легень від генетично модифікованих тварин, що свідчить про поступове розширення спектра органів, залучених до таких втручань⁶³. Наведені приклади не роблять ксенотрансплантацію стандартом медичної допомоги і не позбавляють її експериментального статусу, однак вони принципово змінюють конституційно-правову оптику проблеми: тепер ідеться не про гіпотетичні випадки майбутнього, а про реальні практики, які потребують законодавчого перегляду крізь призму людської гідності, автономії та меж допустимого біомедичного втручання.

Саме тут людиноцентричний конституціоналізм виявляє свою найвагомішу функцію: він не заперечує технологічного розвитку як такого, але наполягає на тому, що навіть за значного дефіциту органів і крайньої терапевтичної необхідності держава не може дозволити перетворення людського тіла на об'єкт експериментальної раціональності, відірваної від вимог правової визначеності, пропорційності та інституційної відповідальності. У цьому контексті слід апелювати до філософії людської гідності та її нормативного змісту. Цілком слушною є думка судді Конституційного Суду України О. Гришук, яка зазначає, що «конституційне значення людської гідності має центральну нормативну роль. Людська гідність як конституційна цінність є фактором, який об'єднує права людини в єдине ціле, що забезпечує їх нормативну єдність. Остання виражається трьома способами: по-перше, цінність людської гідності служить нормативною базою конституційних прав, викладених у конституції; по-друге, служить тлумачним принципом для визначення обсягу конституційних прав, включаючи право на гідність людини; по-третє, значення людської гідності відіграє важливу роль у визначенні пропорційності статуту, що обмежує конституційне право»⁶⁴.

Детальніше варто зупинитися на ролі ЄСПЛ як «живого права» в контексті захисту права на життя⁶⁵: прецедентна практика ЄСПЛ неодноразово підкреслювала, що держави мають позитивні зобов'язання щодо захисту життя, які виходять за межі простого утримання від дій, що безпосередньо призводять до смерті, і передбачають ужиття розумних заходів для мінімізації реальних ризиків для життя та здоров'я осіб. Наприклад, тлумачачи статтю 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁶⁶, Суд визнає, що право на життя вимагає від держави вживати превентивних заходів для захисту осіб, стосовно яких існує реальний ризик («Osman v. United Kingdom»⁶⁷). Водночас у рішенні Великої палати у справі «Calvelli and Ciglio v. Italy» Суд підтвердив, що позитивні зобов'язання, серед іншого, передбачають забезпечення належного правового середовища, яке гарантує ефективний захист права на життя, зокрема з можливістю судового реагування на факти загрози життю, а не лише формальне дотримання правових гарантій⁶⁸. З наведеного вбачається, що тлумачення статті 2 Страсбурзьким судом безпосередньо резонує з питанням ксенотрансплантації, оскільки воно визначає вимоги не лише до національного законодавства, а й до імплементації біоетичних та медичних стандартів захисту життя і здоров'я як складників правопорядку в демократичному суспільстві.

Зрештою, автори сучасних вітчизняних досліджень конституційного права слушно зазначають, що конституційно-правовий механізм забезпечення права на трансплантацію передбачає не лише усунення законодавчих прогалин, а й створення відповідних інструментів захисту права на

⁶² US Experts Carry Out Second Pig-to-Human Heart Transplant. Science & Health. 2023. URL: <https://www.voanews.com/a/us-experts-carry-out-second-pig-to-human-heart-transplant-/7281556.html>

⁶³ World's First Pig Liver Transplant Keeps Man Alive for 171 Days in China. The Times of India. 2025. URL: <https://timesofindia.indiatimes.com/world/china/worlds-first-pig-liver-transplant-keeps-man-alive-for-171-days-in-china/articleshow/124408492.cms>

⁶⁴ Гришук О. Філософія людської гідності у праві. Право України. 2018. № 9. С. 20.

⁶⁵ Кононенко В.П. Практика Європейського суду з прав людини як «живе право» та конституційне право на життя. Правова держава. 2019. Вип. 35. С. 89. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2019.35.181338>

⁶⁶ European Convention on Human Rights of 04.11.1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG

⁶⁷ Osman v. United Kingdom. App 87/1997/871/1083. Judgement 28.10.1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58257>

⁶⁸ Calvelli and Ciglio v. Italy. App 32967/96. Judgement 17.01.2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60329>

медичну допомогу загалом - з урахуванням принципів справедливості, доступності та недискримінації⁶⁹.

Варто зазначити, що взаємозв'язок біоетики та людиноцентричного конституціоналізму є значно глибшим, ніж проста кореляція між моральними застереженнями науки та юридичними обмеженнями державної влади. Біоетика в цьому контексті постає як внутрішній ціннісний критерій конституційної допустимості втручання у сферу людської тілесності, життя та біологічної ідентичності⁷⁰. Власне, людиноцентричний конституціоналізм, що ґрунтується на верховенстві гідності людини над утилітарними міркуваннями публічної політики, не може існувати окремо від біоетичних обмежень, адже саме вони окреслюють межу, за якою технологічний прогрес перетворюється з інструменту захисту людини на загрозу її статусу як самоцінності.

Цікаво, що в класичній доктрині конституціоналізму тілесність людини тривалий час розглядалася радше як неявна передумова правового статусу особи, аніж як самостійний об'єкт нормативної охорони⁷¹. Втім, розвиток біомедицини, трансплантології, генетичних технологій та репродуктивних практик змусив право безпосередньо звернутися до питань, які раніше залишалися на периферії юридичного аналізу: меж допустимого втручання в людське тіло, співвідношення згоди та вразливості, допустимості використання біологічного матеріалу, ризику інструменталізації людини задля наукового чи публічного інтересу⁷².

Людиноцентричний конституціоналізм, своєю чергою, наповнює біоетичні принципи нормативним змістом, перетворюючи їх із моральних імперативів на критерії юридичної легітимності державної політики у сфері біомедицини. Повага до людської гідності, пріоритет інтересів особи над інтересами науки чи суспільної користі, заборона поводження з людиною виключно як із засобом - ці положення є своєрідними межами, що зв'язують законодавця, публічну адміністрацію і навіть суд у процесі оцінювання допустимості реалізації біомедичних практик. Відтак біоетика та конституціоналізм не протиставляються за моделлю «наука - мораль», а перебувають у нормативній взаємозалежності: перша наповнює другу антропологічним змістом, а друга - надає першій юридичної сили.

В аспекті ксенотрансплантації цей зв'язок виявляється особливо чітко. З одного боку, біоетика наголошує на обережності, вказуючи на ризики міжвидового втручання. З іншого боку, людиноцентричний конституціоналізм не допускає зведення таких застережень до суто заборонної логіки, оскільки на практиці це може тлумачитися як фактична відмова держави від виконання своїх позитивних зобов'язань щодо захисту життя та здоров'я особи. Зрештою, взаємодія біоетики та людиноцентричного конституціоналізму дає змогу уникнути двох протилежних концепцій: з позицій біоетики - технократичного детермінізму, за якого будь-яке технологічно можливе втручання визнається допустимим; у конституційному вимірі - правового консерватизму, що під гаслом захисту гідності фактично закріплює обмеженість медичних шансів на життя. Вочевидь, біоетика та конституціоналізм функціонують як взаємні орієнтири, завдяки яким право зберігає здатність одночасно захищати людину від надмірного втручання й не позбавляти її шансу на порятунок там, де наука вже пропонує реальну, хоч і ризиковану, можливість.

Висновки. У підсумку проведеного дослідження можна констатувати, що ксенотрансплантація в сучасних умовах не обмежується біомедичними дискусіями, а набуває виразного конституційно-правового виміру. У реаліях тривалої війни та значного дефіциту донорських органів держава об'єктивно стикається з тим, що традиційні моделі трансплантаційної допомоги вже не відповідають реальним масштабам медичних втрат. Очевидно, за таких обставин розвиток відповідних технологій має розглядатися не як відступ від людиноцентричних засад, а як одна з можливих

⁶⁹ Чорненко Д.С. Трансплантація органів і тканин людського організму: стан та проблеми правового регулювання. Часопис Київського університету права. 2021. №3. С. 61. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2021.09>

⁷⁰ Афтанасів В.М., Панкевич О.З. Постмортальна репродукція: біоетичні та правові аспекти. Державотворення та правотворення в умовах війни та післявоєнний період: збірник тез доповідей учасників Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 12 грудня 2024 року) / Упорядники: Д.Є. Забзалюк, Р.Я. Демків. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 12.

⁷¹ Beauchamp L., Childress J. Principles of Biomedical Ethics. Oxford University Press. 1979. 314 p.

⁷² Habermas J. The Future of Human Nature. Polity Press. 2003. 127 p.

форм реалізації позитивних обов'язків держави щодо захисту життя та здоров'я людини. Водночас слід зазначити, що нинішній стан правового регулювання, за якого ксенотрансплантація фактично залишається забороненою, не може вважатися ні стабільним, ні концептуально виправданим у довгостроковій перспективі.

Особливу увагу варто приділити нормативному наповненню принципу добровільної (інформованої) згоди. У сфері ксенотрансплантації згода не може тлумачитися формально, за зразком стандартних медичних процедур, оскільки йдеться про втручання з підвищеним рівнем біологічного, правового та соціального ризиків. На наше переконання, доцільним є законодавче закріплення багатоетапної моделі волевиявлення, яка передбачатиме не лише первинну згоду, а й її повторне підтвердження, обов'язкову незалежну правову консультацію для пацієнта, а також письмову фіксацію усвідомлення не лише медичних, а й правових наслідків втручання. Для осіб, які перебувають у вразливому становищі, - насамперед ветеранів війни та осіб з інвалідністю внаслідок бойових дій, - доцільно передбачити додаткові гарантії, покликані мінімізувати ризик латентного примусу, зумовленого безальтернативністю клінічної ситуації.

Окремого законодавчого регулювання потребує й питання участі дітей у будь-яких формах ксенотрансплантації. З огляду на положення статті 52 Конституції України⁷³ та європейські стандарти захисту прав дитини, виправдано видається законодавча заборона застосування таких втручань щодо неповнолітніх принаймні до накопичення достатнього клінічного досвіду та формування усталених міжнародних стандартів безпеки. Альтернативною моделлю могло б стати запровадження виключно судової процедури надання дозволу, за якої кожен конкретний випадок підлягав би індивідуальному оцінюванню крізь призму принципу найкращих інтересів дитини з обов'язковим залученням органів опіки та піклування й незалежних експертів.

У контексті воєнного стану особливого значення набуває також проблема меж дискреції виконавчої влади. Неприпустимим є перенесення важливих рішень щодо допустимості ксенотрансплантації на рівень підзаконного регулювання чи відомчих інструкцій. Своєю чергою, будь-які обмеження прав пацієнта, зокрема пов'язані з обов'язком довготривалого медичного нагляду або з можливим обмеженням певних соціальних прав, мають установлюватися виключно законом, переслідувати легітимну мету та відповідати критерію пропорційності державного втручання. У цьому разі доречним є впровадження обов'язкового судового контролю за рішеннями про застосування ксенотрансплантації, що кореспондувало б стандартам статті 8 Конвенції⁷⁴ та практиці ЄСПЛ щодо захисту тілесної недоторканності й приватного життя.

Водночас удосконалення законодавчого регулювання неможливе без належного інституційного виміру. В Україні слід створити спеціалізований національний орган або постійну міждисциплінарну комісію з питань ксенотрансплантації, наділену не лише консультативними, а й реальними наглядовими повноваженнями. Запровадження відповідного інституційного механізму має забезпечити узгодження позитивних зобов'язань держави щодо охорони життя з її обов'язком утримуватися від інструменталізації людини, що є одним із наріжних каменів людиноцентричного конституційного світогляду.

Отже, перспектива розвитку ксенотрансплантації в Україні не може обмежуватися ні збереженням фактичної заборони як вияву статичності правового регулювання, ні поспішною лібералізацією під впливом медичної необхідності. Насамперед йдеться про поступове формування такої моделі правового регулювання, за якої держава, з одного боку, свідомо сприятиме розвитку цієї медичної практики в умовах тривалої війни та дефіциту донорських органів, а з іншого - забезпечить, щоб технологічний прогрес не випереджав право настільки, що людська гідність перетворювалася б на змінну величину.

⁷³ Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

⁷⁴ European Convention on Human Rights of 04.11.1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Beauchamp L., Childress J. Principles of Biomedical Ethics. Oxford University Press. 1979. 314 p.
2. Geddert-Steinacher T. Menschenwürde als Verfassungsbegriff: Aspekte der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts zu Art. 1 Abs. 1 Grundgesetz. Duncker Humblot, 2006. 17 p. URL: https://www.duncker-humblot.de/_files_media/leseproben/9783428468737.pdf
3. Habermas J. The Future of Human Nature. Polity Press. 2003. 127 p.
4. Herzanych V.M., Badyda A.Yu., Buletsa N.V., Svyshcho V.Yu. Ethical and legal principles of biomedical research. Wiadomości Lekarskie. 2025. Vol. 4. P. 943-948. DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek/203907>
5. Solarino, B., Bruno, F., Frati, G., Dell'era, A., and Frati, P. A national survey of Italian physicians' attitudes towards end-of-life decisions following the death of eluana englaro. Intensive Care Med. 2011. Vol. 37 (3). P. 542-549. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00134-011-2132-5>
6. US Experts Carry Out Second Pig-to-Human Heart Transplant. Science Health. 2023. URL: <https://www.voanews.com/a/us-experts-carry-out-second-pig-to-human-heart-transplant-/7281556.html>
7. Wiesing U. The judgment of the German Federal Constitutional court regarding assisted suicide: a template for pluralistic states? Journal of Medical Ethics. 2021. Vol. 48(8). P. 542-546. DOI: <https://doi.org/10.1136/medethics-2021-107233>
8. World's First Pig Liver Transplant Keeps Man Alive for 171 Days in China. The Times of India. 2025. URL: <https://timesofindia.indiatimes.com/world/china/worlds-first-pig-liver-transplant-keeps-man-alive-for-171-days-in-china/articleshow/124408492.cms>
9. Алотрансплантація. URL: <https://bit.ly/3O3tf6N>
10. Афтанасів В.М. Конституційно-правове забезпечення автономії волевиявлення та гідності загиблих військовослужбовців у контексті посмертного донорства. Нове українське право. 2025. Вип. 3. С. 210-218. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.3.25>
11. Афтанасів В.М., Панкевич О.З. Постмортальна репродукція: біоетичні та правові аспекти. Державотворення та правотворення в умовах війни та післявоєнний період: збірник тез доповідей учасників Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 12 грудня 2024 року) / Упорядники: Д.Є. Забзалюк, Р.Я. Демків. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 12-15.
12. Афтанасів В.М., Панкевич О.З., Барабаш О.О. Інформована згода донора як гарантія забезпечення конституційних прав у процесі постмортальної репродукції. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2025. Серія: Право. Вип. 88. Ч. 4. С. 232-239. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.34>
13. Базуріна Т.І. Правові та організаційні аспекти трансплантації анатомічних матеріалів людині. Кваліфікаційна робота магістра. 081 Право. Сумський державний університет. 2020. 95 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/eca59042-d983-45e9-84d1-04c9d609db02/content>
14. Бала К.В. Міжнародно-правові та організаційні аспекти трансплантації анатомічних матеріалів людині: порівняльний аналіз стандартів та практик. Кваліфікаційна робота бакалавра. 293 «Міжнародне право». Сумський державний університет. 2025. 62 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5b0dfbf2-8599-440d-84b8-6b614188467b/content>
15. Балинська О.М., Заяць О.С. Деякі питання правового регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людині. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. №2. С. 75-79. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.12>
16. Барабаш О. Соматичні права в системі прав людини: право власності на своє тіло. Право України. 2022. № 2. С. 108-122. DOI: <https://doi.org/10.33498/loiu-2022-02-108>
17. Болдіжар С., Пішта В. Сучасні тенденції правового забезпечення новітніх прав у сфері охорони здоров'я. Монографія. Ужгород: ФОП Сабов А.М. 2022. 250 с.
18. Белова М.В. Фундаментальні етичні принципи трансплантації органів: міжнародні стандарти та сучасний український контекст. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. №5. Ч. 3. С. 482-489. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.73>
19. Герц А.А. Особливості цивільно-правового регулювання трансплантології в Україні. Право і суспільство. 2015. № 4. Ч. 3. С. 80-85.
20. Грищук О. Філософія людської гідності у праві. Право України. 2018. № 9. С. 14-28.
21. Ковригіна В.Є. Співвідношення детермінант «право на охорону здоров'я» та «право на медичну допомогу». Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2016. №3 (100). С. 219-230.
22. Кононенко В.П. Практика Європейського суду з прав людини як «живе право» та конституційне право на життя. Правова держава. 2019. Вип. 35. С. 89-95. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2019.35.181338>
23. Кравченко В.Ю., Котенко Н.А. Інформована згода як невід'ємний елемент сучасної біоетики. Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедичні проблеми в медицині): зб. матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції (28-29 лютого 2024). Запоріжжя: ЗДМФУ, 2024. С. 99-101.
24. Медичне право: право людини на охорону здоров'я: монографія / І.Я. Сенюта. Львів: Астролябія, 2007. 224 с.
25. Пасечник О.В. Стандарти Всесвітньої організації охорони здоров'я у сфері трансплантації органів та/або тканин, клітин. Право і суспільство. 2019. №5. Ч. 2. С. 189-194. DOI: [10.32842/2078-3736-2019-5-2-30](https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-5-2-30)

26. Плотницька С.Б. Поняття «конституційно-правовий механізм забезпечення права на трансплантацію в Україні» та його елементи. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2021. Серія: Право. Вип. 63. С. 88-92. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.15>
27. Сенюта І.Я. Право людини на охорону здоров'я та його законодавче забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2006. 217 с.
28. Тарасевич Т.Ю. Реалізація соматичних прав людини в Україні та зарубіжних країнах: конституційно-правові засади: дис. ... д-ра юрид. наук (спец.: 12.00.02). Київ, 2024. 479 с.
29. Теремецький В.І., Румянцев О.П. Адміністративно-правові та біоетичні питання ксенотрансплантації в Україні. Наукові записки. 2021. Серія: Право. Вип. 10. С. 45-48. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2021-10-45-48>
30. Терешкевич Г.Т. Механізми реалізації державної політики в галузі трансплантології відповідно до засад біоетики. Таврійський науковий вісник. 2022. №4. С. 125-141. DOI: <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2021.4.18>
31. Чорненька Д.С. Трансплантація органів і тканин людського організму: стан та проблеми правового регулювання. Часопис Київського університету права. 2021. №3. С. 59-63. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2021.09>
32. Шпачинський І., Печенюк Л. Морально-етичні проблеми клонування людини. Молодий вчений. 2018. №5 (57). С. 203-205.

Перелік юридичних документів:

33. Airedale NHS Trust v. Bland (1993) AC 789 (House of Lords). United Kingdom. URL: https://thaddeuspope.com/images/Bland_1993.pdf
34. Bundesverfassungsgericht. Urteil vom 15. Januar 1958 (BVerfGE 7, 198). URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/1958/01/rs19580115_1bvr040051.html
35. Calvelli and Ciglio v. Italy. App 32967/96. Judgement 17.01.2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60329>
36. Conseil constitutionnel, Décision n° 94-343/344 DC du 27 juillet 1994 (Loi relative au respect du corps humain). URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1994/94343_344DC.htm
37. Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine of 04.04.1997. URL: <https://rm.coe.int/168007cf98>
38. Convention on the Rights of the Child of 20.11.1989. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>
39. European Convention on Human Rights of 04.11.1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG
40. Glass v. the United Kingdom. App 61827/00. Judgement 09.03.2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61663>
41. Italian Constitutional Court, Judgement №135/2024 (ECLI:IT:COST:2024:135). URL: https://www.cortecostituzionale.it/uploads/legal_summary/legal-summary-135-of-2024-6862479247363.pdf
42. Mayboroda v. Ukraine. App 14709/07. Judgement 13.04.2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-224077>
43. Osman v. United Kingdom. App 87/1997/871/1083. Judgement 28.10.1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58257>
44. Pretty v. the United Kingdom. App 2346/02. Judgement 29.04.2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-60448>
45. Spanish Constitutional Court restricts autonomous communities' regulatory power to expand universal access to health care, deepening health inequity. Judgment 134/2017. URL: https://cesr.org/sites/default/files/ENGLISH%20_%20Spain%20joint%20statement%20on%20%20STC%20.pdf
46. Spanish Constitutional Court, Judgement 44/2023 (9 May 2023). URL: <http://www.tribunalconstitucional.es/en/jurisprudencia/Paginas/resoluciones-traducidas.aspx>
47. United States Supreme Court, Cruzan v. Director, Missouri Department of Health, 497 U.S. 261 (1990). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/497/261/>
48. V.C. v. Slovakia. App 18968/07. Judgement 08.11.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-107364>
49. WHO Guiding Principles on Human Cell, Tissue and Organ Transplantation of 2010. URL: <https://bit.ly/4ksY7d2>
50. Xenotransplantation. FDA. URL: <https://www.fda.gov/vaccines-blood-biologics/xenotransplantation>
51. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
52. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини: Закон України від 17.05.2018 №2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19>
53. Рішення Конституційного Суду України від 29.05.2002 №10-рп/2002 (справа №1-13/2002). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02>

References

Bibliography:

1. Aftanasiv V.M. Konstytutsiino-pravove zabezpechennia avtonomii volevyiavlennia ta hidnosti zahybylykh viiskovosluzhbovtziv u konteksti posmertnoho donorstva. *Nove ukrainske pravo*. 2025. Vyp. 3. S. 210-218. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.3.25>
2. Aftanasiv V.M., Pankevych O.Z. Postmortalna reproduktsiia: bioetychni ta pravovi aspekty. *Derzhavotvorennia ta pravotvorennia v umovakh viiny ta pisliavoiennyi period: zbirnyk tez dopovidei uchasyntiv Vseukrainskoho kruhloho stolu (m. Lviv, 12 hrudnia 2024 roku) / Uporiadnyky: D.YE. Zabzaliuk, R.YA. Demkiv. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2024. S. 12-15.*
3. Aftanasiv V.M., Pankevych O.Z., Barabash O.O. Informovana zghoda donora yak harantiia zabezpechennia konstytutsiinykh prav u protsesi postmortalnoi reproduktsii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. 2025. Serii: Pravo. Vyp. 88. CH. 4. S. 232-239. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.34>
4. Alotransplantatsiia. URL: <https://bit.ly/303tf6N>
5. Bala K.V. Mizhnarodno-pravovi ta orhanizatsiini aspekty transplantatsii anatomicnykh materialiv liudyni: porivnialnyi analiz standartiv ta praktyk. *Kvalifikatsiina robota bakalavra*. 293 «Mizhnarodne pravo». Sumskiy derzhavnyi universytet. 2025. 62 s. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5b0dfbf2-8599-440d-84b8-6b614188467b/content>
6. Balynska O.M., Zaiats O.S. Deiaki pytannia pravovoho rehuliuвання transplantatsii anatomicnykh materialiv liudyni. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2023. №2. S. 75-79. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.12>
7. Barabash O. Somatychni prava v systemi prav liudyny: pravo vlasnosti na svoje tilo. *Pravo Ukrainy*. 2022. № 2. S. 108-122. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2022-02-108>
8. Bazurina T.I. Pravovi ta orhanizatsiini aspekty transplantatsii anatomicnykh materialiv liudyni. *Kvalifikatsiina robota mahistra*. 081 Pravo. Sumskiy derzhavnyi universytet. 2020. 95 s. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/eca59042-d983-45e9-84d1-04c9d609db02/content>
9. Beauchamp L., Childress J. *Principles of Biomedical Ethics*. Oxford University Press. 1979. 314 p.
10. Bielova M.V. Fundamentalni etychni pryntsyipy transplantatsii orhaniv: mizhnarodni standarty ta suchasnyi ukrainskyi kontekst. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2025. №5. CH. 3. S. 482-489. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.73>
11. Boldizhar S., Pishta V. Suchasni tendentsii pravovoho zabezpechennia novitnykh prav u sferi okhorony zdorovia. *Monohrafiia*. Uzhhorod: FOP Sabov A.M. 2022. 250 s.
12. Chornenka D.S. Transplantatsiia orhaniv i tkanyn liudskoho orhanizmu: stan ta problemy pravovoho rehuliuвання. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2021. №3. S. 59-63. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2021.09>
13. Geddert-Steinacher T. Menschenwürde als Verfassungsbegriff: Aspekte der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts zu Art. 1 Abs. 1 Grundgesetz. *Duncker Humblot*, 2006. 17 p. URL: https://www.duncker-humblot.de/_files_media/leseproben/9783428468737.pdf
14. Habermas J. *The Future of Human Nature*. Polity Press. 2003. 127 p.
15. Herts A.A. Osoblyvosti tsyvilno-pravovoho rehuliuвання transplantologii v Ukraini. *Pravo i suspilstvo*. 2015. № 4. CH. 3. S. 80-85.
16. Herzanych V.M., Badyda A.Yu., Buletsa N.V., Svyshcho V.Yu. Ethical and legal principles of biomedical research. *Wiadomości Lekarskie*. 2025. Vol. 4. P. 943-948. DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek/203907>
17. Hryshchuk O. Filosofiia liudskoi hidnosti u pravi. *Pravo Ukrainy*. 2018. № 9. S. 14-28.
18. Kononenko V.P. Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak «zhyve pravo» ta konstytutsiine pravo na zhyttia. *Pravova derzhava*. 2019. Vyp. 35. S. 89-95. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2019.35.181338>
19. Kovryhina V.YE. Spivvidnoshennia determinant «pravo na okhoronu zdorovia» ta «pravo na medychnu dopomohu». *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 2016. №3 (100). S. 219-230.
20. Kravchenko V.YU., Kotenko N.A. Informovana zghoda yak nevidiemnyi element suchasnoi bioetyky. *Sotsialno-etychni ta deontologichni problemy suchasnoi medytsyny (nemedychni problemy v medytsyni): zb. materialiv V Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (28-29 liutoho 2024 roku)*. Zaporizhzhia: ZDMFU, 2024. S. 99-101.
21. *Medychne pravo: pravo liudyny na okhoronu zdorovia: monohrafiia / I.YA. Seniuta. Lviv: Astrolabiia, 2007. 224 s.*
22. Pasechnyk O.V. Standarty Vsesvitnoi orhanizatsii okhorony zdorovia u sferi transplantatsii orhaniv ta/abo tkanyn, klityn. *Pravo i suspilstvo*. 2019. №5. CH. 2. S. 189-194. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-5-2-30>
23. Plotnitska S.B. Poniattia «konstytutsiino-pravoviy mekhanizm zabezpechennia prava na transplantatsiiu v Ukraini» ta yoho elementy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. 2021. Serii: Pravo. Vyp. 63. S. 88-92. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.15>
24. Seniuta I.YA. Pravo liudyny na okhoronu zdorovia ta yoho zakonodavche zabezpechennia v Ukraini (zahalnoteoretychne doslidzhennia): dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Lviv, 2006. 217 s.
25. Shpachynskiy I., Pecheniuk L. Moralno-etychni problemy klonuvannia liudyny. *Molodyi vchenyi*. 2018. №5 (57). S. 203-205.

26. Solarino, B., Bruno, F., Frati, G., Dellerba, A., and Frati, P. A national survey of Italian physicians attitudes towards end-of-life decisions following the death of eluana englaro. *Intensive Care Med.* 2011. Vol. 37 (3). P. 542-549. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00134-011-2132-5>
27. Tarasevych T.YU. Realizatsiia somatychnykh prav liudyny v Ukraini ta zarubizhnykh krainakh: konstytutsiino-pravovi zasady: dys. ...d-ra yuryd. nauk (spets.: 12.00.02). Kyiv, 2024. 479 s.
28. Teremetskyi V.I., Rumiantsev O.P. Administratyvno-pravovi ta bioetychni pytannia ksenotransplantatsii v Ukraini. *Naukovi zapysky.* 2021. Serii: Pravo. Vyp. 10. S. 45-48. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2021-10-45-48>
29. Tereshkevych H.T. Mekhanizmy realizatsii derzhavnoi polityky v haluzi transplantologii vidpovidno do zasad bioetyky. *Tavriyskyi naukovyi visnyk.* 2022. №4. S. 125-141. DOI: <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2021.4.18>
30. US Experts Carry Out Second Pig-to-Human Heart Transplant. *Science Health.* 2023. URL: <https://www.voanews.com/a/us-experts-carry-out-second-pig-to-human-heart-transplant-/7281556.html>
31. Wiesing U. The judgment of the German Federal Constitutional court regarding assisted suicide: a template for pluralistic states? *Journal of Medical Ethics.* 2021. Vol. 48(8). P. 542-546. DOI: <https://doi.org/10.1136/medethics-2021-107233>
32. Worlds First Pig Liver Transplant Keeps Man Alive for 171 Days in China. *The Times of India.* 2025. URL: <https://timesofindia.indiatimes.com/world/china/worlds-first-pig-liver-transplant-keeps-man-alive-for-171-days-in-china/articleshow/124408492.cms>

List of legal documents:

33. *Airedale NHS Trust v. Bland* (1993) AC 789 (House of Lords). United Kingdom. URL: https://thaddeuspope.com/images/Bland_1993.pdf
34. Bundesverfassungsgericht. Urteil vom 15. Januar 1958 (BVerfGE 7, 198). URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/1958/01/rs19580115_1bvr040051.html
35. *Calvelli and Ciglio v. Italy.* App 32967/96. Judgement 17.01.2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60329>
36. Conseil constitutionnel, Décision n° 94-343/344 DC du 27 juillet 1994 (Loi relative au respect du corps humain). URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1994/94343_344DC.htm
37. Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine of 04.04.1997. URL: <https://rm.coe.int/168007cf98>
38. Convention on the Rights of the Child of 20.11.1989. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>
39. European Convention on Human Rights of 04.11.1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG
40. *Glass v. the United Kingdom.* App 61827/00. Judgement 09.03.2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61663>
41. Italian Constitutional Court, Judgement №135/2024 (ECLI:IT:COST:2024:135). URL: https://www.cortecostituzionale.it/uploads/legal_summary/legal-summary-135-of-2024-6862479247363.pdf
42. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 №254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
43. *Mayboroda v. Ukraine.* App 14709/07. Judgement 13.04.2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-224077>
44. *Osman v. United Kingdom.* App 87/1997/871/1083. Judgement 28.10.1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58257>
45. *Pretty v. the United Kingdom.* App 2346/02. Judgement 29.04.2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-60448>
46. Pro zastosuvannia transplantatsii anatomicznykh materialiv liudyni: Zakon Ukrainy vid 17.05.2018 №2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19>
47. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 29.05.2002 №10-rp/2002 (sprava №1-13/2002). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02>
48. Spanish Constitutional Court restricts autonomous communities regulatory power to expand universal access to health care, deepening health inequity. Judgment 134/2017. URL: https://cesr.org/sites/default/files/ENGLISH%20_%20Spain%20joint%20statement%20on%20%20STC%20.pdf
49. Spanish Constitutional Court, Judgement 44/2023 (9 May 2023). URL: <http://www.tribunalconstitucional.es/en/jurisprudencia/Paginas/resoluciones-traducidas.aspx>
50. United States Supreme Court, *Cruzan v. Director, Missouri Department of Health*, 497 U.S. 261 (1990). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/497/261/>
51. *V.C. v. Slovakia.* App 18968/07. Judgement 08.11.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-107364>
52. WHO Guiding Principles on Human Cell, Tissue and Organ Transplantation of 2010. URL: <https://bit.ly/4ksY7d2>
53. Xenotransplantation. FDA. URL: <https://www.fda.gov/vaccines-blood-biologics/xenotransplantation>

УДК 341.217(4-67):342.8(477)

Публікація: 31.05.2026

doi.org/10.30970/jcl.2.2026.4

Ірина Юркевич

Доктор філософії з права, доцент кафедри кримінального права та процесу, заступниця декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, Тернопіль, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8025-8156
E-mail: i.yurkevich@wunu.edu.ua

Арсен Романів

Студент юридичного факультету Західноукраїнського національного університету студент історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка, Тернопіль, Україна
ORCID ID: 0000-0002-7420-5207
E-mail: arsromh@gmail.com

Подано до друку: 26.02.2026

Рецензія 1: 29.04.2026

Рецензія 2: 22.04.2026

Затверджено до друку: 14.05.2026

УКРАЇНА ТА ЇЇ ПЕРШІ ВИБОРИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ: ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ ОСНОВИ І ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

UKRAINE AND ITS FIRST ELECTIONS TO THE EUROPEAN PARLIAMENT: FORMATION OF THE LEGISLATIVE FRAMEWORK AND POLITICAL CULTURE

Iryna Yurkevych | Arsen Romaniv

Associate Professor of the Criminal Department Law and Process Deputy Dean of the Faculty of Law West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine /

Student of the Faculty of Law West Ukrainian National University, Student of the Faculty of History Ternopil National Pedagogical University Named After V. Hnatyuk, Ternopil, Ukraine

Abstract | The article examines the foundations of European Union legislation in relation to elections to the European Parliament (Treaty on European Union, Treaty on the Functioning of the European Union, European Electoral Act of 1976). The features of combining the pan-European rules for holding elections to the European Parliament with the national legislation of the European Union member states are analyzed. The prospects for the formation of uniform pan-European electoral rules based on historical experience and legislative proposals are assessed. Considerable attention is paid to the formation of Ukrainian legislation on holding elections to the European Parliament, taking into account the situation of Ukraine at the time of its probable accession to the European Union. The need to appeal to the Constitutional Court of Ukraine to provide a decision on the interpretation of Article 69 of the Constitution of Ukraine in the context of elections to the European Parliament is substantiated. Attention is focused on the relevance for Ukraine of the experience of the Republic of Cyprus in holding elections to the European Parliament in connection with the probable presence of uncontrolled territories. The adoption of a separate Law of Ukraine, which will regulate elections to the European Parliament on the territory of Ukraine and in a complex with amendments to individual Laws of Ukraine and probable amendments to the Constitution of Ukraine with the need for approval by an all-Ukrainian referendum, is proposed. The problem of forming the political culture of Ukrainian citizens in the context of European elections through the cultivation of the European identity of the Ukrainian people is separately considered. The importance of the role of national political parties in interaction with pan-European parties and groups in the European Parliament in this process is analyzed.

Keywords: elections to the European Parliament, reform of the electoral legislation of the European Union, European integration of Ukraine, political culture of voters.

Анотація | У статті досліджено основи законодавства Європейського Союзу в частині виборів до Європейського парламенту (Договір про Європейський Союз, Договір про функціонування Європейського Союзу, Європейський виборчий акт 1976 року). Проаналізовано особливості поєднання загальноєвропейських правил проведення виборів до Європейського парламенту із національним законодавством держав-членів Європейського Союзу. Дано оцінку перспективі формування єдиних загальноєвропейських виборчих правил на основі історичного досвіду та законодавчих пропозицій. Значну увагу звернено формування українського законодавства щодо проведення виборів до Європейського парламенту із врахуванням становища України на момент ймовірного вступу до Європейського Союзу. Обґрунтовано необхідність звернення до Конституційного Суду України щодо надання рішення щодо тлумачення статті 69 Конституції України у контексті виборів до Європейського парламенту. Акцентовано увагу на актуальності для України досвіду Республіки Кіпр у проведенні виборів до Європейського парламенту у зв'язку із ймовірною наявністю непідконтрольних територій. Запропоновано прийняття окремого Закону України, який регулюватиме вибори до Європейського парламенту на території України і комплексі із змінами до окремих Законів України і ймовірними змінами до Конституції України із необхідністю затвердження всеукраїнським референдумом. Окремо розглянуто проблему формування політичної культури українських громадян у контексті європейських виборів через плекання європейської ідентичності Українського народу. Проаналізовано вагомість у цьому процесі ролі національних політичних партій у взаємодії з загальноєвропейськими партіями та групами у Європейському парламенті.

Ключові слова: вибори до Європейського парламенту, реформа виборчого законодавства Європейського Союзу, європейська інтеграція України, політична культура виборців.

Постановка проблеми. Закріплення незворотності європейського та євроатлантичного курсу України в Конституції України відображає сучасне прагнення Українського народу до набуття повноправного членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, що зумовлює внутрішньодержавну трансформацію відповідно до стандартів цих організацій. Це означатиме для держави набуття як прав і можливостей, так і обов'язків у межах таких міждержавних об'єднань. Після набуття Україною повноправного членства в ЄС українські громадяни матимуть змогу впливати на політику ЄС через своїх представників у Європейському парламенті - законодавчому органі ЄС. Хоча за роки незалежності Україна накопичила значний досвід проведення

виборів, їй доведеться вперше зіткнутися з виборами до Європейського парламенту. Це - комплексний виклик для України, адже він потребує як законодавчого врегулювання їхнього проведення в державі, так і формування нової політичної культури громадян та їхньої активної участі в європейському політичному житті задля впливу на майбутнє Європи. В українській правничій науці та суспільно-політичному житті посилюється обговорення повоєнних виборів, проте дискурс щодо виборів до Європейського парламенту практично відсутній, хоча є перспектива, що Україна візьме в них участь уже наприкінці 20-х - на початку 30-х років XXI століття.

Варто зауважити, що після початку роботи над цим дослідженням вийшла публікація заступника голови Центральної виборчої комісії Віталія Плукара та радника голови Центральної виборчої комісії Олександра Ключева «Вибори до Європарламенту в Україні: мрія, до якої треба готуватися вже зараз», у якій автори зазначили: «Євроінтеграція - це складне управління часом і пріоритетами, коли треба одночасно вирішувати завдання у різних сферах. Але водночас не варто розглядати жодну з цілей як відкладену на кращі часи. Навпаки, стратегічна гра вдовгу - це те, що дозволить нам впевнено інтегруватися в європейську політичну спільноту. І законодавство про вибори до Європарламенту є частиною цього стратегічного шляху»¹. Це є ще одним підтвердженням актуальності цього дослідження та відповідного тематичного напрямку у вітчизняній юриспруденції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Українські вчені, які досліджують вибори до Європейського парламенту, зосереджують увагу переважно на політичних аспектах впливу результатів волевиявлення на загальну політику ЄС та дипломатичні відносини з Україною. Результати виборів 2024 року проаналізували Н. А. Вінникова, М. П. Зан, А. Ю. Ключкович, А. Ю. Мартинов, Ю. О. Остапеч та інші. Напрацювання українських учених-правників обмежуються дослідженням місця Європейського парламенту в інституційному механізмі ЄС та висвітленням загальних відомостей про вибори. Серед них - К. В. Бережна, О. А. Ганжук, Д. О. Гребенюк, І. Ю. Дір, Н. В. Камінська, Н. О. Максименцева, Ю. С. Прокопенко, Л. Г. Фалалєєва, О. Д. Чепель, Г. І. Юдіна та інші. Єдиною працею з цієї проблематики є комплексне дослідження «Законодавство ЄС про вибори та зобов'язання України», проведене Міжнародною фундацією виборчих систем у 2023 році. Значну його частину присвячено аналізу основних питань організації виборів до Європейського парламенту на основі досвіду держав-членів ЄС.

Мета статті - моделювання організаційних питань, пов'язаних із проведенням імовірних виборів до Європейського парламенту в Україні після набуття нею повноправного членства, а також висвітлення викликів щодо формування політичної культури участі громадян України у виборах до Європейського парламенту.

Виклад основного матеріалу. *Законодавча основа проведення на національному рівні.* Лісабонський договір, який заклав сучасні основи функціонування ЄС шляхом внесення змін до Договору про Європейський Союз та Договору про заснування Європейської спільноти, визначає лише основні принципи виборів до Європейського парламенту. Загальним для всіх держав-членів ЄС є принцип обрання членів Європейського парламенту строком на 5 років на основі загального прямого виборчого права шляхом вільного таємного голосування відповідно до ч. 3 ст. 14 Договору про Європейський Союз². Згідно з ч. 1 ст. 223 Договору про функціонування Європейського Союзу, Європейський парламент має повноваження розробляти пропозиції щодо встановлення положень про обрання його членів на основі загального прямого виборчого права відповідно до єдиної процедури в усіх державах-членах або згідно зі спільними для всіх держав-членів принципами³. Наразі ЄС керується Європейським виборчим актом 1976 року. Стаття 1 цього акта підтверджує принцип

¹ Вибори до Європарламенту в Україні: мрія, до якої треба готуватися вже зараз.

URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/08/13/7217885>.

² Consolidated version of the Treaty on European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02016M%2FTXT-20250315>.

³ Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02016E%2FTXT-20250315>.

голосування на основі загального виборчого права шляхом вільного таємного голосування та встановлює загальне правило щодо проведення голосування в державах-членах за системою пропорційного представництва або преференційних списків. Щодо інших організаційних питань проведення виборів до Європейського парламенту державам-членам ЄС надається свобода регулювання за допомогою національних правил, які не повинні впливати на пропорційний характер виборчої системи, згідно зі статтею 8 Європейського виборчого акта⁴. Нині така основа для проведення виборів базується на трьох ключових ідеях: відсутності єдиної виборчої процедури для всіх держав-членів ЄС; відсутності єдиної виборчої системи від етапу висунення кандидатів до обрання депутатів за результатами голосування; існуванні загальних принципів у Європейському виборчому акті 1976 року за одночасного регулювання виборчого процесу національними законами відповідно до національних виборчих систем⁵.

Наразі невідомо, чи збережуться ці правила під час виборів до Європейського парламенту на момент імовірного вступу України до ЄС, оскільки Союз готується до реформування виборчої системи за єдиними стандартами. Історично ідея єдиного підходу до виборів бере початок із часу трансформації Європейського парламенту в представницький орган, що безпосередньо обирається громадянами держав-членів тогочасної Європейської економічної спільноти наприкінці 1960-х - на початку 1970-х років. У 1972 році робоча група «Про розширення повноважень Європейського парламенту» під керівництвом французького конституціоналіста Жоржа Веделя опублікувала звіт за результатами роботи, у якому головним пріоритетом було визначено якнайшвидше проведення прямих загальних виборів, які спочатку мали відбуватися на основі національних виборчих систем, а згодом - єдиного виборчого закону. Згодом французький політик Шетло Паньїн, призначений у 1973 році відповідальним за розроблення правил проведення європейських виборів, вирішив відокремити питання загальних прямих виборів від дискусійного питання єдиної виборчої системи. За результатами напрацювань у 1975 році було ухвалено перший варіант документа, а в 1976 році узгоджено Європейський виборчий акт, де порівняно з попередньою версією зазначено, що процедура голосування визначається кожною державою окремо, проте в майбутньому Європейський парламент розробить єдину систему голосування⁶. На цій основі було проведено перші прямі вибори до Європейського парламенту 1979 року, але кінцевою метою залишалось створення єдиної виборчої системи.

У травні 2022 року Європейський парламент запропонував реформу виборчого законодавства, яка передбачає запровадження загальноєвропейського виборчого округу на додачу до національних, де додатково обиратимуть депутатів на основі збалансованого регіонального представництва, які балотуватимуться від об'єднань національних або загальноєвропейських партій. Також пропонується надати громадянам ЄС можливість прямого обрання Президента Єврокомісії на виборах, забезпечити рівний доступ до виборів для всіх громадян ЄС (зокрема, право балотуватися з 18 років), передбачити можливість голосування поштою, встановити мінімальний бар'єр у 3,5% для виборчих округів, де обирається понад 60 депутатів до Європейського парламенту, а також визначити День Європи (9 травня) як загальноєвропейський день голосування тощо. Ідея створення загальноєвропейського органу, який займатиметься адмініструванням виборів та забезпеченням дотримання нових правил, посилює уніфікацію виборчої процедури та сприяє подальшій європейській інтеграції⁷. Водночас законодавча процедура в ЄС є досить тривалою, оскільки пропозиції щодо реформування потребують одноголосного схвалення Радою ЄС, проведення голосування в

⁴ Act concerning the election of the members of the European Parliament by direct universal suffrage. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A01976X1008%2801%29-20020923&qid=1753967868803>.

⁵ Максименцева Н.О. Новації європейського законодавства про вибори: досвід для України. Юридичний науковий електронний журнал. № 5. 2023. С. 48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/8>.

⁶ Морозов С. О. Перші вибори до Європейського Парламенту на основі прямого загального голосування 1979 року. Історичні студії суспільного прогресу. 2017. Вип. V. С. 42-43.

⁷ European Parliament legislative resolution of 3 May 2022 on the proposal for a Council Regulation on the election of the members of the European Parliament by direct universal suffrage, repealing Council Decision (76/787/ECSC, EEC, Euratom) and the Act concerning the election of the members of the European Parliament by direct universal suffrage annexed to that Decision (2020/2220(INL) - 2022/0902(APP)) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022AP0129&qid=1680612693348>.

Європейському парламенті та затвердження всіма державами-членами відповідно до їхніх конституційних вимог⁸. Наразі зміни до Європейського виборчого акта не внесені, тому вибори 2024 року проводилися за чинними правилами, і невідомо, коли цей процес реформування завершиться.

Така тривалість процесу внесення змін свідчить про сумнівність того, що єдині виборчі правила будуть запроваджені до моменту імовірного вступу України до ЄС. На думку президентки Європейської комісії Урсули фон дер Ляєн, якщо Україна продовжуватиме реформи з нинішньою швидкістю та якістю, вступ держави до ЄС може відбутися навіть до 2030 року⁹. Отже, за умови належного проведення реформ, визначених на шляху до вступу в ЄС, Україні необхідно готуватися до формування національної законодавчої основи для проведення виборів до Європейського парламенту.

З огляду на обмежений обсяг статті неможливо надати вичерпні рекомендації щодо організації та проведення виборів до Європейського парламенту на території України. На нашу думку, процедура голосування не має відрізнятися від тієї, що застосовувалася на парламентських виборах за пропорційною системою в загальнодержавному окрузі, чому сприяє свобода розсуду в організації голосування на власній території, яку надає європейське законодавство. Тобто Україні достатньо буде адаптувати засади національної виборчої системи до виборів до Європейського парламенту з урахуванням особливостей, пов'язаних з обранням представників до наднаціонального органу ЄС.

Першочерговим дискусійним питанням є те, у формі якого саме нормативно-правового акта будуть закріплені правила проведення виборів до Європейського парламенту на території України. Це також пов'язано з питанням щодо політичних прав іноземців - громадян держав-членів ЄС в Україні, що потребує системного аналізу розділу III Конституції України (статті 69-74), який регулює питання виборів і референдумів. Згідно зі статтею 69 Конституції України народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Відповідно до ч. 1 ст. 70 Конституції України право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років¹⁰.

На нашу думку, тлумачення статті 69 Конституції України в поєднанні зі статтею 5 Конституції України дає змогу зробити висновок, що вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії є виявом волі Українського народу з метою формування органів державної влади та місцевого самоврядування. Особи, обрані під час виборів Президента України та народних депутатів України, наділяються представницьким мандатом, наданим Українським народом, а обрані на місцевих виборах - представницьким мандатом від територіальних громад. Можливість участі у виборах лише громадян України є цілком зрозумілою, оскільки це забезпечує незалежність і суверенітет України під час формування органів державної влади. Конституційний Суд України зазначає, що застосоване в преамбулі Конституції України поняття «Український народ - громадяни України всіх національностей» охоплює всіх індивідів, незалежно від їхньої етнічної належності, які мають сталий юридичний зв'язок з Україною, тобто українське громадянство¹¹. Отже, розділ III Конституції України «Вибори. Референдум» у чинній редакції стосується народного волевиявлення, здійсненого Українським народом, з метою надання представницького мандата особам, які здійснюють владні повноваження в Україні.

Натомість депутат Європейського парламенту має представницький мандат не від держави чи округу в державі, де його було обрано, а репрезентує інтереси всіх громадян ЄС, не обмежуючись

⁸ Законодавство ЄС про вибори та зобов'язання України. URL: <https://www.ifesukraine.org/wp-content/uploads/2024/01/zakonodavstvo-eu-pro-vyboru-ta-zabovyazannia-ukrainy.pdf>.

⁹ Президентка Єврокомісії відповіла, чи зможе Україна стати членом ЄС до 2030 року. URL: <https://www.unian.ua/world/vstup-ukrajini-v-yes-ursula-fon-der-lyayen-vidpovila-chi-ce-mozhливо-do-2030-roku-12926007.html>.

¹⁰ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.

¹¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14.07.2021. № 1-п/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21>.

інтересами власної країни, що відображає принцип народного представництва в загальному механізмі функціонування ЄС¹². Тобто депутати Європейського парламенту, обрані в Україні, представлятимуть інтереси не лише України, а й усіх європейських націй, тому їхнє обрання, на нашу думку, не охоплюється правовідносинами, врегульованими розділом III Конституції України. Для остаточного вирішення цього питання відповідному суб'єкту варто звернутися з конституційним поданням із запитанням: «Чи підпадають під нормативно-правове регулювання розділу III Конституції України «Вибори. Референдум» вибори до Європейського парламенту в розумінні статей 5, 69 Конституції України?» У разі якщо Конституційний Суд України дійде висновку, що підпадають, це потребуватиме внесення відповідних змін до Конституції України. У будь-якому разі Конституція України потребуватиме змін до розділу III у зв'язку із зобов'язанням надати виборчі права громадянам держав-членів ЄС на виборах до органів місцевого самоврядування (що передбачено пунктом «б» частини другої статті 20 Договору про функціонування Європейського Союзу) водночас із можливістю голосувати на виборах до Європейського парламенту за місцем свого проживання¹³. Такі зміни обов'язково потребуватимуть затвердження на всеукраїнському референдумі відповідно до частини першої статті 156 Конституції України¹⁴.

З огляду на нашу позицію, включення окремої книги щодо правил проведення виборів до Європейського парламенту до Виборчого кодексу України є нелогічним. Адже, згідно з частиною першою статті 3 Виборчого кодексу України, відповідно до Конституції України в Україні проводяться такі типи виборів: вибори Президента України; вибори народних депутатів України; місцеві вибори: вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; вибори депутатів сільської, селищної, міської ради; вибори сільського, селищного, міського голови; вибори депутатів районної ради; вибори депутатів обласної ради; вибори депутатів районної у місті ради (у містах, де утворено такі ради)¹⁵. Отже, найдоцільніше це зробити у формі окремого Закону України «Про вибори до Європейського парламенту на території України».

Для формування національної основи організації виборів до Європейського парламенту необхідно розуміти, якою буде Україна на момент вступу до ЄС, особливо в контексті суверенітету над своєю територією. На тлі мирних ініціатив Президента США Дональда Трампа дедалі ймовірнішим видається завершення війни в Україні шляхом заморожування по лінії зіткнення, що означатиме наявність непідконтрольних Україні регіонів, а отже, потребуватиме врахування цього чинника під час організації виборів. Прогноз чисельності населення України безпосередньо впливатиме на кількість депутатів Європейського парламенту, які обиратимуться від нашої держави. Згідно з оцінкою Інституту демографії та проблем якості життя Національної академії наук України, станом на липень 2024 року на території України проживало 35,8 млн осіб, зокрема на підконтрольних територіях - 31,1 млн осіб, проте цей показник надалі лише знижуватиметься¹⁶. Єдиним способом точно встановити чисельність населення України стане проведення всеукраїнського перепису населення, який не проводився з 2001 року. Якщо тенденція до скорочення чисельності населення збережеться, то варто орієнтуватися приблизно на 30 млн осіб на підконтрольній території, за такого показника Україна посідатиме місце між Польщею (38 млн осіб) та Румунією (19,8 млн осіб) за кількістю населення. Оскільки на виборах 2024 року Польща мала 53 місця, а Румунія - 33, саме в таких межах перебуватиме ймовірне представництво України в Європейському парламенті.

¹² Ткач Б. А. Інституціональні форми політичної відповідальності в Європейському Союзі. Молодий вчений. 2017. № 6. С. 51.

¹³ Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02016E%2FTXT-20250315>.

¹⁴ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

¹⁵ Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 р. № 396-ІХ. Дата оновлення: 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>.

¹⁶ Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.09.2024 р. № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80>.

Слід також враховувати, що загальна чисельність депутатів Європейського парламенту не може перевищувати 751 особу, а на виборах 2024 року було розподілено 720 мандатів¹⁷.

Ці чинники безпосередньо впливатимуть на проведення виборів до Європейського парламенту в Україні. Аналізуючи досвід держав-членів ЄС, варто передусім звернути увагу на Республіку Кіпр. Як на момент вступу до ЄС у 2004 році, так і сьогодні вона не контролює близько 40 % території на півночі острова, яка була окупована самопроголошеною «Турецькою Республікою Північного Кіпру» внаслідок турецького вторгнення 1974 року. На Кіпрі голосування відбувається згідно із Законом «Про обрання членів Європейського парламенту» від 2004 року. Шість мандатів, закріплених за Кіпром, розподіляються з розрахунку на все населення держави, зокрема й мешканців непідконтрольних регіонів, а депутати обираються в єдиному виборчому окрузі. Громадяни, які проживають на непідконтрольних територіях, відповідно до даних системи реєстрації населення мають можливість волевиявлення за умови їхнього включення до спеціального виборчого списку. Вибори проходять за пропорційною виборчою системою з відкритими списками та прохідним бар'єром 1,8 %¹⁸.

Отже, під час визначення кількості мандатів для України в Європейському парламенті варто враховувати загальну чисельність населення країни, зокрема й жителів імовірних непідконтрольних територій, оскільки в разі вступу до ЄС держава набуває членства у своїх міжнародно визнаних кордонах. За таких умов поділ території України на кілька виборчих округів є недоцільним, адже мандати в Європейському парламенті від окупованих регіонів не зможуть бути заміщені, а їх приєднання до інших округів, що охоплюють підконтрольні території, створює ризик диспропорції в кількості виборців між округами. Проведення виборів на основі пропорційної виборчої системи в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі є найбільш доцільним для України, адже така модель є найпоширенішою серед держав-членів ЄС; зокрема, такий підхід застосовують на Кіпрі. Водночас зауважимо, що проведення виборів до Верховної Ради України за нормами чинного Виборчого кодексу ще не було апробоване на практиці. Крім того, виборча система на основі пропорційності з регіональними списками не є тотожною пропорційній системі з відкритими списками, яку використовують деякі держави-члени ЄС. Тож найдоцільнішим вбачається застосування пропорційної виборчої системи в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі, адже держава вже має досвід проведення виборів за такою моделлю у «чистому» або змішаному (поєднаному з мажоритарною системою відносної більшості) вигляді.

Таким чином, якщо з врегулюванням основних етапів проведення виборів до Європейського парламенту не повинно виникнути труднощів, оскільки Україна має відповідний досвід та здобутки за роки незалежності, то правове унормування «іноземного елемента» потребує системного підходу.

Зокрема, необхідно врегулювати порядок голосування громадян держав-членів ЄС в Україні. Це означає, що їх потрібно внести до Державного реєстру виборців або іншої системи, призначеної для збирання та обробки даних про громадян, які матимуть право голосу на виборах до Європейського парламенту. На наш погляд, ведення обліку виборців на виборах до Європейського парламенту за допомогою Державного реєстру виборців, який адмініструє Центральна виборча комісія, є найкращим варіантом, оскільки це дозволить охопити як громадян України, так і громадян держав-членів ЄС. Якщо стосовно громадян України правила ведення їхніх даних у Державному реєстрі виборців чітко регламентовані, то щодо іноземців вони наразі відсутні, що зумовлює потребу в суттєвих змінах до Закону України «Про Державний реєстр виборців»¹⁹. Зокрема, необхідно доповнити визначення поняття «Державний реєстр виборців» згідно про вибори до Європейського парламенту (стаття 1), розширити його основні завдання (стаття 2), а також внести зміни до статті 17. У цій статті однією з підстав для видання наказу про внесення запису до бази даних Реєстру

¹⁷ Законодавство ЄС про вибори та зобов'язання України. URL: <https://www.ifesukraine.org/wp-content/uploads/2024/01/zakonodavstvo-eu-pro-vybory-ta-zabovyzannia-ukrainy.pdf>.

¹⁸ Ясірова Ю. Ф. Партийна система Республіки Кіпр в умовах євроінтеграції: дис. ... канд. пол. наук: 23.00.02. Маріуполь, 2017. С. 152-153.

¹⁹ Про Державний реєстр виборців: Закон України від 22.02.2007 р. № 698-V. Дата оновлення: 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16>.

слід визначити отримання в установленому порядку громадянином держави-члена ЄС посвідки на тимчасове або постійне проживання в Україні, а підставою для видання наказу про знищення такого запису - втрату громадянином держави-члена ЄС права на постійне чи тимчасове проживання в Україні.

У зв'язку з тим, що громадяни держав-членів ЄС, які проживають в Україні, матимуть право голосу і в державі свого громадянства (так само як і громадяни України зможуть голосувати в Україні або за місцем постійного проживання в ЄС), необхідно докласти зусиль для унеможливлення подвійного голосування, оскільки воно порушує принцип рівного виборчого права. Хоча держави-члени ЄС зобов'язані протидіяти цьому явищу та намагаються робити це шляхом взаємного обміну інформацією про зареєстрованих виборців і кандидатів (зокрема з використанням криптоінструменту ЄС), проблему досі не вдалося розв'язати повністю, що визнає і Європейська комісія у своєму звіті про проведення виборів 2024 року. Вона пов'язує це передусім із суттєвими відмінностями в національних процедурах, зокрема у строках реєстрації виборців²⁰.

Поряд з активним виборчим правом іноземці, які постійно проживають на території України, мають бути наділені й пасивним виборчим правом - можливістю стати депутатом Європейського парламенту за українським мандатом. Оскільки за пропорційної системи участь у виборах беруть політичні партії, а не окремі кандидати, у чинній редакції статті 6 Закону України «Про політичні партії в Україні» міститься обмеження, згідно з яким членство в політичних партіях дозволено виключно громадянам України²¹. Як за попереднього виборчого законодавства, так і за чинного Виборчого кодексу України, партії для участі в парламентських виборах висувають кандидатів, які є членами цих партій, або безпартійних осіб, які мають право бути обраними відповідно до вимог закону. Впровадження такої моделі за аналогією до виборів до Європейського парламенту дозволить іноземцям брати участь у виборчому процесі як кандидатам від відповідних партій. Водночас у такий спосіб не вирішується питання членства іноземців в українських політичних партіях, що є важливим у контексті гармонізації національного законодавства з європейськими вимогами.

Обмеження щодо участі у виборах як кандидатів мають стосуватися осіб, чия діяльність є несумісною з мандатом депутата Європейського парламенту. Частина перша статті 7 Європейського виборчого акта встановлює несумісність мандата депутата Європейського парламенту з більшістю посад в органах влади ЄС та в національних урядах, а частина друга цієї статті з 2004 року запровадила несумісність із мандатом депутата національного парламенту. Частина третя цієї статті дозволяє на рівні національного законодавства встановлювати додаткові вимоги щодо несумісності мандатів²². Обмеження щодо несумісності мандата для кандидатів у депутати Європейського парламенту від України варто визначити на основі аналогічних правил, які існують на національному рівні для народних депутатів України. Зокрема, йдеться про заборону займатися іншою оплачуваною діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті отримання прибутку. Такі вимоги є об'єктивними, адже вони унеможливлуватимуть сторонній вплив на депутатів, запобігатимуть виникненню конфлікту інтересів і дозволять їм повністю зосередитися на політичній діяльності в Європейському парламенті.

Проведення виборів до Європейського парламенту на території України стане показником спроможності нашої держави забезпечити волевиявлення громадян на основі міжнародних стандартів, де одну з провідних ролей відіграє принцип чесних виборів та належного встановлення їхніх результатів. Цей процес має передбачати можливість оскарження результатів виборів у разі,

²⁰ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Report on the 2024 elections to the European Parliament.

URL: https://commission.europa.eu/document/download/2a7fddb2-e927-4079-92cc-4bb4279e9a46_en?filename=Report%20on%20the%202024%20elections%20to%20the%20European%20Parliament.pdf.

²¹ Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. Дата оновлення: 19.12.2024.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.

²² Act concerning the election of the members of the European Parliament by direct universal suffrage. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A01976X1008%2801%29-20020923&qid=1753967868803>.

якщо вони були проведені із суттєвими порушеннями, що унеможливають встановлення дійсного волевиявлення виборців. Подібні спори за своїм характером належать до категорії справ, які через значний політичний складник є найбільш пріоритетними для держави й потребують невідкладного та висококомпетентного розгляду²³. З огляду на ці критерії, розгляд позовів щодо результатів виборів до Європейського парламенту на території України має бути підсудним Верховному Суду як суду першої інстанції. Це гарантуватиме невідкладність розгляду, продемонструє спроможність України проводити демократичні вибори та зміцнить її авторитет у ЄС. Реалізація цієї ініціативи потребує внесення відповідних доповнень до Кодексу адміністративного судочинства України (зокрема до статті 22 КАС України) та включення до нього норм, які визначають особливості провадження у справах, пов'язаних із виборами до Європейського парламенту.

Становлення виборчої культури громадян України. Актуалізація ролі участі громадян України у виборах до Європейського парламенту має відбуватися паралельно з формуванням законодавчої основи їхнього проведення на національному рівні.

Загальноєвропейська тенденція свідчить про постійне зниження інтересу громадян держав-членів ЄС до участі у виборах до Європейського парламенту, починаючи з перших виборів 1979 року. Показовою є розбіжність між показниками явки виборців на національних та європейських виборах, яка виявилася навіть у тих державах, що вперше брали участь у голосуванні після вступу до ЄС. Наприклад, у виборах до Європейського парламенту 2004 року взяли участь громадяни восьми нових держав-членів, які приєдналися до ЄС під час «великого розширення» того самого року. В Угорщині різниця між явкою на національних та європейських виборах становила 32%, в Естонії - 31%, у Словаччині - 53%, у Польщі - 26%. Такі низькі показники зумовлені загальносуспільним уявленням про те, що Європейський парламент наділений найменшим обсягом повноважень порівняно з іншими інституціями ЄС, зокрема Європейською комісією та Радою міністрів²⁴. Задля об'єктивності необхідно зауважити, що такий погляд на роль Європейського парламенту домінував до підписання Лісабонського договору 2009 року, після чого його вплив посилювався, однак явка виборців і досі залишається відносно низькою. На виборах 2024 року явка становила 50,74% європейських виборців, що хоч і є найвищим показником за останні три десятиліття, проте залишається в межах середньої явки на рівні 42-50%. Проте навіть серед держав-членів ЄС немає уніфікованого показника: у країнах Центрально-Східної Європи, які порівняно нещодавно увійшли до ЄС, явка є нижчою за загальноєвропейську, а у Хорватії, яка приєдналася до ЄС після розширення 2017 року, вона становила лише 21,35%²⁵.

Ці дані свідчать про високий рівень абсентеїзму, що водночас є проявом «дефіциту демократії» в ЄС. Під цим терміном зазвичай розуміють відсутність у громадян держав-членів ЄС ефективних механізмів безпосереднього впливу на загальноєвропейську політику, внаслідок чого виникають розбіжності між процесом ухвалення рішень на рівні ЄС та тими демократичними механізмами й формами, які мають його визначати. Проявами цього чинника є дисбаланс у співвідношенні представництва виборців, відсутність у Європейського парламенту виключних повноважень законодавчого органу в інституційній системі влади ЄС, зростання впливу виконавчої влади в державах-членів ЄС, складність розуміння пересічними громадянами принципів функціонування ЄС, розбіжність між сподіваннями європейців та діями європейської влади, а також відсутність загальноєвропейських виборів за своєю суттю²⁶.

У разі вступу України до ЄС може виникнути ризик низької явки на виборах до Європейського парламенту. Авторитетні соціологічні опитування, проведені після отримання державою статусу

²³ Юркевич І. І., Романів А. Р. Верховний Суд як суд першої інстанції щодо справ державної вагомості для України. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2024. Том. 11, № 3 (43). С. 315. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2024.43.308>.

²⁴ Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / пер. з англ. К. Зарембо. 2-ге вид. Київ: Наш Формат, 2021. С. 785-787.

²⁵ 2024 European election results. URL: <https://results.elections.europa.eu/en>.

²⁶ Кулабухова А. В. Вплив громадян на функціонування ЄС та проблема «дефіциту демократії». Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2015. Вип. 29. С. 169-170.

кандидата на членство в ЄС, фіксують тенденцію до зростання самоідентифікації українців як європейців, а України - як європейської держави, передусім у географічному, культурному та політичному аспектах. Найважливішим критерієм у формуванні європейської ідентичності є аксіологічний, пов'язаний зі спільною системою цінностей: демократією, правовою державою, правами людини. При цьому європейська ідентичність не замінює національної, адже в державах-членах ЄС відчуття приналежності до єдиної спільноти поєднується зі збереженням національної самобутності, інтегрованої в загальноєвропейську культуру²⁷.

У цьому контексті поділяємо окрему думку судді Конституційного Суду України Олега Первомайського, висловлену стосовно Висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору), яким до преамбули Конституції України включено поняття «європейська ідентичність»: «З цих міркувань Суд мав змогу у Висновку зазначити, що застосування поняття «європейська ідентичність» до Українського народу в тексті преамбули Основного Закону України, по-перше, не заперечує подальшого існування «національної ідентичності» Українського народу, по-друге, не протиставляє поняття «європейська ідентичність» та «національна ідентичність», оскільки ідея «європейської ідентичності» ґрунтується на збереженні та розвитку «національної ідентичності» народів об'єднаної Європи»²⁸.

Закріплення європейського та євроатлантичного курсу держави в Конституції України саме по собі не формує європейської ідентичності Українського народу. Ризик низької явки може виникнути у разі, якщо пересічні громадяни України належним чином не зрозуміють суті інтеграції України до ЄС та нових політичних можливостей, які відкриває для них участь у виборах до Європейського парламенту, зокрема щодо впливу на процес ухвалення рішень у ЄС. Тому паралельно з розробленням виборчого законодавства має здійснюватися просвітницька робота серед населення стосовно політичного процесу в ЄС та можливостей впливу на нього через Європейський парламент. Основою для проєвропейської кампанії має стати роз'яснення особливостей голосування та важливості виборчого процесу для держави, оскільки вибори до Європейського парламенту визначатимуть курс ЄС на наступні п'ять років.

Іншим важливим чинником політичної культури українського суспільства в контексті виборів до Європейського парламенту є діяльність національних політичних партій. Гармонізація законодавства про політичні партії з європейським, особливо в контексті фінансування, є важливим, але складним питанням, яке варто розглянути в межах окремого дослідження. У контексті політичної культури найважливішою є взаємодія національних партій із загальноєвропейськими на основі спільної ідеології.

Представники національних партій беруть участь у виборах до Європейського парламенту у складі загальноєвропейських партій, які об'єднують низку партій держав-членів ЄС, а європейські депутати формують фракції на основі партійної, а не державної приналежності. Наразі в Європейському парламенті діє вісім політичних груп: Європейська народна партія (християнські демократи), Прогресивний альянс соціалістів і демократів (соціал-демократи), Патріоти за Європу (націоналісти), Європейські консерватори та реформісти (консерватори), Оновити Європу (ліберали), Зелені - Європейський вільний альянс (ліберали, зелені), Ліві в Європейському парламенті - ЄОЛ/ЛЗП (соціалісти), Європа суверенних націй (праві). Також є невелика кількість позафракційних депутатів, які не входять до жодної групи²⁹.

²⁷ Мельничук В. В. Аксіологічні засади формування європейської ідентичності українців. Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії. 2024. Вип. 52. С. 170-173. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.20>.

²⁸ Окрема думка судді Конституційного Суду України Первомайського О.О. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ng03d710-18>.

²⁹ 2024 European election results. URL: <https://results.elections.europa.eu/en>.

Євроінтеграція України означатиме посилення взаємодії національних партій із загальноєвропейськими з подальшою співпрацею в Європейському парламенті. Політичні партії, представлені у Верховній Раді України IX скликання, налагодили комунікацію з європейськими партіями та політичними групами Європейського парламенту: зокрема, «Слуга народу» та «Голос» входять до Альянсу лібералів і демократів за Європу (політична група «Оновити Європу»), а «Європейська Солідарність» і «Батьківщина» є асоційованими членами Європейської народної партії³⁰.

В Україні зареєстровано понад 350 політичних партій, більшість із яких є невідомими широкому загалу й функціонують лише формально, тому не можна стверджувати, що всі українські політичні сили долучаться до загальноєвропейських об'єднань. Крім того, в країні бракує політичних партій із тривалим досвідом діяльності та стійкою ідеологією, які мали б вагомий вплив на державну політику. Наразі лише парламентські партії Верховної Ради України IX скликання виявили активність у співпраці із загальноєвропейськими силами, ґрунтуючись на ідеологічній спорідненості. Без належної взаємодії національних партій із загальноєвропейськими проведення виборів до Європейського парламенту на території України не відповідатиме духу ідеологічної конкуренції та визначення подальшого вектора розвитку ЄС, а представникам від України буде складно налагодити ефективну роботу в межах політичних груп.

Висновки і пропозиції. Отже, на сучасному етапі виборче право ЄС, на основі якого проводяться вибори до Європейського парламенту, характеризується поєднанням основоположних норм, закріплених у Договорі про Європейський Союз, Договорі про функціонування Європейського Союзу та Європейському виборчому акті, і наданням державам-членам ЄС свободи в установленні на національному рівні правил проведення відповідного голосування. Попри низку спроб уніфікації виборчого законодавства, зокрема нещодавні ініціативи, такий порядок організації виборів, найімовірніше, збережеться на момент можливого вступу України до ЄС.

Вступ України до ЄС є прогнозованою, проте не визначеною в часі подією. Однак, за сподіваннями представників ЄС, це має відбутися до 2030 року, що вказує на необхідність підготовки національного законодавства до проведення виборів до Європейського парламенту з урахуванням ситуації в державі внаслідок гіпотетичного мирного договору, ініційованого США, а саме наявності окупованих регіонів. З огляду на цей чинник найбільш релевантним для України буде досвід Кіпру щодо проведення виборів до Європейського парламенту, оскільки ця держава також має непідконтрольні території. Розроблення національного законодавства щодо правил проведення виборів до Європейського парламенту має бути комплексним процесом, що може потребувати внесення змін до Конституції України (якщо такого висновку дійде Конституційний Суд України). Водночас виборча система повинна залишатися звичною для громадян України, апробованою досвідом попередніх виборів до Верховної Ради України та адаптованою до вимог базового законодавства ЄС. На нашу думку, оптимальним варіантом є систематизація норм щодо проведення виборів до Європейського парламенту на території України в окремому законі України. Подальші дослідження конкретних аспектів законодавства в цій сфері є надзвичайно перспективними.

Не менш важливою є активізація громадян України під час виборів до Європейського парламенту. Актуальним завданням є зміцнення європейської ідентичності українського народу, який посяде своє місце серед народів об'єднаної Європи, не відмовляючись від власної національної самобутності, а навпаки - безпосередньо впливаючи на спільне європейське майбутнє. Лише за таких умов можна досягти зацікавленості українців у загальноєвропейських справах і, як наслідок, високої явки на виборах до Європейського парламенту. Не менш важливу роль мають відігравати українські політичні партії, які співпрацюватимуть із загальноєвропейськими на основі спільної ідеології, консолідуючи відповідні настрої українських виборців для якнайкращого представництва держави в Європейському парламенті та забезпечення ефективної діяльності обраних від України депутатів.

³⁰ Тюканкіна Є., Чабанна М. Вплив європейської інтеграції на партійну систему України. Empirio. 2025. Т. 2, Special Issue. С. 47. DOI: <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2025.2.s.40-53>.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. 2024 European election results. URL: <https://results.elections.europa.eu/en>.
2. Вибори до Європарламенту в Україні: мрія, до якої треба готуватися вже зараз. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2025/08/13/7217885>.
3. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / пер. з англ. К. Зарембо. 2-ге вид. Київ: Наш Формат, 2021. 928 с.
4. Законодавство ЄС про вибори та зобов'язання України. URL: <https://www.ifesukraine.org/wp-content/uploads/2024/01/zakonodavstvo-eu-pro-vyboru-ta-zabovuyazannia-ukrainy.pdf>.
5. Кулабухова А. В. Вплив громадян на функціонування ЄС та проблема «дефіциту демократії». Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2015. Вип. 29. С. 166-178.
6. Максименцева Н.О. Новації європейського законодавства про вибори: досвід для України. Юридичний науковий електронний журнал. № 5. 2023. С. 47-49. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/8>.
7. Мельничук В. В. Аксіологічні засади формування європейської ідентичності українців. Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії. 2024. Вип. 52. С. 169-174. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.20>.
8. Морозов С. О. Перші вибори до Європейського Парламенту на основі прямого загального голосування 1979 року. Історичні студії суспільного прогресу. 2017. Вип. V. С. 41-47.
9. Президентка Єврокомісії відповіла, чи зможе Україна стати членом ЄС до 2030 року. URL: <https://www.unian.ua/world/vstup-ukrajini-v-yes-ursula-fon-der-lyayen-vidpovila-chi-ce-mozhlivo-do-2030-roku-12926007.html>.
10. Тюканкіна Є., Чабанна М. Вплив європейської інтеграції на партійну систему України. Empirio. 2025. Т. 2, Special Issue. С. 40-53. DOI: <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2025.2.s.40-53>.
11. Юркевич І. І., Романів А. Р. Верховний Суд як суд першої інстанції щодо справ державної вагомості для України. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2024. Том. 11, № 3 (43). С. 308-318. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2024.43.308>.
12. Ясірова Ю. Ф. Партійна система Республіки Кіпр в умовах євроінтеграції: дис. ... канд. пол. наук: 23.00.02. Маріуполь, 2017. 247 с.

Перелік юридичних документів:

13. Act concerning the election of the members of the European Parliament by direct universal suffrage. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A01976X1008%2801%29-20020923=1753967868803>.
14. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Report on the 2024 elections to the European Parliament. URL: https://commission.europa.eu/document/download/2a7fddb2-e927-4079-92cc-4bb4279e9a46_en?file-name=Report%20on%20the%202024%20elections%20to%20the%20European%20Parliament.pdf.
15. Consolidated version of the Treaty on European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02016M%2FTXT-20250315>.
16. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02016E%2FTXT-20250315>.
17. European Parliament legislative resolution of 3 May 2022 on the proposal for a Council Regulation on the election of the members of the European Parliament by direct universal suffrage, repealing Council Decision (76/787/ECSC, EEC, Euratom) and the Act concerning the election of the members of the European Parliament by direct universal suffrage annexed to that Decision (2020/2220(INL) - 2022/0902(APP)) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022AP0129=1680612693348>.
18. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
19. Окрема думка судді Конституційного Суду України Первомайського О.О. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ng03d710-18>.
20. Про Державний реєстр виборців: Закон України від 22.02.2007 р. № 698-V. Дата оновлення: 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16>.

21. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.
22. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.09.2024 р. № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80>.
23. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14.07.2021. № 1-р/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21>.

References

Bibliography:

1. 2024 European election results. URL: <https://results.elections.europa.eu/en>.
2. Dzhadt T. Pislia viiny. Istoriiia Yevropy vid 1945 roku / per. z anhl. K. Zarembo. 2-he vyd. Kyiv: Nash Format, 2021. 928 s.
3. Kulabukhova A. V. Vplyv hromadian na funktsionuvannia YES ta problema «defitsytu demokratii». Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia. 2015. Vyp. 29. S. 166-178.
4. Maksimentseva N.O. Novatsii yevropeiskoho zakonodavstva pro vybory: dosvid dlia Ukrainy. Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal. № 5. 2023. S. 47-49. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/8>.
5. Melnychuk V. V. Aksiolohichni zasady formuvannia yevropeiskoi identychnosti ukraintsiv. Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Filosofska-politolohichni studii. 2024. Vyp. 52. S. 169-174. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.20>.
6. Morozov S. O. Pershi vybory do Yevropeiskoho Parlamentu na osnovi priamoho zahalnoho holosuvannia 1979 roku. Istorychni studii suspilnoho prohresu. 2017. Vyp. V. S. 41-47.
7. Prezydentka Yevrokomisii vidpovila, chy zmozhe Ukraina staty chlenom YES do 2030 roku. URL: <https://www.unian.ua/world/vstup-ukrajini-v-yes-ursula-fon-der-lyayen-vidpovila-chi-ce-mozhlyvo-do-2030-roku-12926007.html>.
8. Tiukankina YE., Chabanna M. Vplyv yevropeiskoi intehratsii na partiinu systemu Ukrainy. Empirio. 2025. T. 2, Special Issue. S. 40-53. DOI: <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2025.2.s.40-53>.
9. Vybory do Yevroparlamentu v Ukraini: mriia, do yakoi treba hotuvatysia vzhe zaraz. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/08/13/7217885>.
10. Yasirova YU. F. Partiina systema Respubliki Kipr v umovakh yevrointehratsii: dys. ... kand. pol. nauk: 23.00.02. Mariupol, 2017. 247 s.
11. Yurkevych I. I., Romaniv A. R. Verkhovnyi Sud yak sud pershoi instantsii shchodo sprav derzhavnoi vahomosti dlia Ukrainy. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Serii: «Yurydychni nauky». 2024. Tom. 11, № 3 (43). S. 308-318. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2024.43.308>.
12. Zakonodavstvo YES pro vybory ta zoboviazannia Ukrainy. URL: <https://www.ifesukraine.org/wp-content/uploads/2024/01/zakonodavstvo-eu-pro-vybory-ta-zaboviazannia-ukrainy.pdf>.

List of legal documents:

13. Act concerning the election of the members of the European Parliament by direct universal suffrage. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A01976X1008%2801%29-20020923=1753967868803>.
14. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Report on the 2024 elections to the European Parliament. URL: https://commission.europa.eu/document/download/2a7fddb2-e927-4079-92cc-4bb4279e9a46_en?file-name=Report%20on%20the%202024%20elections%20to%20the%20European%20Parliament.pdf.
15. Consolidated version of the Treaty on European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02016M%2FTXT-20250315>.
16. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02016E%2FTXT-20250315>.
17. European Parliament legislative resolution of 3 May 2022 on the proposal for a Council Regulation on the election of the members of the European Parliament by direct universal suffrage, repealing Council Decision (76/787/ECSC, EEC, Euratom) and the Act concerning the election of the members of the European Parliament by direct universal suffrage annexed to that Decision (2020/2220(INL) - 2022/0902(APP)) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022AP0129=1680612693348>.

18. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. Data onovlennia: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.
19. Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Pervomaiskoho O.O. stosovno Vysnovku Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam Verkhovnoi Rady Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti zakonoproiektu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo stratehichnoho kursu derzhavy na nabuttia povnopravnogo chlenstva Ukrainy v Yevropeiskomu Soiuzi ta v Orhanizatsii Pivnichnoatlantichnoho dohovoru) (reiestr. № 9037) vymoham statei 157 i 158 Konstytutsii Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ng03d710-18>.
20. Pro Derzhavnyi reiestr vybortziv: Zakon Ukrainy vid 22.02.2007 r. № 698-V. Data onovlennia: 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16>.
21. Pro politychni partii v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2365-III. Data onovlennia: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.
22. Pro skhvalennia Stratehii demohrafichnoho rozvytku Ukrainy na period do 2040 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.09.2024 r. № 922-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80>.
23. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «Pro zabezpechennia funkcionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi» vid 14.07.2021. № 1-r/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21>.

УДК 342.951:344.1

Публікація: 31.05.2026

doi.org/10.30970/jcl.2.2026.5

Андрій Коваль

Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів, Україна

ORCID ID: 0000-0003-2448-2756

E-mail: afkoval@gmail.com

Подано до друку: 16.02.2026

Рецензія 1: 20.04.2026

Рецензія 2: 24.04.2026

Затверджено до друку: 12.05.2026

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ СЛУЖБ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ ТА ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

KEY ASPECTS OF THE LEGAL SUPPORT FOR THE ACTIVITIES OF LEGAL SERVICES IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE UNDER CONDITIONS OF NATIONAL RESISTANCE AND MARTIAL LAW

Andrii Koval

Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

Abstract | Ukraine, as an independent state and a subject of international law, proceeding from the principle that the country's defense is the concern of the entire Ukrainian nation, proclaimed the establishment of its own Armed Forces on December 6, 1991, the day the Law of Ukraine "On the Armed Forces of Ukraine" was adopted. The Armed Forces are designated for the armed defense of the independence, territorial integrity, and inviolability of Ukraine. According to the current version of the Law, the Armed Forces of Ukraine, as a military formation, consist of formations, military units, and sub-units of the Armed Forces of Ukraine and may be involved in implementing measures of the legal regime of martial law and state of emergency. Thus, in addition to combat operations in accordance with the Combat Regulations of the Armed Forces of Ukraine during the armed conflict that has been ongoing since 2014 (full-scale since February 24, 2022), the support and legal provision of the activities of the structural units of the Armed Forces of Ukraine are carried out by the Legal Service of the Armed Forces of Ukraine, the Regulation of which was approved by Order No. 80 of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine dated March 30, 2021. This Regulation

was approved in accordance with the provisions of Articles 99 and 100 of the Internal Service Statute of the Armed Forces of Ukraine with the aim of effective coordination of legal work and the provision of legal support to military command bodies, military units, military educational institutions, establishments, and organizations of the Armed Forces of Ukraine.

The aforementioned Regulation governs the overall activities of the Legal Service of the Armed Forces of Ukraine, which, in turn, includes legal sub-units providing legal support to the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine, the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, as well as legal services, departments, sections, and groups of assistants to commanders and chiefs for legal work (legal counsels and legal specialists holding legal service positions) in military command bodies, military units, military educational institutions, establishments, and organizations of the Armed Forces of Ukraine. It also regulates legal positions within national contingents and national personnel, and legal sub-units of operational (operational-tactical) troop (force) groupings during the period of a joint operation.

The author proposes an in-depth examination of the daily functional duties of military lawyers of the Armed Forces of Ukraine to grasp the scale of their activities and to appreciate the importance of the structure (pyramid) of the Legal Service of the Armed Forces of Ukraine, which is headed at various levels and statuses by command assistants. The military legal community ensures the proper interpretation of Ukrainian legislation regarding the scope of powers of all servicemen (from soldier to commander), their duties, and provides guidance to prevent them from committing acts that exhibit signs of disciplinary, administrative, criminal, or international (war) offenses. Furthermore, military justice representatives who properly perform their functional duties are often among the first to identify gaps in Ukrainian legislation and initiate the resolution of such gaps through the adoption of authoritative decisions by the command, defending the interests of public military legal entities in courts, and through other means permitted by the legislation of Ukraine.

Keywords: military justice, legal service of the Armed Forces of Ukraine, military lawyer, national resistance, martial law regime, legal support.

Анотація | Україна як незалежна держава й суб'єкт міжнародного права, виходячи з того, що оборона країни є справою всього її народу, проголосила створення власних Збройних Сил від дня ухвалення Закону України «Про Збройні Сили України» 6 грудня 1991 року¹, які призначені для збройного захисту її незалежності, територіальної цілісності та недоторканності. Відповідно до чинної редакції Закону, Збройні Сили України як військове формування складаються зі з'єднань, військових частин і підрозділів та можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного й надзвичайного стану. Отже, окрім бойової діяльності відповідно до Бойових статутів ЗСУ під час збройного конфлікту, який триває з 2014 року (повномасштабно - з 24.02.2022), супровід та правове забезпечення діяльності структурних підрозділів Збройних Сил України здійснює юридична служба ЗС України, Положення про яку затверджено наказом Головнокомандувача ЗС України № 80 від 30.03.2021². Це Положення затверджене відповідно до статей 99 та 100 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України з метою забезпечення ефективної координації правової роботи, а також правового супроводу діяльності органів військового управління, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій Збройних Сил України.

Зазначене Положення врегульовує діяльність юридичної служби Збройних Сил України в цілому, яка, своєю чергою, охоплює: юридичний підрозділ, що здійснює правове забезпечення діяльності Головнокомандувача Збройних Сил України та Генерального штабу Збройних Сил України; юридичні служби, відділи, відділення, групи помічників командувачів, командирів і начальників з правової роботи (юрисконсультів, фахівців у галузі права, які обіймають посади в юридичній службі) органів військового управління, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій Збройних Сил Ук-

¹ Закон України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року, № 1934-XII. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.

² Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України «Про затвердження Положення про юридичну службу Збройних Сил України» від 30.03.2021 № 80 Офіційний вебпортал. URL: <https://dostup.org.ua/request/143197/response/432425/attach/3/80.pdf>.

раїни; юридичні посади у складі національних контингентів та національного персоналу; юридичні підрозділи оперативного (оперативно-тактичного) угруповання військ (сил) в об'єднаній операції на час її проведення).

Автор пропонує заглибитися в щоденні функціональні обов'язки військових юристів ЗС України, щоб осягнути масштабність напрямів їхньої діяльності та усвідомити важливість ієрархічної структури («піраміди») юридичної служби ЗС України, яку очолюють помічники командування різних рівнів та статусів. Діяльність військової юридичної спільноти дає змогу належним чином розкривати зміст законодавства України щодо меж повноважень усіх військовослужбовців (від солдата до командира) та їхніх обов'язків, а також запобігати вчиненню ними діянь з ознаками дисциплінарних, адміністративних, кримінальних чи міжнародних (воєнних) правопорушень.

Крім того, представники військової юстиції, які належно виконують свої функціональні обов'язки, чи не першими виявляють прогалини в законодавстві України й стають ініціаторами їх усунення шляхом ухвалення владних рішень командуванням, відстоювання інтересів військових юридичних осіб публічного права в судах та в інший дозволений законодавством України спосіб.

Ключові слова: військова юстиція, юридична служба ЗСУ, військовий юрист, національний спротив, правовий режим воєнного стану, правове забезпечення.

Виклад основного матеріалу. З найдавніших часів свого становлення людство використовувало різні форми співіснування. Вони варіювалися від найпростіших сімейних структур до складних корпоративних та політичних зв'язків. Перші не засновані на кровній спорідненості об'єднання формувалися на ґрунті міжродових, міжплемінних та міжгромадських відносин. Життя в нових суспільних формах (групах, спільнотах, корпораціях) через різні обставини спонукало людей - самостійно або всередині суспільних об'єднань - визначати й розподіляти між собою різноманітні права та обов'язки.

У такий спосіб ми сьогодні досягаємо різноманіття суспільного сьогодення, а також типову логіку становлення та багатовікову історію розвитку різних форм об'єднання людей у сферах соціальних відносин: сімейних, комерційних (економічних), корпоративних, політичних, а також у групах, що забезпечують охорону приватних, корпоративних, комунальних, громадських та державних інтересів чи майна.

На думку автора, різноманітні моделі становлення правил співіснування в громадах, бізнес-групах, коаліціях управлінців, групах державних службовців різних рівнів, їхніх помічників (радників), освітян, медиків тощо є цінним надбанням людства, яке сприймає та підтримує ці моделі розвитку, зберігаючи поділ людської діяльності за професійними напрямками. Цей поділ завжди супроводжується потужною інтелектуальною складовою, яка сприяє розвитку різноманітних суспільних структур (конструкцій, моделей): від формування релігійної еліти (жерців, ієрархії духовенства, заснування нових вірувань) до створення філософських, юридичних, економічних, медичних, а також інших природничих і технічних наукових шкіл.

Задекларована автором тема є надзвичайно важливою для розуміння розвитку суспільства в цілому, а також для усвідомлення місця й ролі сучасних юристів як інтелектуальних радників, які супроводжують людство з найдавніших етапів його становлення. Ще з часів філософських шкіл, які почали осмислювати державні утворення - великі й складні штучні (не родові, не родинні, не кровні) структури, - виникла потреба надавати підтримку всім верствам суспільства, особливо на найвищих його щаблях. Зокрема, це виявлялося у втіленні ідей та підготовці проєктів імперативної чи договірної волі правителів, створенні «волею керівника держави» загальнообов'язкових єдиних правил (законів та супутніх документів), пропонуванні в різний спосіб проєктів реформування колишньої розпорошеної буденності періоду звичаєвого права, а також у наданні дієвих пропозицій щодо вдосконалення й трансформації суспільних відносин між різними суб'єктами публічно-правової та приватно-правової сфер.

Навіть за найпростіших додержавних форм співіснування людства вже можна спостерігати прагнення юристів обґрунтовувати велич керівництва держави, формальну рівність громадян та змінювати фактичну нерівність різних прошарків суспільства.

Метою написання цієї статті є спроба розкрити роль і значення юристів у повсякденній діяльності великого службового побратимського (братерського) військового формування - Збройних Сил України.

Загальні права та обов'язки військовослужбовців Збройних Сил України, їхні взаємовідносини, обов'язки основних посадових осіб бригади (полку, корабля 1 і 2 рангів, окремого батальйону) та її підрозділів, а також правила внутрішнього розпорядку у військовій частині та її підрозділах визначає Статут внутрішньої служби Збройних Сил України (далі - Статут внутрішньої служби), затверджений Законом України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року № 548-XIV³.

Статті 99 та 100 Статуту внутрішньої служби окреслюють права та обов'язки помічника командира бригади з правової роботи (юрисконсульта бригади) як посадової особи юридичної служби військових частин Збройних Сил України. Зокрема, встановлено, що він як юрисконсульт бригади підпорядковується командирові бригади, керується вказівками юридичної служби вищого рівня та відповідає за організацію і стан правової роботи в бригаді в мирний і воєнний час. Під час збройного конфлікту він виконує обов'язки юридичного радника командира бригади, надаючи консультації командуванню щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права, правил застосування сили, а також щодо проведення інструктажу особового складу з їх виконання.

Обіймаючи з березня 2022 року посаду помічника командира з правової роботи та маючи достатній науково-педагогічний, юридичний й адвокатський стаж, автор сприймав майбутню військову службу із значно меншим обсягом повноважень і, ознайомлюючись зі статутними обов'язками, ще не усвідомлював до кінця, наскільки помічники командира з правової роботи мають бути універсальними радниками. Зокрема, автор вважав, що начальник юридичної служби має працювати виключно в площині офіційних судових спорів, тоді як інші військові посадові особи добре знають свій функціонал і не потребують правової допомоги завдяки власному досвіду в службових питаннях.

Так, до статутних обов'язків помічника командира з правової роботи (юрисконсульта бригади) належать ініціювання, забезпечення та організація правової роботи, надання пропозицій і консультацій, перевірка проектів наказів та інших документів правового характеру, підготовка письмових висновків щодо юридично обґрунтованого вирішення відповідних питань, правове забезпечення господарської діяльності бригади, організація претензійної роботи, підготовка позовів і скарг до суду, представництво інтересів бригади в судах та інших органах. Сюди належить і низка інших повноважень, пов'язаних із формуванням пропозицій щодо вдосконалення правового забезпечення діяльності бригади, зокрема надання правової оцінки фактам нестач, крадіжок чи псування військового майна, підготовка матеріалів для відшкодування завданих державі матеріальних збитків за рахунок винних осіб, а також надання правової допомоги під час проведення розслідувань за цими фактами.

Аналізуючи три з половиною роки своєї професійної юридичної діяльності з погляду сьогодення, автор зазначає, що у відповідь на раптовий виклик з боку російського диктатора, який прагнув захопити й знищити все українське: державу, народ, культуру та історію, український народ укотре мобілізувався. Автор став безпосереднім учасником цих процесів і з перших годин повномасштабного наступу прибув для призову до лав Збройних Сил України на територію РТЦК та СП Шевченківського району м. Львова відповідно до вимог Закону України «Про основи національного спротиву»⁴.

³ Закон України Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14>.

⁴ Закон України «Про основи національного спротиву» 16.07.2021, № 1702-IX. Офіційний веб портал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20>.

Так, у територіальних громадах з чисельністю населення понад 900 тисяч осіб формувалися нові бригади для виконання вимог Закону України «Про основи національного спротиву» та належної організації територіальної оборони, зокрема у Львівській територіальній громаді. Автор є уродженцем та корінним мешканцем міста Львова, де з дитинства захоплювався архітектурними цінностями й здобував освіту в школі, у якій свого часу навчався Маркіян Шашкевич (*навчальний заклад засновано у 1818 р. з ініціативи Галицького крайового губернаторства, яке надіслало до Відня звіт із проектом та кошторисом облаштування другої Львівської гімназії, розміщеної у двох приміщеннях домініканського монастиря*)⁵.

Оскільки норми статей 99 та 100 Статуту внутрішньої служби є основоположними для визначення прав, обов'язків та функцій посадових осіб юридичної служби військових частин Збройних Сил України, їх деталізовано в наказі Головнокомандувача Збройних Сил України «Про затвердження Положення про юридичну службу Збройних Сил України» від 30.03.2021 № 80⁶.

На думку автора, особливо цінними для належної організації та виконання зазначених нормативних вимог є праці військових науковців-правників, які допомагають детально окреслити всі напрями діяльності юридичної служби. Зокрема, автор опрацював посібник «Правова робота в Збройних Силах України»⁷, рекомендований Міністерством освіти і науки України для курсантів вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти України (відповідно до *листа МОН України від 11.03.2010 № 1/11-1492*). Цей посібник підготовлено у структурі Міністерства оборони України Військовим інститутом Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Важливими для обговорення є такі теми: система й повноваження органів, що здійснюють правову роботу в Збройних Силах України; юридична служба Міністерства оборони України та Збройних Сил України, її участь у правовій роботі та забезпеченні діяльності військ (сил); законопроектна діяльність органів військового управління в оборонній сфері суспільних відносин; правова робота щодо забезпечення правового й соціального захисту військовослужбовців, членів їхніх сімей та працівників Збройних Сил України; правова робота щодо забезпечення приписів міжнародного гуманітарного права (права збройних конфліктів) та її здійснення (організація вивчення норм міжнародного гуманітарного права (права збройних конфліктів) особовим складом військ (сил); правове регулювання дій військ (сил) у збройних конфліктах; діяльність юридичних радників із забезпечення вимог міжнародного гуманітарного права (права збройних конфліктів)); методичне керівництво правовою роботою в Збройних Силах України.

З метою ефективної координації правової роботи в Збройних Силах України, здійснення правового забезпечення органів військового управління, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій Збройних Сил України було розроблено й затверджено Положення про юридичну службу Збройних Сил України (далі - Положення про юридичну службу), яке діє донині та згідно з яким регулюються питання діяльності юридичної служби Збройних Сил України (далі - юридична служба).⁸

Основними розділами Положення про юридичну службу, на думку автора, є «Загальні положення», «Завдання, функції та повноваження юридичної служби» та «Особливості діяльності юридичної служби».

У розділі «Загальні положення» запропоновано структуру юридичної служби та визначено її підпорядкованість військовому командуванню.

⁵ Офіційний сайт Ліцею № 8 Львівської міської ради. URL: <https://schule8.lviv.ua/istoriia-shkoly>

⁶ Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України «Про затвердження Положення про юридичну службу Збройних Сил України» від 30.03.2021 № 80 Офіційний вебпортал. URL: <https://dostup.org.ua/request/143197/response/432425/attach/3/80.pdf>

⁷ Міністерство оборони України. Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Правова робота в збройних силах України. Навчальний посібник Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для курсантів вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів України (лист МОН України від 11.03.2010 № 1/11-1492)

⁸ Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України «Про затвердження Положення про юридичну службу Збройних Сил України» від 30.03.2021 № 80 Офіційний вебпортал. URL: <https://dostup.org.ua/request/143197/response/432425/attach/3/80.pdf>

Цікавим, на думку автора, є фактичне подвійне службове підпорядкування начальника юридичної служби: з одного боку, він підпорядковується безпосередньому командирі - командирі бригади, а з іншого - своєму керівнику за напрямом військової юстиції - начальнику юридичної служби вищого рівня.

Загалом структура юридичної служби ЗСУ складається з юридичних підрозділів, які здійснюють правове забезпечення діяльності Головнокомандувача Збройних Сил України, Генерального штабу Збройних Сил України, а також юридичних служб, відділів, відділень, груп, помічників командувачів, командирів, начальників (далі - командирів (начальників)) з правової роботи, юрисконсультів, працівників юридичного фаху, які обіймають посади в юридичних службах органів військового управління, військових частин, військових навчальних закладів, різних установ та організацій Збройних Сил України, а також осіб на юридичних посадах у складі юридичних підрозділів оперативного (оперативно-тактичного) угруповання військ (сил) під час виконання об'єднаних операцій (на період їх проведення).

Керівник підрозділу, що здійснює правове забезпечення діяльності Головнокомандувача та Генерального штабу, є начальником (керівником) усієї складної структури юридичної служби Збройних Сил України (далі - начальник юридичної служби Збройних Сил України). Водночас Положенням визначено, що начальники юридичних служб відповідних військових частин, установ та організацій ЗСУ є керівниками (начальниками) юридичних підрозділів (помічниками командирів з правової роботи).

Основним завданням юридичної служби в Положенні визначено координацію правової роботи, спрямованої на правильне застосування, неухильне дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства, нормативно-правових та інших актів у Збройних Силах України військовослужбовцями та працівниками під час виконання покладених на них завдань і функціональних (посадових) обов'язків, а також представлення інтересів військових частин у судах та інших юрисдикційних органах.

Реалізація завдань юридичної служби здійснюється через правове забезпечення військових частин, правове забезпечення об'єднаних операцій (бойових дій), самопредставництво та представництво інтересів військових частин у судах та інших юрисдикційних органах.

Окрему увагу приділено ролі організації підготовки з вивчення та дотримання норм і приписів міжнародного гуманітарного права (права збройних конфліктів) та правил застосування сили. Так, юридичні радники в межах своїх повноважень зобов'язані перевіряти на відповідність законодавству та міжнародним договорам України проекти наказів й інших документів правового характеру, що подаються на підпис командирі (начальнику) військової частини. Юридичний радник погоджує (візує) такі службові документи лише за наявності віз відповідних службових (посадових) осіб. До обов'язків юридичних радників належать проведення інформування (роз'яснення) на заняттях із військовослужбовцями та вивчення норм і приписів міжнародного гуманітарного права (права збройних конфліктів) і правил застосування сили.

Окремим напрямом діяльності начальників юридичних служб є контроль за виконанням договірних зобов'язань, забезпечення захисту майнових прав і законних інтересів військових частин шляхом представлення їхніх інтересів (представництво, самопредставництво) у судах та інших юрисдикційних органах.

Окремим напрямом діяльності помічників командирів з правової роботи є надання висновків щодо законності списання матеріальних цінностей та правове оцінювання фактів нестач, крадіжок, псування військового майна. Ця посадова особа здійснює заходи, пов'язані із забезпеченням відшкодування за рахунок винних осіб завданих державі матеріальних збитків, надає правову допомогу під час проведення розслідувань за цими фактами, а також подає відповідним командирам пропозиції щодо притягнення до відповідальності військовослужбовців та працівників, з вини яких заподіяно шкоду.

Важливою функцією, що покладається на юридичну службу під час збройного конфлікту, є виконання обов'язків юридичного радника відповідного командира (начальника), зокрема організація забезпечення дотримання в Збройних Силах України норм міжнародного гуманітарного права, надання консультацій командуванню щодо цих норм, правил застосування сили тощо, а також правове забезпечення об'єднаної операції (бойових дій).

Військові юристи, здійснюючи такий значний обсяг повноважень, наділені й багатьма правами, які допомагають їм реалізовувати ці завдання, а саме: вони можуть перевіряти стан дотримання законності, правильність застосування й неухильність виконання вимог законодавства України, нормативно-правових та інших актів військовослужбовцями та працівниками військових частин під час виконання покладених на них завдань і функціональних (посадових) обов'язків, а в разі виявлення порушень - інформувати командира (начальника) про факти недотримання посадовими (службовими) особами військових частин законодавства України та встановленого порядку проходження військової служби. Крім того, військові юристи наділені прямим правом витребувати й одержувати в установленому порядку з метою забезпечення своєчасного виконання завдань необхідні документи, інформацію, довідки, розрахунки та інші матеріали від посадових осіб військових частин, які зобов'язані невідкладно надавати ці документи (матеріали) тощо.

Положенням про юридичну службу окремо деталізовано обов'язки начальника юридичної служби відповідної військової частини як командира та підлеглого. Зокрема, визначається, що за наявності юридичних служб у підпорядкованих військових частинах він здійснює контроль, спрямовує й координує їхню діяльність, а також організовує виконання завдань, покладених на юридичну службу.

Цікавим є той факт, що, маючи безпосереднє статутне підпорядкування командиру військової частини, начальники юридичних служб у своїй повсякденній діяльності з питань координації правової роботи керуються вказівками начальника юридичної служби вищого рівня.

Начальники юридичних служб вищого рівня уповноважені організовувати перевірки стану правової роботи в підпорядкованих військових частинах, а також наділені правом надавати відповідним командирам (начальникам) пропозиції (рекомендації) щодо поліпшення стану правової роботи, усунення недоліків у правовому забезпеченні та впровадження новітніх форм і методів діяльності юридичної служби.

Здійснюючи контроль за веденням позовної роботи, самопредставництвом і представництвом інтересів підпорядкованих військових частин, начальники юридичних служб вищого рівня беруть безпосередню участь у доборі та погодженні кадрів юридичної служби нижчого або свого рівня.

Командири (начальники) військових частин, а також начальники юридичних служб вищого рівня вивчають морально-ділові якості, стан військової підготовки тощо та подають окремі пропозиції щодо призначення (прийняття на роботу, переміщення, переведення, направлення) осіб (військовослужбовців) на посади у відповідних структурах юридичної служби.

Для належного виконання повноважень військовими юристами передбачено механізм забезпечення діяльності юридичної служби через визначену систему заборон іншим військовим посадовим особам учиняти певні дії. Так, згідно з вимогами Положення заборонено подавати проєкт нормативного акта чи іншого документа правового характеру на підпис командира (начальнику) військової частини без його попереднього розгляду та погодження з юридичною службою. Також заборонено покладати на посадових осіб юридичної служби обов'язки (функції, завдання), які не належать до їхніх повноважень або виходять за межі їхньої компетенції.

Так, у Положенні містяться прямі заборони призначати військових юристів (військовослужбовців і працівників юридичної служби) у добові наряди, варті, старшими машин, залучати їх до виконання робіт, не пов'язаних із виконанням їхніх службових обов'язків, а також до проведення інвентаризацій, перевірок, службових розслідувань (службових перевірок) тощо. Понад те, за порушення вимог Положення про юридичну службу передбачено дисциплінарну відповідальність командирів.

Зважаючи на те, що військова юстиція розвивається як особливий патронатний інститут забезпечення законності діяльності командування військових частин та військовослужбовців під час виконання ними службових обов'язків і бойових (спеціальних) завдань, на думку автора, логічним, доцільним та обґрунтованим є розроблення та затвердження Порядку погодження кандидатур претендентів на посади керівників юридичних служб у Міністерстві оборони України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 14 грудня 2016 року № 686 (у редакції наказу Міністерства оборони України від 16 квітня 2025 року № 240) (далі - Порядок погодження кандидатур-юристів)⁹.

Цим Порядком визначено детальну процедуру погодження кандидатур претендентів на посади керівників юридичної служби (далі - претендент) органів військового управління, військових частин, вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти Міноборони, Збройних Сил України та Держспецтрансслужби (далі - військові частини)¹⁰.

Зазначеним Порядком погодження кандидатур визначено, що кандидатуру претендента на посаду керівника юридичної служби погоджує юридична служба апарату Міноборони. Кандидатури претендентів для призначення на посади керівників юридичної служби військових частин підлягають попередньому розгляду юридичним підрозділом Генерального штабу Збройних Сил України, а саме начальником Центрального юридичного управління Генерального штабу Збройних Сил України, яке сьогодні очолює полковник юстиції Богдан Шамрай. Для отримання погодження кандидатури претендента Порядком передбачено відповідну форму клопотання від командирів, перелік документів, що додаються до нього, та затверджену форму рішення щодо погодження (або відмови в погодженні) претендента.

У деяких випадках за потреби відповідні посадові особи можуть проводити співбесіди з кандидатами. Також передбачено можливість організації стажування.

Окремий напрям діяльності юридичної служби та її посадових осіб, що регламентує організацію претензійної та позовної роботи, самопредставництва, представництва в судах та інших державних органах, виконання судових рішень, а також ведення обліку, аналізу й контролю за цією роботою в Збройних Силах України.

З метою правового забезпечення зазначених напрямів діяльності юридичної служби діє наказ Міністерства оборони України від 30.12.2016 № 744, яким затверджено Інструкцію з організації претензійної та позовної роботи, самопредставництва, представництва інтересів Міністерства оборони України, Збройних Сил України в судах та інших державних органах, виконання судових рішень (далі - Інструкція № 744)¹¹.

Інструкцією № 744 визначається методика організації роботи в структурних підрозділах Міністерства оборони України, структурних підрозділах Генерального штабу Збройних Сил України, а також в інших органах військового управління, з'єднаннях, військових частинах, вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, установах, організаціях Збройних Сил України (далі - військові частини (установи, організації)) та на підприємствах, які належать до сфери управління Міноборони (далі - підприємства).

Структурно Інструкція № 744 містить такі основні розділи: «Загальні положення»; «Організація та ведення претензійної роботи, позовної роботи, самопредставництва, представництва інтересів у судах та інших державних органах»; «Виконання судових рішень та виконавчих документів»; «Звітність щодо самопредставництва, представництва та виконання судових рішень (виконавчих документів)»; «Аналіз стану претензійної та позовної роботи, виконання судових рішень (виконавчих документів)» та інші.

⁹ Порядок погодження кандидатур претендентів на посади керівників юридичних служб у Міністерстві оборони України, затверджений наказом Міністерства оборони України від 14 грудня 2016 року № 686 (у редакції наказу Міністерства оборони України від 16 квітня 2025 року № 240). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0023-17>.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Наказ Міністерства оборони України від 30.12.2016 № 744 «Про затвердження Інструкції з організації претензійної та позовної роботи, самопредставництва, представництва інтересів у судах і виконання рішень судів у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України у судах та інших державних органах, виконання судових рішень» URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS36725>.

Розглянемо деякі ключові аспекти нормативного забезпечення діяльності юридичної служби військових частин відповідно до Інструкції № 744.

Так, у першому розділі Інструкції № 744 визначаються загальні обов'язки керівників структурних підрозділів Міноборони, Генерального штабу, командирів (начальників, керівників) військових частин (установ, організацій) щодо забезпечення належної організації претензійної та позовної роботи, самопредставництва, представництва інтересів у судах та інших державних органах, а також виконання судових рішень.

Важливим є те, що на юридичну службу апарату Міноборони, територіальні юридичні підрозділи (управління, відділи), юридичну службу Генерального штабу, юридичну службу органів військового управління, юридичні служби (помічників командира (начальника, керівника) з правової роботи, юрисконсультів) військових частин (установ, організацій) та підприємств (далі - юридична служба) за безпосередньої участі фінансової (фінансово-економічної) служби та відповідних структурних підрозділів Міноборони, Генерального штабу, військових частин (установ, організацій) і підприємств покладаються саме ведення позовної роботи, самопредставництво та представництво інтересів Міноборони та Збройних Сил у судах.

Зазначене свідчить про те, що до претензійної роботи в Міноборони та Збройних Силах безпосередньо залучаються військові частини, відповідальні за здійснення господарської діяльності.

Для полегшення роботи військових юристів та вироблення спільних правових позицій у типових ситуаціях під час ведення господарських відносин у військових частинах відповідні положення розроблено й детально описано в Методичних рекомендаціях щодо ведення договірної роботи в Збройних Силах України, затверджених начальником Генерального штабу - Головнокомандувачем Збройних Сил України від 23.07.2018 року¹².

На думку автора, окремо слід наголосити на врегулюванні питань відповідальності військових юристів у правовому забезпеченні виконання судових рішень (виконавчих документів). Так, згідно з Інструкцією № 744, у військовій частині (установі, організації) фінансова (фінансово-економічна) служба виконує судові рішення та виконавчі документи про стягнення грошових коштів; рішення з кадрових питань виконує підрозділ роботи з персоналом; рішення щодо земель оборони та військових містечок - квартирно-експлуатаційні відділи; рішення з житлових питань - житлові комісії, а рішення за договірними зобов'язаннями виконують особи, відповідальні за формування та виконання бюджетних програм (підпрограм).

Отже, визначальним критерієм відповідальності за виконання судових рішень (виконавчих документів) у Збройних Силах (зокрема у військових частинах) є конкретні функціональні обов'язки посадової особи військової частини.

Важливим напрямом роботи військових юристів є належна організація та ведення претензійної роботи. Так, згідно з пунктом 2.3 Інструкції № 744, опрацювання претензій здійснюється відповідно до визначених функціональних повноважень відповідальними посадовими особами структурного підрозділу Міноборони, Генерального штабу, військової частини (установи, організації), підприємства за безпосередньої участі фінансової (фінансово-економічної) та відповідної юридичної служби.

Пунктом 3.1 Інструкції № 744 передбачено, що для організації вирішення в судовому порядку спірних правовідносин під час розгляду справ судами, а також для недопущення заподіяння збитків та майнових втрат державі відповідні юридичні служби за участю фінансової (фінансово-економічної) служби та відповідальних підрозділів проводять позовну роботу. До неї належать: підготовка, збір, одержання, опрацювання та складання документів, інформації, довідок, розрахунків, інших матеріалів, необхідних для пред'явлення і розгляду позовів; підготовка позовів, зустрічних позовних заяв, заяв, адміністративних позовів; підготовка відповідей (заперечень, відзивів, пояснень) на позови та апеляційних (касаційних) скарг на рішення, ухвали, постанови судів загальної

¹² Методичних рекомендація щодо ведення договірної роботи в Збройних Силах України, затверджених начальником Генерального штабу - Головнокомандувачем Збройних Сил України генерал від 23.07.2018 року. URL: <https://www.army-pro.com/documents-standard/metodychni-rekomendaciyi-shhodo-vedennya-dogovirnoyi-roboty-u-vijskovykh-chastynah-vid-23-07-2018-roku>.

юрисдикції, а також заяв про перегляд судових рішень Верховним Судом чи у зв'язку з нововиявленими обставинами тощо.

Визначальною вимогою щодо ведення позовної роботи є те, що керівники структурних підрозділів Міноборони, Генерального штабу, командири (начальники, керівники) військових частин (установ, організацій) та підприємств у всіх випадках порушення інтересів Міноборони та Збройних Сил зобов'язані організувати роботу з підготовки й подання позовів до суду.

Безпосередню підготовку позовів здійснює відповідна юридична служба. Необхідні для пред'явлення позову додаткові (доказові, підтвердні) матеріали мають підготувати та надати відповідальні підрозділи згідно з визначеними обов'язками й покладеними на них завданнями.

У разі неподання позову в інтересах Міноборони або Збройних Сил, відмови від позову, зменшення позовних вимог, зміни підстави та предмета позову, залишення позовної заяви без розгляду, укладення мирової угоди чи неоскарження судових рішень, прийнятих не на користь Міноборони або Збройних Сил, відповідні посадові особи несуть відповідальність згідно з пунктом 3.2 Інструкції № 744.

Згідно з текстом Інструкції, порушенням військової та трудової дисципліни вважається недодержання порядку самопредставництва, представництва інтересів Міноборони та Збройних Сил, ведення претензійної та позовної роботи, виконання судових рішень (виконавчих документів), а також порушення порядку звітування та внесення до звітів недостовірних даних.

Методичні рекомендації щодо ведення договірної роботи в Збройних Силах України, розроблені й відпрацьовані управлінням правового забезпечення Генерального штабу Збройних Сил України та затверджені начальником Генерального штабу - Головнокомандувачем Збройних Сил України від 23.07.2018 року (далі - Методичні рекомендації щодо ведення договірної роботи)¹³, передбачають такі складові цієї роботи: підготовка проєкту договору або розгляд проєкту договору, що надійшов від іншої сторони; погодження проєкту договору; візування договору; підписання договору; організація обліку та зберігання договорів; виконання договірних зобов'язань; контроль за виконанням договорів; аналіз й узагальнення практики укладення договорів.

Згідно із зазначеними Методичними рекомендаціями щодо ведення договірної роботи, провідну роль у цій діяльності відіграє відповідна служба (підрозділ) військової частини за визначеною номенклатурою майна (далі - ініціативна служба) з урахуванням переліку видів господарської діяльності, здійснення яких дозволено військовим частинам.

Таким чином, Методичними рекомендаціями щодо ведення договірної роботи передбачено, що саме ініціативна служба розробляє проєкт договору або розглядає його в разі надходження від контрагента, організовує його погодження, надсилає іншій стороні після підписання, а також забезпечує його облік і передачу на зберігання до фінансово-економічної служби військової частини.

Крім того, саме ініціативна служба згідно з Методичними рекомендаціями щодо ведення договірної роботи здійснює повний супровід договорів відповідно до вимог законодавства, зокрема: контроль за їх виконанням, перевірку достовірності складання актів приймання-передачі отриманих товарів (робіт, послуг), а також ведення інших поточних справ, що стосуються договору.

Таким чином, відповідальність за ведення договірної роботи у військових частинах згідно з Методичними рекомендаціями щодо ведення договірної роботи (а саме: розроблення, погодження, укладення та виконання договорів, перевірку відповідності товарів, робіт і послуг умовам укладених договорів, правильність визначення форм оплати, контроль за якістю та кількістю товарів, робіт і послуг) покладається на керівника ініціативної служби (підрозділу), що супроводжує договір від моменту підготовки проєкту до його повного виконання.

Водночас відповідальність за відповідність договірних документів вимогам законодавства України та здійснення претензійно-позовної роботи в разі порушення договірних зобов'язань у межах компетенції покладається на юридичну службу військової частини в особі відповідальних посадових осіб.

¹³ Методичні рекомендації щодо ведення договірної роботи в Збройних Силах України, затверджені начальником Генерального штабу - Головнокомандувачем Збройних Сил України від 23.07.2018 року

З огляду на це, Методичними рекомендаціями щодо ведення договірної роботи передбачено, що начальник юридичної служби військової частини обов'язково погоджує проекти договорів шляхом проставлення візи на всіх їхніх сторінках. За потреби керівник юридичної служби може подати свої зауваження та пропозиції до проекту договору, які викладаються на окремому аркуші, про що на самому проекті робиться відповідна позначка.

Начальник юридичної служби військової частини згідно з Методичними рекомендаціями щодо ведення договірної роботи погоджує проект договору щодо його відповідності вимогам законодавства України, а також доцільності й обґрунтованості з урахуванням необхідності виконання завдань, покладених на відповідну службу.

Висновки: Уся складна система військової юстиції зусиллями (розумом, інтелектом, волею тощо) та засобами (програмним забезпеченням із доступом до законодавства України, норм міжнародного гуманітарного права, судової практики й науково-методичної бази) військових юристів забезпечує чітке, структуроване та ефективне функціонування великих багаторівневих військових формувань, підприємств, установ, навчальних закладів тощо, які діють як у структурі Міністерства оборони України, так і в структурі Генерального штабу Збройних Сил України.

Саме обрані та призначені юристи у ЗСУ можуть і повинні щодня бути помічниками командування різних рівнів і статусів. Єдині підходи до вирішення типових проблем правового характеру дозволяють усій військовій юридичній спільноті виявляти прогалини в законодавстві України, ініціювати їх усунення через прийняття владних рішень командуванням, а також відстоювати інтереси публічних військових юридичних осіб у судах та в інший дозволений законодавством України спосіб.

На думку автора, важливим є усвідомлення суспільством того, що військові юристи, які проходять службу в Центральному юридичному управлінні Генерального штабу Збройних Сил України, за своїми функціональними обов'язками мають не лише бути радниками командування Генерального штабу ЗСУ, а й організувати та забезпечувати належний правовий супровід діяльності Головнокомандувача та Верховного Головнокомандувача ЗС України. Окремою і, на думку автора, чи не найважливішою соціальною функцією всіх штатних військових юристів є якісне правове забезпечення кожного військовослужбовця ЗС України.

Список використаних джерел

Перелік юридичних документів:

1. Закон України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року, № 1934-XII. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>
2. Закон України Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. Офіційний веб портал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14>
3. Закону України «Про основи національного спротиву» 16.07.2021, № 1702-IX. Офіційний веб портал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20>
4. Методичних рекомендація щодо ведення договірної роботи в Збройних Силах України, затверджених начальником Генерального штабу - Головнокомандувачем Збройних Сил України генерал від 23.07.2018 року. URL: <https://www.army-pro.com/documents-standard/metodychni-rekomendacziyi-shhodo-vedennya-dogovirnoyi-roboty-u-vijskovyih-chastynah-vid-23-07-2018-roku>
5. Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України «Про затвердження Положення про юридичну службу Збройних Сил України» від 30.03.2021 № 80 Офіційний вебпортал. URL: <https://dostup.org.ua/request/143197/response/432425/attach/3/80.pdf>
6. Наказ Міністерства оборони України від 30.12.2016 №744 «Про затвердження Інструкції з організації претензійної та позовної роботи, самопредставництва, представництва інтересів у судах і виконання рішень судів у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України у судах та інших державних органах, виконання судових рішень» URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS36725>
7. Порядок погодження кандидатур претендентів на посади керівників юридичних служб у Міністерстві оборони України, затверджений наказом Міністерства оборони України від 14 грудня 2016 року № 686 (у редакції наказу Міністерства оборони України від 16 квітня 2025 року № 240). Офіційний веб портал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0023-17>

References

List of legal documents:

1. Metodichnykh rekomendatsiia shchodo vedennia dohovirnoi roboty v Zbroinykh Sylakh Ukrainy, zatverdzhenykh nachalnykom Heneralnoho shtabu - Holovnokomanduvachem Zbroinykh Syl Ukrainy heneral vid 23.07.2018 roku. URL: <https://www.army-pro.com/documents-standard/metodychni-rekomendacziyi-shhodo-vedennya-dogovirnoi-roboty-u-vijskovyh-chastynah-vid-23-07-2018-roku>
2. Nakaz Holovnokomanduvacha Zbroinykh Syl Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro yurydychnu sluzhbu Zbroinykh Syl Ukrainy» vid 30.03.2021 № 80 Ofitsiinyi vebportal. URL: <https://dostup.org.ua/request/143197/response/432425/attach/3/80.pdf>
3. Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 30.12.2016 №744 «Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii pretenziinoi ta pozovnoi roboty, samopredstavnytstva, predstavnytstva interesiv u sudakh i vykonannia rishen sudiv u Ministerstvi oborony Ukrainy ta Zbroinykh Sylakh Ukrainy u sudakh ta inshykh derzhavnykh orhanakh, vykonannia sudovykh rishen» URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS36725>
4. Poriadok pohodzhennia kandydatur pretendentsiv na posady kerivnykiv yurydychnykh sluzhb u Ministerstvi oborony Ukrainy, zatverdzhenyi nakazom Ministerstva oborony Ukrainy vid 14 hrudnia 2016 roku № 686 (u redaktsii nakazu Ministerstva oborony Ukrainy vid 16 kvitnia 2025 roku № 240). Ofitsiinyi veb portal parlamentu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0023-17>
5. Zakon Ukrainy Pro Statut vnutrishnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy vid 24.03.1999 r. № 548-XIV. Ofitsiinyi veb portal parlamentu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14>
6. Zakon Ukrainy «Pro Zbroini Syly Ukrainy» vid 6 hrudnia 1991 roku, № 1934-XII. Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>
7. Zakonu Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu» 16.07.2021, № 1702-IX. Ofitsiinyi veb portal parlamentu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20>

УДК 349.22:342.7:613.86

Публікація: 31.05.2026

doi.org/10.30970/jcl.2.2026.6

Оксана Стасів

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри соціального права
Львівського національного університету імені Івана Франка,

Львів, Україна

ORCID: 0000-0002-4846-7035

E-mail: stasivoksana2304@gmail.com

Подано до друку: 09.03.2026

Рецензія 1: 27.04.2026

Рецензія 2: 16.04.2026

Затверджено до друку: 07.05.2026

ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ПРАЦІВНИКА ЯК СКЛАДОВА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА БЕЗПЕЧНІ ТА ЗДОРОВІ УМОВИ ПРАЦІ

EMPLOYEE MENTAL HEALTH AS A COMPONENT OF THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO SAFE AND HEALTHY WORKING CONDITIONS

Oksana Stasiv

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor at the Department of Social Law,
Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

Abstract | The article is devoted to the study of an employee's mental health as a component of the constitutional right to safe and healthy working conditions. Emphasis is placed on the need to adopt regulatory legal acts aimed at adapting Ukrainian legislation to EU standards. In particular, this concerns the draft Law "On Safety and Health of Workers at Work" (Reg. No. 10147), which is intended to implement EU occupational safety standards, including those enshrined in the Council Directive of 12 June 1989 "on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health of workers at work" (89/391/EEC). Among the priority principles of occupational safety, the article highlights the prevention of occupational risks in the workplace, the establishment of occupational safety and health protection (including mental health), and the elimination of risk factors leading to occupational accidents, etc. The article substantiates that the terms "mental health" and "psychological health" are used as synonyms and are interchangeable, and therefore have the same meaning. At present, the current legislation does not clearly define the employer's obligations to ensure the psychological adaptation of employees in the workplace as a

condition of work. Moreover, the methodological recommendations on the implementation of psychosocial support in the workplace (for employers) published on the website of the State Labour Service of Ukraine are advisory in nature rather than mandatory. It is emphasized that the implementation in Ukraine of the ISO 45003:2021 standard "Occupational health and safety management - Psychological health and safety at work - Guidelines for managing psychosocial risks" is of particular importance. This standard places responsibility on employers to identify hazards and minimize the associated risks, and also sets out conditions that employers must take into account to raise employees' awareness of psychosocial risks, develop competencies in managing them, support recovery and return to work for affected employees, as well as plan for and respond to emergency situations. It is also noted that the success of managing psychosocial risks depends on the cooperation of all parties to labor relations, and especially on the employer.

Keywords: mental health, psychological health, safe and healthy working conditions, psychosocial risks.

Анотація | Стаття присвячена дослідженню психічного здоров'я працівника як складової конституційного права на безпечні та здорові умови праці. Наголошується на необхідності прийняти нормативно-правові акти, які покликані адаптувати українське законодавство до стандартів ЄС, зокрема це стосується проекту закону «Про безпеку та здоров'я працівників на роботі» реєстр. № 10147, який має втілити стандарти ЄС щодо безпеки праці закріплені, зокрема, у Директиві Ради від 12 червня 1989 року «Про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі» 89/391/ЄЕС. Серед пріоритетних принципів безпеки праці виокремлено запобігання професійним ризикам на виробництві, встановлення безпеки праці та охорони здоров'я (в тому числі і психічного), усунення факторів ризиків виникнення нещасних випадків на виробництві тощо. У статті доводиться, що терміни «психічне здоров'я» та «психологічне здоров'я» вживаються як синоніми та є взаємозамінними, а отже мають однакове розуміння. Наразі діюче законодавство недостатньо чітко окреслює обов'язки роботодавця щодо забезпечення психологічної адаптації працівника на робочому місці, як умови праці. А методичні рекомендації щодо запровадження психосоціальної підтримки на робочому місці (для роботодавців), які містяться на сайті Держпраці України мають тільки рекомендаційний, а не обов'язковий характер. Наголошується на тому, що запровадження в Україні стандарту ISO 45003:2021 «Управління охороною здоров'я та безпекою праці. Психологічне здоров'я та безпека праці на виробництві. Настанови керування психосоціальними ризиками» має особливе значення, адже саме він покладає на роботодавців відповідальність за виявлення небезпек та мінімізації ризиків, які пов'язані з ними, а також містить умови, які має врахувати роботодавець щодо підвищення обізнаності працівників про психосоціальні ризики, розвиток компетентності щодо управління ними, підтримки відновлення та повернення до роботи працівників, які постраждали, а також планування й реагування на надзвичайні ситуації. Також зазначається, що успіх управління психосоціальними ризиками залежить від співпраці всіх суб'єктів трудових відносин, а особливо від роботодавця.

Ключові слова: психічне здоров'я, психологічне здоров'я, безпечні та здорові умови праці, психосоціальні ризики.

Постановка проблеми. Україна, прагнучи стати членом Європейського Союзу, взяла на себе зобов'язання щодо адаптації національного законодавства до європейських стандартів. Значну частину роботи вже виконано, зокрема й щодо стандартів, які визначають зміст права на безпечні та здорові умови праці. У ЄС психічне здоров'я є невід'ємною складовою цього права. Національне законодавство наразі чітко цього не визначає, хоча певні кроки вже зроблено (наприклад, розроблено Методичні рекомендації щодо запровадження психосоціальної підтримки на робочому місці), що зумовлено воєнним станом у країні, а також необхідністю психологічної адаптації працівників, які постраждали від війни.

Аналіз останніх розвідок і публікацій. Дослідженню психічного здоров'я працівника як складника безпечних і здорових умов праці присвячено наукові публікації О. Рим, С. Синчук, В. Бурака, І. Сахарук, Л. Амелічевої та ін. На державному рівні розроблено низку нормативних пропозицій, спрямованих на адаптацію національного законодавства до стандартів ЄС, які також покликані

подолати виклики війни щодо, наприклад, реалізації права на безпечні та здорові умови праці на робочому місці, зокрема стосовно охорони психічного здоров'я працівника.

Актуальність теми дослідження. Конституція України у статті 43 закріплює за кожним право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку людина вільно обирає або на яку вільно погоджується. Більше того, у частині 4 цієї статті наголошено, що кожен має право на безпечні та здорові умови праці¹. Наразі актом, який визначає основні положення щодо реалізації цього конституційного права, є Закон України «Про охорону праці». У його статті 1 закріплено поняття охорони праці як системи правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на забезпечення життя, здоров'я та працездатності людини в процесі трудової діяльності. Водночас у статті 4 цього ж Закону серед принципів державної політики в галузі охорони праці виокремлено необхідність адаптації трудових процесів до можливостей працівника з урахуванням його психічного здоров'я, попри те, що сучасне розуміння охорони праці не охоплює психосоціальних засобів і заходів, спрямованих на психічну адаптацію працівника до умов праці та створення психологічно комфортного робочого середовища.

Нагальність перегляду підходу до розуміння права на безпечні та здорові умови праці, зокрема й до поняття охорони праці, назріла вже давно², а в сучасних умовах вона загострилася через воєнний стан в Україні, необхідність психічної адаптації працівників до умов праці та важливість підтримання роботодавцем психологічно комфортного робочого середовища.

Україна свого часу ратифікувала конвенції МОП із безпеки та здоров'я на роботі, зокрема Конвенцію МОП № 155 «Про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище»³, у статті якої зазначено, що «здоров'я» стосовно праці означає не лише відсутність хвороби чи недуги, а й охоплює фізичні та психічні елементи, що впливають на здоров'я і безпосередньо стосуються безпеки праці.

Виклад основного матеріалу. Прагнучи стати членом ЄС, наша держава взяла на себе зобов'язання привести національне законодавство у відповідність до стандартів ЄС. У зв'язку з цим було розроблено проєкт Закону «Про безпеку та здоров'я працівників на роботі» (реєстр. № 10147)⁴, який має втілити стандарти ЄС щодо безпеки праці, закріплені, зокрема, у Директиві Ради від 12 червня 1989 року «Про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі» 89/391/ЄЕС⁵. Серед пріоритетних принципів безпеки праці виокремлено запобігання професійним ризикам на виробництві, забезпечення безпеки праці та охорони здоров'я (зокрема й психічного), усунення чинників ризику виникнення нещасних випадків на виробництві тощо. Проєкт Закону «Про безпеку та здоров'я працівників на роботі» прямо не закріплює поняття психічного здоров'я працівника, але зазначає, що безпека та здоров'я працівника на роботі є системою заходів і засобів, спрямованих на збереження здоров'я, життя й працездатності працівників, запобігання впливу та/або зменшення шкідливих професійних чинників і професійних ризиків, які вживаються на всіх етапах робочого процесу, зокрема під час планування та проєктування. Водночас із метою усунення професійних ризиків на виробництві в цьому проєкті пропонується проводити наукові дослідження у сфері безпеки та здоров'я працівників, зокрема щодо впливу психофізіологічних, психосоціальних та інших чинників.

Серед чинних нормативно-правових актів, спрямованих на охорону психічного здоров'я в Україні, є Закон України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні». Перед його прийнят-

¹ Конституція України у ред. від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

² Стасів О.В. Трансформація розуміння конституційного права на безпечні та здорові умови праці в умовах євроінтеграції // Український часопис конституційного права. №3. 2022. с. 72-80. URL: <https://www.constjournal.com/pub/3-2022/transformatiia-rozuminnia-konstytutsiinoho-prava-bezpechni-zdorovi-umovy-pratsi>

³ Конвенція МОП №155 «Про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище» рат. від 02.11.2011 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_050

⁴ Проєкт Закону України «Про безпеку та здоров'я працівників на роботі» 17.08.2022 URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=1d23af02-a0ec-4458-9d88-2e4c9df8669f>

⁵ Директива Ради від 12 червня 1989 року «Про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі» 89/391/ЄЕС URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23

тям пропонувалося на кожному підприємстві створити службу психічного здоров'я на робочих місцях. Так, проєкт цього закону містив статтю 33, у якій пропонувалося зобов'язати роботодавців створити службу психічного здоров'я на підприємствах, де працюють 50 і більше працівників. Якщо ж кількість працівників була меншою, функції цієї служби мали виконувати підготовлені спеціалісти або зовнішні фахівці. Фактично автори цієї пропозиції запропонували створити службу психічного здоров'я за аналогією зі службою охорони праці (ст. 15 Закону України «Про охорону праці»), але від цієї ідеї відмовилися, оскільки, на нашу думку, для роботодавців це було б обтяжливо з огляду на потребу у створенні додаткового підрозділу на підприємстві, що вимагає додаткових витрат. До того ж, зважаючи на те, що психосоціальний чинник є складовою частиною права саме на безпеку та здоров'я працівника на роботі, ці обов'язки можуть перебрати на себе спеціалісти служби охорони праці після проходження відповідного навчання. Наразі стаття 33 чинного Закону України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» закріплює лише можливість роботодавця розробити та затвердити програму психосоціальної підтримки працівників на робочому місці. Водночас зазначимо, що ця стаття має назву «Охорона психічного здоров'я», тоді як у її змісті йдеться про психосоціальну підтримку.

На офіційному вебсайті Державної служби України з питань праці оприлюднено «Методичні рекомендації щодо запровадження психосоціальної підтримки на робочому місці (для роботодавців)». Так, рекомендується впроваджувати психосоціальну підтримку працівників на робочому місці поетапно: 1. Створення ініціативної групи та аналіз ситуації; 2. Розроблення письмової політики; 3. Проведення оцінки потреб працівників; 4. Розроблення програми психосоціальної підтримки (ПСП) працівників на робочому місці; 5. Розроблення системи моніторингу й оцінювання програми ПСП; 6. Визначення ресурсів для фінансування впровадження ПСП; 7. Реалізація ПСП; 8. Моніторинг та оцінювання, а також внесення змін до плану заходів за потреби⁶.

Ці методичні рекомендації є орієнтиром для роботодавців щодо створення психосоціально комфортного робочого середовища, зокрема шляхом реалізації програми ПСП на робочих місцях, і мають суто рекомендаційний та інформаційний характер. Водночас у цих рекомендаціях пропонується покласти ініціативу щодо впровадження ПСП на рівні роботодавця на будь-кого, хто готовий взяти на себе організацію та координацію цієї роботи, зокрема на профспілкову організацію, службу охорони праці, кадрову службу тощо. Вважаємо таку пропозицію некоректною, оскільки підготовка, реалізація та координація програми ПСП потребують спеціальних навичок і знань з психології, зокрема щодо психосоціальної адаптації працівника до роботи. Тому ці функції доцільно покласти або на самого роботодавця, який очолює роботу з охорони праці на підприємстві, або на службу охорони праці чи інших суб'єктів, які відповідно до чинного законодавства можуть виконувати функції цієї служби.

Оцінювати програму в методичних рекомендаціях пропонується у короткостроковій та довгостроковій перспективах. Короткострокова оцінка ПСП спрямована на аналіз змін у знаннях, поглядах і поведінці працівників та здійснюється шляхом опитування. Довгострокова оцінка проводиться протягом року або більше і спрямована на спостереження за динамікою змін у сфері безпеки та здоров'я працівників. Наприклад, про зменшення кількості випадків виробничого травматизму на підприємстві, зниження рівня загальної захворюваності працівників (лікарняних) тощо.

Відповідно до стандарту ISO 45003:2021 «Управління охороною здоров'я та безпекою праці. Психологічне здоров'я та безпека праці на виробництві. Настанови керування психосоціальними ризиками»⁷, психосоціальні ризики - це будь-які ризики, пов'язані з небезпеками, що виникають у процесі організації роботи внаслідок соціальних чинників та аспектів робочого середовища й можуть завдавати психологічної, соціальної чи фізичної шкоди.

⁶ Методичні рекомендації щодо запровадження психосоціальної підтримки на робочому місці (для роботодавців). URL: <https://pratsia.in.ua/ilo/psykhosotsialna-pidtrymka-na-roboti.html>

⁷ ISO 45003:2021 Occupational health and safety management - Psychological health and safety at work - Guidelines for managing psychosocial risks / URL: <https://www.iso.org/ru/standard/64283.html>

Відповідно до цього стандарту роботодавці відповідають за виявлення небезпек та мінімізацію пов'язаних із ними ризиків. Участь працівників в організації робочого процесу має визначальне значення для ефективного управління психосоціальними ризиками. Крім того, стандарт ISO 45003:2021 містить рекомендації для роботодавців щодо підвищення обізнаності працівників про психосоціальні ризики, розвитку компетентності в управлінні ними, підтримки відновлення та повернення до роботи постраждалих працівників, а також планування й реагування на надзвичайні ситуації. Наголошено також, що успіх управління психосоціальними ризиками залежить від співпраці всіх суб'єктів трудових відносин, а особливо - від роботодавця.

У стандарті ISO 45003:2021 також зазначено, що управління психосоціальними ризиками та сприяння створенню психологічно комфортного робочого середовища є складовою системи управління гігієною та безпекою праці. Наголошено й на тому, що цей стандарт застосовують разом з ISO 45001, який містить вимоги та рекомендації щодо планування, впровадження, перевірки, оцінювання та вдосконалення системи управління гігієною та безпекою праці. У ньому, зокрема, підкреслено, що роботодавець несе відповідальність за організацію управління гігієною та безпекою праці працівників та інших осіб, на яких це може вплинути. Така відповідальність передбачає сприяння збереженню та захисту як їхнього фізичного, так і психологічного здоров'я.

Отже, метою й очікуваними результатами системи управління гігієною та безпекою праці є запобігання виробничому травматизму та погіршенню здоров'я, пов'язаним із реалізацією трудової функції працівника, а також забезпечення безпечних та здорових умов праці на робочих місцях.

Для роботодавців основним завданням є усунення небезпек на виробництві та мінімізація ризиків у сфері безпеки праці. Для цього важливо здійснювати ефективну профілактику та впроваджувати додаткові засоби захисту працівників на виробництві, що охоплюють також управління психосоціальними ризиками, які дедалі частіше визнають основними причинами виробничого травматизму.

Важливо наголосити й на тому, що психосоціальні ризики пов'язані з економічними витратами на охорону праці та створення безпечних умов праці, а також безпосередньо впливають як на психологічне здоров'я та безпеку загалом, так і, зокрема, на здоров'я та безпеку на робочому місці. Управління психосоціальними ризиками в сучасних умовах має здійснюватися в оптимальний спосіб, який узгоджувався б з іншими ризиками у сфері безпеки праці, через систему управління охороною праці як на локальному, так і на централізованому рівнях.

Проаналізувавши вищезазначені міжнародні, європейські та національні нормативно-правові акти, що застосовуються для аналізу психосоціальних ризиків, зокрема поняття «психічне здоров'я» та «психологічне здоров'я», зауважимо, що ці терміни вживаються як взаємозамінні й трактуються однаково. Це, наприклад, безпосередньо зазначається у стандарті ISO 45003:2021⁸, а також підтверджується аналізом статті 33 Закону «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні», де назва статті - «Охорона психічного здоров'я», а в її змісті йдеться саме про психосоціальну підтримку.

Українські науковці звертають увагу на важливість дослідження психосоціальних ризиків, які є складниками безпеки та здоров'я працівників. Зокрема, Рим О., Синчук С. та Бурак В. наголошують на необхідності профілактики професійного вигорання як складника безпеки та здоров'я на роботі. Цей процес має починатися з оцінки стресу на робочому місці, що є надскладним завданням для роботодавця, оскільки рівень стресу людини залежить не лише від характеру роботи, а й від її індивідуального сприйняття⁹. Серед умов, які найчастіше призводять до стресу, можна виокремити надмірне робоче навантаження, нечіткий розподіл обов'язків, суперечливі робочі інструкції, відсутність кар'єрного зростання, неефективну організаційну та управлінську діяльність, а також тимчасове безробіття, неповну зайнятість, домагання на робочому місці, мобінг тощо. Ці та

⁸ Ibid.

⁹ Olena Rym, Svitlana Synchuk, Volodymyr Burak. Protecting Workers' Psychological Wellbeing: Some Legal Aspects // E-Journal of International and Comparative Labour Studies. Volume 9, No. 1, January 2020. S. 24-34

інші психосоціальні ризики прямо чи опосередковано впливають на психологічний стан працівника і його здатність виконувати трудові обов'язки.

Нагадаємо, що, оскільки Україна прагне стати членом ЄС, 30 грудня 2025 року міжвідомча робоча група затвердила Національну програму адаптації законодавства України до права ЄС. До цього моменту було виконано значний обсяг роботи: зокрема, розроблено проект Закону «Про безпеку та здоров'я працівників на роботі»¹⁰, спрямований на запобігання нещасним випадкам на виробництві шляхом виявлення ризиків, що їм сприяють (зокрема психосоціального характеру); внесено зміни до чинного КЗпП України щодо безпеки та здоров'я на роботі, зокрема додано статтю 2-2 «Заборона мобінгу (цькування)»¹¹. Під цим поняттям розуміють систематичні (повторювані) тривалі дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, зокрема з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що виявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати власну професійну придатність.

Законодавець визначає форми такого психологічного та економічного тиску, серед яких, зокрема: створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери (погрози, висміювання, наклепи тощо); безпідставне негативне виокремлення працівника з колективу або його ізоляція (незапрошення на зустрічі чи наради, на яких працівник має бути присутній відповідно до обійнятої посади, перенесення робочого місця в непристосовані для цього виду роботи місця тощо); нерівність можливостей для кар'єрного зростання; безпідставне позбавлення працівника частини додаткової заробітної плати; необґрунтований нерівномірний розподіл роботодавцем навантаження і завдань між працівниками з однаковою кваліфікацією та продуктивністю праці, які виконують рівноцінну роботу, тощо (ч. 2 ст. 2-2 КЗпП України).

Качмар О. В. зауважує, що мобінг може мати вертикальну чи горизонтальну спрямованість. Перший виявляється тоді, коли моральне переслідування здійснюється за вертикаллю управління персоналом. Його причинами є розподіл статусів у колективі, примітивні реакції у спілкуванні, вікові особливості розвитку, загальна культура та моральність тощо. Горизонтальний мобінг спрямований на переслідування на рівні однієї професійної групи або одного структурного підрозділу й виникає через соціальну, фізичну чи психологічну несхожість із іншими членами колективу, неадекватне сприйняття власної особистості (завищення чи заниження самооцінки, комплекс неповноцінності тощо), некоректний стиль виховання особистості жертви (авторитарний, тоталітарний), що перешкоджає успішній соціалізації, пасивну роль у конфліктах тощо¹². У сучасних умовах війни причинами мобінгу часто є також загальна соціальна напруженість у суспільстві, а також зловживання роботодавців щодо психологічного тиску на працівників для досягнення певних цілей. З урахуванням цього минулого, 2025 року Верховною Радою України було внесено зміни до статті 16 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», що дало змогу Державній службі України з питань праці за заявою працівника або профспілки проводити позапланові заходи державного нагляду (контролю) щодо фактів учинення мобінгу (цькування) під час дії правового режиму воєнного стану¹³.

Висновки. Психічне здоров'я працівника є складником конституційного права на безпечні та здорові умови праці. В умовах воєнного стану та соціальної напруженості в суспільстві ці ризики

¹⁰ Проект Закону України «Про безпеку та здоров'я працівників на роботі» 17.08.2022
URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=1d23af02-a0ec-4458-9d88-2e4c9df8669f>

¹¹ КЗпП України в ред. від 01.01.2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

¹² Качмар О.В. Мобінг як різновид психологічного насильства в трудовому колективі // Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал. Одеса, 2016. Вип. 14. С. 58-61. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/a8e99cd3-1204-4cd8-b12d-465b6861e6cd>

¹³ Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» в ред. від 04.12.2025
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20>

продовжують зростати, тому виникає необхідність вчасно зреагувати на них та усунути їх - як через централізоване нормативно-правове регулювання, так і на місцях шляхом запровадження психологічної підтримки на робочому місці, адже запобігання небезпекам на виробництві та мінімізація ризиків у сфері безпеки праці - це запорука продуктивної та безпечної роботи.

Поняття «психічне здоров'я» та «психологічне здоров'я» вживаються як синоніми як у національному, так і в міжнародному й європейському законодавстві; вони є взаємозамінними, а отже, трактуються однаково.

Наразі чинне законодавство недостатньо чітко окреслює обов'язки роботодавця щодо забезпечення психологічної адаптації працівника на робочому місці як умови праці. Водночас методичні рекомендації щодо запровадження психосоціальної підтримки на робочому місці (для роботодавців), розміщені на сайті Держпраці України, мають лише рекомендаційний, а не обов'язковий характер.

Законодавець зробив перші кроки для усунення психосоціальних ризиків, що безпосередньо впливають на психічне здоров'я працівника (зокрема, стаття 2-2 забороняє вчинення мобінгу (цькування)). Проте існує нагальна потреба в ухваленні проєкту Закону «Про безпеку та здоров'я працівників на роботі», який має замінити чинний Закон України «Про охорону праці» та визначити новий європейський підхід до розуміння права на безпеку та здоров'я на роботі.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Olena Rym, Svitlana Synchuk, Volodymyr Burak. Protecting Workers' Psychological Wellbeing: Some Legal Aspects. E-Journal of International and Comparative Labour Studies. Volume 9, No. 1, January 2020. S. 24-34
2. Качмар О.В. Мобінг як різновид психологічного насильства в трудовому колективі. Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал. Одеса, 2016. Вип. 14. С. 58-61. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/a8e99cd3-1204-4cd8-b12d-465b6861e6cd>
3. Стасів О.В. Трансформація розуміння конституційного права на безпечні та здорові умови праці в умовах євроінтеграції. Український часопис конституційного права. №3. 2022. с. 72-80. URL: <https://www.constjournal.com/pub/3-2022/transformatsiia-rozuminnia-konstytutsiinoho-prava-bezpechni-zdorovi-umovy-pratsi>

Перелік юридичних документів:

4. ISO 45003:2021 Occupational health and safety management - Psychological health and safety at work - Guidelines for managing psychosocial risks / URL: <https://www.iso.org/ru/standard/64283.html>
5. Директива Ради від 12 червня 1989 року «Про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі» 89/391/ЄЕС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23
6. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» в ред. від 04.12.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20>
7. Кодекс законів про працю України в ред. від 01.01.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
8. Конвенція МОП №155 «Про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище» рат. від 02.11.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_050
9. Конституція України у ред. від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
10. Методичні рекомендації щодо запровадження психосоціальної підтримки на робочому місці (для роботодавців). URL: <https://pratsia.in.ua/ilo/psykhosotsialna-pidtrymka-na-roboti.html>
11. Проєкт Закону України «Про безпеку та здоров'я працівників на роботі» 17.08.2022. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=1d23af02-a0ec-4458-9d88-2e4c9df8669f>

References

Bibliography:

1. Kachmar O.V. Mobinh yak riznovyd psikhologichnoho nasylstva v trudovomu kolektyvi. Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii: Naukovo-praktychnyi zhurnal. Odesa, 2016. Vyp. 14. S. 58-61. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/a8e99cd3-1204-4cd8-b12d-465b6861e6cd>
2. Olena Rym, Svitlana Synchuk, Volodymyr Burak. Protecting Workers Psychological Wellbeing: Some Legal Aspects. E-Journal of International and Comparative Labour Studies. Volume 9, No. 1, January 2020. S. 24-34
3. Stasiv O.V. Transformatsiia rozuminnia konstytutsiinoho prava na bezpechni ta zdorovi umovy pratsi v umovakh yevrointehratsii. Ukrainyskyi chasopys konstytutsiinoho prava. №3. 2022. s. 72-80. URL: <https://www.constjournal.com/pub/3-2022/transformatsiia-rozuminnia-konstytutsiinoho-prava-bezpechni-zdorovi-umovy-pratsi>

List of legal documents:

4. Dyrektyva Rady vid 12 chervnia 1989 roku «Pro zaprovadzhennia zakhodiv, poklykanykh zaokhochuvaty do pokrashchennia bezpeky ta okhorony zdorovia pratsivnykiv na roboti» 89/391/YEEC. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23
5. ISO 45003:2021 Occupational health and safety management - Psychological health and safety at work - Guidelines for managing psychosocial risks / URL: <https://www.iso.org/ru/standard/64283.html>
6. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy v red. vid 01.01.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
7. Konstytutsiia Ukrainy u red. vid 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
8. Konventsiiia MOP №155 «Pro bezpeku y hihieny pratsi ta vyrobnyche seredovyshe» rat. vid 02.11.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_050
9. Metodychni rekomendatsii shchodo zaprovadzhennia psykhosotsialnoi pidtrymky na robochomu misti (dlia robotodavtsiv). URL: <https://pratsia.in.ua/ilo/psykhosotsialna-pidtrymka-na-roboti.html>
10. Proiekt Zakonu Ukrainy «Pro bezpeku ta zdorovia pratsivnykiv na roboti» 17.08.2022. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=1d23af02-a0ec-4458-9d88-2e4c9df8669f>
11. Zakon Ukrainy «Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu» v red. vid 04.12.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20>

УДК 342.4:347.1

Публікація: 31.05.2026

doi.org/10.30970/jcl.2.2026.7

Анна-Марія Лугова

Аспірантка кафедри конституційного права;
дослідниця-асистентка, Freshfields Bruckhaus Deringer LLP,
Дюссельдорф, Німеччина
ORCID ID: 0009-0006-5912-1159
E-mail: annamariialuhova@gmail.com

Подано до друку: 18.02.2026

Рецензія 1: 22.04.2026

Рецензія 2: 30.04.2026

Затверджено до друку: 11.05.2026

ГОРИЗОНТАЛЬНИЙ І ВЕРТИКАЛЬНИЙ ВПЛИВ КОНСТИТУЦІЇ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СПІВВІДНОШЕННЯ

HORIZONTAL AND VERTICAL EFFECTS OF THE CONSTITUTION: METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THEIR INTERRELATION

Anna-Mariia Luhova

PhD Student, Department of Constitutional Law; Research Assistant,
Freshfields Bruckhaus Deringer LLP,
Düsseldorf, Germany

Abstract | This article explores the horizontal and vertical effects of the Constitution as two interrelated dimensions of its operation within modern legal systems. The traditional view of the Constitution as an instrument directed exclusively at public authorities is evolving in light of the development of human rights doctrine and the constitutionalization of private law. The relationship between the vertical and horizontal effects of the Constitution has been extensively analyzed by foreign scholars, including R. Kay, R. Alexy, E. Barak, S. Gardbaum, E. Chemerinsky, P. Ondrejek, J. Goodson, C. Schmidt, and others. In Ukrainian legal scholarship, similar aspects of the Constitution's impact on private law have been examined by O. Boryslavska, O. Skakun, O. Batanov, Yu. Todyka, O. Skrypnyuk, V. Pohorilko, S. Holovaty, and others. The vertical effect of the Constitution, grounded in its supreme legal authority and its capacity to shape the activities of public authorities, coexists with the horizontal effect, which manifests in the application of constitutional principles and guarantees to relationships among private actors. The purpose of this study is to clarify the scope, limits, and interplay of these two models of constitutional effect through a comparative legal analysis. The study finds that legal systems exhibit varying models of horizontal effect, ranging from limited application via general private law clauses to the recognition of the direct binding force of constitutional norms in relations among private parties. These findings enhance the understanding of the nature of constitutional influence and provide

a foundation for further research on the constitutionalization of private law and the development of human rights guarantees beyond the sphere of state enforcement.

Keywords: Constitution, horizontal effect, vertical effect, constitutional rights, private law, constitutionalization, comparative constitutional law.

Анотація | У статті досліджується горизонтальний та вертикальний вплив Конституції як двох взаємопов'язаних вимірів її дії в сучасних правових системах. Традиційне уявлення про конституцію як інструмент, спрямований виключно на органи публічної влади, трансформується в контексті розвитку доктрини прав людини та конституціоналізації приватного права. Питання співвідношення вертикального і горизонтального впливу Конституції ґрунтовно аналізували такі зарубіжні вчені, як Р. Кей, Р. Алексі, Е. Барак, С. Гардбаум, Е. Чемеринський, П. Ондреєк, Дж. Гудсон, К. Шмідт та інші. В українській доктрині відповідні аспекти впливу Конституції на приватноправову сферу досліджували О. Бориславська, О. Скакун, О. Батанов, Ю. Тодика, О. Скрипнюк, В. Погорілко, С. Головатий та інші дослідники. Вертикальний вплив Конституції, що ґрунтується на її найвищій юридичній силі та здатності визначати напрям діяльності органів публічної влади, співіснує із горизонтальним впливом, який проявляється у поширенні конституційних принципів і гарантій на відносини між приватними суб'єктами. Метою статті є з'ясування змісту, меж та співвідношення цих двох моделей дії Конституції на основі порівняльно-правового аналізу. Встановлено, що правові системи демонструють різні моделі горизонтального впливу - від обмеженого застосування через загальні норми приватного права до визнання прямої зобов'язуючої сили конституційних норм у взаєминах між приватними особами. Отримані результати сприяють глибшому розумінню природи конституційного впливу та можуть слугувати підґрунтям для подальших досліджень у сфері конституціоналізації приватного права та розвитку гарантій прав людини поза межами державного примусу.

Ключові слова: Конституція, горизонтальний вплив, вертикальний вплив, конституційні права, приватне право, конституціоналізація, порівняльне конституційне право.

Вступ. Питання впливу конституції на правову систему раніше традиційно розглядалося крізь призму її вертикальної дії - як акта найвищої юридичної сили, що визначає ієрархію нормативно-правових актів та спрямованість діяльності органів публічної влади. Однак у сучасних умовах дедалі більшої актуальності набуває горизонтальний вимір конституційного впливу, що виявляється в поширенні конституційних норм-принципів і прав людини на сферу приватноправових відносин, де формально відсутній елемент державної влади. Такий зсув акцентів породжує як теоретичні, так і практичні виклики, пов'язані з визначенням меж впливу конституції на відносини між приватними суб'єктами, а також із балансуванням між автономією волі в контексті свободи договору та необхідністю захисту фундаментальних прав. З огляду на посилення впливу конституційних принципів на інші галузі права, а також на різноманітність наявних підходів, питання співвідношення вертикального й горизонтального впливів конституції потребує системного дослідження.

Проблематика горизонтального ефекту конституційних прав активно вивчається в зарубіжній доктрині. Значний внесок у формування підходів до вертикальної дії та меж застосування конституційних прав у сфері приватних відносин зробили R. Kay, J. Goodson, C. Schmidt, L. BeVier, J. Harrison, W. Diamond та інші. У європейському контексті важливими є концепції А. Барендта, А. Барака, Р. Алексі, К. Мельцера, М. Мьоллера, П. Ондржека та інших, які запропонували різні моделі опосередкованого та прямого впливу конституційних прав на приватне право. Також слід відзначити праці Е. Чемеринського, який пропонує системний аналіз доктринальних підходів до реалізації конституційних гарантій поза межами публічно-правового простору. В українській науці окремі аспекти конституціоналізму та його впливу на приватноправову сферу розглядалися у працях О. Бориславської, О. Батанова, М. Савчина, О. Скакун та інших дослідників, однак цілісного порівняльного аналізу горизонтального та вертикального впливу конституції в національному контексті досі не здійснено.

Таким чином, **метою статті** є з'ясування змісту та співвідношення вертикального і горизонтального впливу конституції, виявлення їхніх ключових доктринальних моделей та визначення можливостей імплементації зарубіжних підходів у національну правову систему. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати теоретичні підходи до розуміння вертикальної та горизонтальної дії конституційних норм; окреслити основні моделі реалізації горизонтального та вертикального ефектів конституції.

Сучасні підходи до розуміння співвідношення конституційного права з приватним правом. Традиційно в юридичній науці існувало чітке розмежування між конституційним правом (як правом публічним) та приватним правом. Конституційне право розглядалося як фундаментальна галузь із визначеними предметом і межами, чітко відокремлена від інших галузей, насамперед приватного права. Хоча й визнавалося, що норми приватного права мають відповідати конституції, вплив конституційних норм безпосередньо на приватні відносини заперечувався¹.

Відповідно, конституція сприймалася передусім як правовий акт, покликаний регулювати здійснення політичної влади та встановлювати її межі в інтересах особи. Конституційне право при цьому обмежувалося сферою публічно-правових відносин, не поширюючись на приватні. Такий підхід ґрунтувався на концепції верховенства конституції над іншими правовими нормами, водночас виключаючи її безпосереднє застосування до дій приватних осіб. Безпосередня дія конституційних норм у приватноправовій сфері, на думку критиків, може породжувати низку проблем, зокрема істотне зміщення балансу влади шляхом передачі частини законодавчих повноважень судам, наділеним правом ухвалювати рішення конституційного характеру².

Водночас дедалі частіше загрозу правам людини становить не лише й не стільки держава, скільки недержавні, приватні за своєю природою суб'єкти. Сучасні реалії свідчать, що приватні правовідносини дедалі більше зазнають загроз із боку таких суб'єктів, які нерідко володіють суттєвою (хоча й непублічною за своєю природою) владою, через що традиційне розмежування між конституційним і приватним правом втрачає актуальність. У різних правових системах сформувався різні підходи до захисту від приватних суб'єктів та визначення ступеня ефективності конституційних норм у приватних відносинах. Зрештою, межа між конституційним і приватним правом, які традиційно вважалися чітко розмежованими сферами, суттєво розмилася³.

У сучасному конституційному праві розрізняють вертикальний і горизонтальний ефекти фундаментальних прав. Вертикальний ефект передбачає застосування фундаментальних прав у відносинах між особою та державою. Натомість горизонтальний ефект стосується застосування цих прав у відносинах між приватними особами, що породжує складні питання взаємодії конституційного і приватного права⁴.

У різних країнах це питання вирішують по-різному. У США домінує концепція «state action» (так званої «державної дії»), яка передбачає, що конституційні права і свободи обмежують лише дії держави, та виключає пряме застосування конституційних прав у приватній сфері⁵. Натомість у Німеччині розвинуто доктрину «Drittwirkung» (так звану «дію у відносинах із третіми особами»), яка визнає горизонтальну дію фундаментальних (конституційних) прав⁶ та поширення їхнього зобов'язального ефекту не лише на державу, а й на приватних суб'єктів у взаєминах між собою.

У німецькому конституційному праві доктрина «дії у відносинах із третіми особами» (Drittwirkung) дістала значну підтримку серед правознавців, тоді як в американській юридичній науці до цієї концепції ставляться обережно. У межах доктрини «державної дії» (state action doctrine) у США визнано, що шкода, заподіяна недержавними суб'єктами, може бути приписана

¹ Chemerinsky E. Constitutional Law: Principles and Policies. 2023. P. 549.

² Kay R.S. The State Action Doctrine, The Public-Private Distinction, and the Independence of Constitutional Law. Constitutional Comment. 1993. Vol. 10. P. 337-338.

³ Ondrejek P. A Structural Approach to The Effect of Fundamental Rights on Legal Transactions in Private Law. European Constitutional Law Review. 2017. Vol. 13, No. 2. P. 281.

⁴ Gardbaum S. The «Horizontal Effect» of Constitutional Rights. Michigan Law Review. 2003. Vol. 102. P. 389-390

⁵ Chemerinsky E. Constitutional Law: Principles and Policies. 2023. P. 546-548.

⁶ Alexy R. A Theory of Constitutional Rights. 2002. P. 138-145.

державі⁷. Принцип юридичного верховенства й обов'язкової сили Конституції передбачає, що положення про фундаментальні права слід розглядати як «об'єктивні вищі норми»⁸.

Подібні дискусії відбувалися під час ухвалення Хартії прав і свобод Канади 1982 року, а також у процесі розробки конституцій Південної Африки 1993 і 1996 років. У цих країнах, а також у межах системи Європейської конвенції з прав людини визнається, що норми приватного права мають відповідати фундаментальним правам людини, а держава зобов'язана забезпечувати їхній захист.

Горизонтальний ефект конституційних прав (Німеччина: доктрина *Drittwirkung*). Горизонтальний ефект (horizontal effect) конституційних прав означає поширення їхньої дії не лише на відносини між особою та державою (вертикальний ефект), а й на відносини **між приватними особами**. Цей підхід ґрунтується на визнанні того, що в сучасних умовах приватні суб'єкти - особливо великі корпорації, медіаструктури чи роботодавці - можуть створювати загрози правам і свободам, подібні за масштабом до загроз із боку держави⁹.

У Німеччині діє особлива доктрина горизонтального впливу фундаментальних прав - *Drittwirkung* (тобто «дія на третіх осіб»). Вона визначає, яким чином фундаментальні права, закріплені в Основному законі Німеччини (*Grundgesetz*), впливають на відносини між приватними особами. Згідно з цією доктриною, хоча фундаментальні права адресовані державі, вони також поширюються на приватні відносини. Це реалізується переважно через опосередковану горизонтальну дію - *mittelbare Drittwirkung*¹⁰.

Ключову роль у становленні цієї доктрини відіграла справа *Lüth* (BVerfGE 7, 198, 1958), у якій Федеральний конституційний суд встановив, що фундаментальні права є не лише індивідуальними гарантіями, а й «об'єктивним порядком цінностей», який проникає в усю правову систему¹¹. Відповідно, вирішуючи приватну справу, суддя повинен тлумачити норми цивільного права з урахуванням фундаментальних прав. Таке розуміння підтверджують і науковці, які стверджують, що фундаментальні права мають подвійну природу - вони є водночас суб'єктивними правами особи та об'єктивними нормами, які формують загальне право¹².

У світовій теорії та практиці розрізняють **два основні види горизонтального ефекту**: пряму та опосередковану горизонтальну дію. Пряма горизонтальна дія (*unmittelbare Drittwirkung*) визнається тоді, коли фундаментальні права застосовуються безпосередньо між приватними особами, проте така форма рідко підтримується судами. Натомість за опосередкованої горизонтальної дії (*mittelbare Drittwirkung*) фундаментальні права не застосовуються напряду, але впливають на тлумачення й розвиток приватного права (трудоного, договірної, деліктного). Це основна й загально визнана форма в Німеччині, де фундаментальні права вважаються не лише суб'єктивними правами особи, а й об'єктивним порядком цінностей, який «випромінюється» на всю правову систему.

Пряма горизонтальна дія передбачає, що конституційні права застосовуються безпосередньо у відносинах між приватними особами, тобто суди можуть прямо посилатися на конституційні норми під час вирішення приватноправових спорів.

Яскравим прикладом є система Південно-Африканської Республіки. Конституція ПАР у розділі 8 прямо передбачає, що «Біль про права застосовується до всього права та є обов'язковим для законодавчої, виконавчої, судової влади та всіх органів держави». Однак далі вказано, що «Положення Білля про права є обов'язковим для фізичної або юридичної особи, якщо і тією мірою, якою воно є застосовним, з урахуванням характеру відповідного права та характеру будь-якого обов'язку, який цим правом встановлюється». Тут йдеться про Білля про права, що становить розділ 2 Конституції Південно-Африканської Республіки 1996 року. Він є невід'ємною частиною самої

⁷ Barendt E. The United States and Canada: State Action, Constitutional Rights and Private Actors. In Dawn Oliver & Jörg Fedtke (Eds.), *Human Rights and the Private Sphere: A Comparative Study*. London-New York: Routledge-Cavendish. 2007. P. 400-401.

⁸ Gardbaum S. The «Horizontal Effect» of Constitutional Rights. *Michigan Law Review*. 2003. Vol. 102. P. 387, 393.

⁹ Barak A. Proportionality: Constitutional Rights and Their Limitations. 2012. P. 415-416.

¹⁰ Möller J. *The Global Model of Constitutional Rights*. 2012. P. 172-175.

¹¹ Kommers D., Miller R. *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany*. 2012. P. 361-364.

¹² Alexy R. *A Theory of Constitutional Rights*. 2002. P. 138-145.

Конституції й містить каталог фундаментальних прав і свобод, зокрема право на рівність, право на людську гідність, свободу вираження поглядів, право на життя, свободу зібрань і об'єднань, право на доступ до суду тощо.

Особливість південноафриканського Білля про права полягає в тому, що він прямо передбачає: фундаментальні права можуть застосовуватися не лише у відносинах «держава - особа» (вертикально), а й «особа - особа» (горизонтально), якщо це виправдано характером права та обов'язку. Це створює підґрунтя для прямої горизонтальної дії, на відміну від Німеччини, де переважає опосередкована дія. Таким чином, Білля про права є обов'язковим не лише для держави, а й для приватних осіб, якщо це є «можливим і доцільним» з урахуванням характеру права та обмежень, встановлених Конституцією. Це дає змогу судам безпосередньо застосовувати конституційні положення у трудових спорах, а також у конфліктах щодо свободи слова чи рівності¹³.

Цю модель обґрунтовують кількома аргументами. По-перше, «охоронна природа» фундаментальних прав не є властивістю, спрямованою лише проти держави. У ситуації, коли необхідно захищати гідність людини, обмеження захисту фундаментальних прав лише від держави не відповідає їхньому реальному призначенню. По-друге, оскільки конституційні положення сформульовано у широких й абстрактних термінах, ускладнюється визначення того, хто саме несе відповідальність за захист фундаментальних прав. Якщо конституційні норми поширюються лише на дії держави, особи залишаються вразливими до загроз із боку інших суб'єктів. З огляду на свою природу, ці права можуть також бути обов'язковими для окремих приватних осіб. По-третє, оскільки різні види влади (не лише публічна) суттєво впливають на суспільне життя, фундаментальні права слід захищати також від інших владних суб'єктів, крім держави. Нарешті, визнання прямого горизонтального ефекту дає змогу уніфікувати судові рішення, що забезпечує правову визначеність та передбачуваність¹⁴.

У Німеччині, як уже зазначалося вище, сформувалася доктрина *Drittwirkung*, згідно з якою фундаментальні права, хоча й адресовані державі, можуть впливати на відносини між приватними особами. Однак переважає концепція *опосередкованої горизонтальної дії* (*mittelbare Drittwirkung*). Опосередкована дія передбачає, що конституційні права не застосовуються безпосередньо в приватних відносинах, а впливають на тлумачення та розвиток приватного права. У такому разі суди використовують норми конституції як орієнтир під час застосування цивільного, трудового чи торгового права. Фундаментальні права розглядаються не лише як суб'єктивні гарантії, а й як «об'єктивний порядок цінностей», який пронизує всю правову систему та впливає на тлумачення приватноправових норм¹⁵.

Перевага опосередкованої горизонтальної дії полягає в тому, що вона враховує деякі критичні зауваження щодо моделі прямого ефекту. Найбільше пряму горизонтальну дію критикують за надання значних повноважень судам, зокрема судам конституційної юрисдикції. У межах моделі опосередкованої горизонтальної дії метою є запобігання передачі конституційних повноважень від одного органу іншому шляхом покладення обов'язку із забезпечення та захисту фундаментальних прав як на законодавчий, так і на судовий органи. З огляду на це вважають, що така модель усуває проблеми, притаманні прямому ефекту, і сприяє дотриманню принципу поділу влади. Крім того, на відміну від прямого ефекту, у моделі опосередкованої горизонтальної дії фундаментальні права діють через правові норми та судові рішення. Як наслідок, за такого підходу вплив прав на окремих осіб є опосередкованим. Завдяки цьому вважають, що модель опосередкованої горизонтальної дії зберігає автономію особи в приватноправових відносинах і забезпечує існування приватного права як окремої та автономної сфери в межах усїєї правової системи¹⁶. Таким чином,

¹³ Currie D., De Waal J. *The Bill of Rights Handbook*. 2013. P. 44-46.

¹⁴ Barak A. *Constitutional Human Rights and Private Law*. Yale Law School Legal Scholarship Repository, *Review of Constitutional Studies*. 1996. Vol. 3, Issue 2. P. 225.

¹⁵ Grimm T. *The Constitution in the Process of Denationalization*. 2012. P. 210-211.

¹⁶ Barak A. *Constitutional Human Rights and Private Law*. Yale Law School Legal Scholarship Repository, *Review of Constitutional Studies*. 1996. Vol. 3, Issue 2. P. 236.

у Німеччині **опосередкована горизонтальна дія** є основним механізмом захисту прав у приватних відносинах, що дає змогу зберегти баланс між приватною автономією та конституційними цінностями.

Вертикальний ефект конституції (США: доктрина державної дії (State Action Doctrine)).

Вертикальний ефект (vertical effect) конституційних прав означає їхню дію у відносинах «особа - держава». Тобто фундаментальні права слугують насамперед гарантіями проти державного свавілля та обмежують діяльність державної влади в усіх її проявах - законодавчому, виконавчому та судовому.

Вертикальний ефект є результатом «класичного (негативного) конституціоналізму»¹⁷, який має на меті обмеження державної влади та покладення на державу обов'язку захищати права особи й утримуватися від їх порушення. За такого підходу мета конституції полягає в «гарантуванні»¹⁸, тобто в обмеженні державної влади та забезпеченні прав індивіда. Хоча ця мета втілюється в принципах верховенства права та поділу влади, розгляд конституції виключно як інструменту обмеження державної влади¹⁹ призводить до ігнорування суттєвіших небезпек, зокрема загрози свавілля з боку приватних осіб.

На відміну від горизонтального ефекту, який поширює дію конституції на приватні правовідносини, vertical effect традиційно розглядають як базову функцію конституційних прав. Він передбачає, що держава повинна не лише утримуватися від порушення прав людини, а й активно створювати умови для їхнього здійснення.

На відміну від європейських систем, американське право обмежує сферу застосування конституційних прав виключно діями держави. Цю позицію впевнено й чітко окреслив Верховний суд США у справі Civil Rights Cases, постановивши, що Чотирнадцята поправка не поширюється на дії приватних осіб²⁰. У пізніших справах, зокрема у справі Shelley v. Kraemer, суд кваліфікував діяльність як «державну дію», коли суди забезпечували виконання дискримінаційних приватних договорів. Таким чином, він фактично поширив дію конституції на приватну сферу, обґрунтовуючи це тим, що в такому разі йдеться про вплив приватного суб'єкта на інших осіб, який за своєю природою нагадує державне втручання (state action). Аналогічне тлумачення застосовано також у справі Marsh v. Alabama, де приватна компанія виконувала функції, притаманні державі, а отже, підлягала конституційним обмеженням²¹.

Проте загальне правило залишається чітким: Конституція США не застосовується у відносинах між приватними особами, за винятком окремих випадків, про які йтиметься нижче (*public function, entanglement*).

У системі конституційного права США вертикальний ефект фундаментальних прав виявляється насамперед через доктрину *державної дії*. Її сутність полягає в тому, що положення Конституції, зокрема Білль про права та наступні поправки, поширюються виключно на дії держави та її органів. Іншими словами, обов'язок дотримуватися конституційних прав покладається лише на державу, тоді як приватні особи не є їхніми безпосередніми адресатами.

Теоретичне підґрунтя цієї доктрини ґрунтується на уявленні про природу конституційних прав як інструменту стримування державної влади. Історично конституції створювали для обме-

¹⁷ Goodson J. The State of the State Action Doctrine. *Touro Law Review*. 2017. Vol. 33, Issue 2. P. 271-310.

¹⁸ Sartori G. *Comparative Constitutional Engineering, an Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*. New York University Press. 1997. P. 198.

¹⁹ Sajo A. *Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism*. Budapest. 1999. P. 14.; Бориславська О. Сутність конституціоналізму: конституціоналізм як ідеологія, доктрина та практика обмеженого правління. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2015. Вип. 61. С. 247-256. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2015_61_30

²⁰ Chemerinsky E. *Constitutional Law: Principles and Policies*. 2023. P. 548-551.

²¹ Ibid. P. 552-553.

ження владних повноважень, запобігання державним зловживанням і гарантування індивідуальної свободи²². З огляду на це Білл про права розглядали як «щит проти держави», а не як універсальний регулятор усіх суспільних відносин. Відповідно, судова практика послідовно ґрунтувалася на тому, що порушення конституційних прав можливе лише за умови прямої чи опосередкованої причетності держави.

У справі *Civil Rights Cases* Верховний суд чітко закріпив цю позицію, зазначивши, що Чотирнадцята поправка, яка гарантує рівний захист законом, адресована державі й не поширюється на дії приватних осіб²³. Це рішення стало ключовим у формуванні доктрини державної дії та визначило її подальший розвиток. Відтоді загальне правило полягає в тому, що приватна дискримінація чи інші обмеження прав, якщо вони не пов'язані з діяльністю держави, не підпадають під дію конституції.

Водночас доктрина державної дії не означає, що приватна сфера повністю залишається поза правовим регулюванням. Коли виникає потреба захистити особу від порушень її прав приватними суб'єктами, американська система права використовує інші інструменти - спеціальне законодавство (зокрема, закони про громадянські права), а також деліктні й договірні норми. Таким чином, забезпечується чітке розмежування між конституційним і приватним правом, а також між відносинами «держава - особа» та «особа - особа»²⁴.

У теоретичному вимірі доктрина державної дії підкреслює подвійний характер свободи: з одного боку, це свобода від втручання держави, а з іншого - автономія приватної сфери, яка регулюється іншими правовими інструментами. Такий підхід дає змогу зберегти баланс між потребою захисту індивідуальних прав та прагненням уникнути надмірної «конституціоналізації» приватного життя²⁵.

Попри загальне правило, згідно з яким положення Конституції США застосовуються лише до дій держави, судова практика виробила кілька важливих винятків. Вони виникли як реакція на ситуації, коли приватні суб'єкти за своїми повноваженнями чи зв'язками настільки наближаються до держави, що їхня діяльність починає розглядатися як «державна дія»²⁶. Таке тлумачення дає змогу забезпечити захист прав і свобод навіть у тих випадках, коли формально держава не є безпосереднім учасником правовідносин.

Першим із таких винятків є *public function exception*. Його зміст полягає в тому, що конституційні права поширюються на приватних суб'єктів тоді, коли вони виконують функції, традиційно притаманні державі²⁷. Ця концепція ґрунтується на тому, що певні завдання мають настільки публічний характер, що їх здійснення не може бути відокремлене від обов'язку дотримуватися конституційних гарантій²⁸. У справі *Marsh v. Alabama* Верховний суд дійшов висновку, що приватна компанія, яка керувала населеним пунктом, фактично перебрала на себе функції органів державної влади. Оскільки управління містом належить до виключних державних функцій, дії компанії були прирівняні до «державної дії» і підпали під обмеження, встановлені Конституцією. Таким чином, приватний суб'єкт, виконуючи державні завдання, втрачає імунітет від дії фундаментальних прав.

²² Henkin L. A New Birth of Constitutionalism: Genetic Influences and Genetic Defects. In Rosenfeld M. (Ed.), *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. New York, USA: Duke University Press. 1994. P. 39-54.
URL: <https://doi.org/10.1515/9780822396406-003>

²³ Robin West. Response to State Action and a New Birth of Freedom. 2004. 92 GEO. L.J. P. 819, 824.

²⁴ Siegel S. The Constitution and Private Government: Toward the Recognition of Constitutional Rights in Private Residential Communities Fifty Years After *Marsh v. Alabama*. WM. & MARY BILL RTS. J. 1998. Vol. 6. P. 461.

²⁵ Goodson J. The State of the State Action Doctrine. *Touro Law Review*. 2017. Vol. 33, Issue 2. P. 271-310.

²⁶ Schmidt C.W. On Doctrinal Confusion: The Case of the State Action Doctrine. *Brigham Young University Law Review*. 2013. Vol. 2013, Issue 3. P. 575-624.

²⁷ Diamond W.A. State Action and the Public Function Doctrine: Are There Really Public Functions? *University of Richmond Law Review*. 1979. Vol. 13, Iss. 3. P. 579-610.

²⁸ Meacham M.M. The Perfect Storm: How Narrowing of the State Action Doctrine Threatens Civil Rights. *Idaho Law Review*. 2021. Vol. 57. P. 223-260.

Другим винятком є *entanglement exception*. Його застосовують тоді, коли приватний суб'єкт настільки тісно пов'язаний із державою, що його діяльність фактично стає продовженням державної політики або державного втручання у приватні відносини²⁹. Це може виявлятися у фінансуванні, регуляторному контролі чи співпраці з державними органами, внаслідок чого дії приватних осіб набувають характеру державних. У справі *Shelley v. Kraemer* Верховний суд постановив, що виконання судами дискримінаційних договорів між приватними особами становить «державну дію». Сам факт того, що державні органи забезпечували юридичну силу дискримінаційних угод, свідчив про опосередковану підтримку державою таких практик. Суд визнав це неприпустимим і поширив дію конституційних гарантій на подібні випадки.

Обидва винятки тлумачаться звужено й застосовуються з обережністю, щоб запобігти надмірному поширенню дії Конституції на приватну сферу в США³⁰. Проте вони відіграють важливу роль у тих ситуаціях, коли приватна влада фактично набуває ознак державної, і дають змогу забезпечити належний рівень захисту прав і свобод у системі, де Конституція традиційно обмежує лише державу.

Висновки. Аналіз горизонтального та вертикального впливу конституції засвідчує, що сучасне конституційне право вже не обмежується виключно сферою публічно-владних відносин. Вертикальна модель дії конституції, яка ґрунтується на її найвищій юридичній силі та підпорядкованості їй усієї системи нормативно-правових актів, залишається фундаментальною для забезпечення стабільності правопорядку. Водночас розвиток концепції прав людини спричинив поступове розширення конституційного впливу на приватноправову сферу, де відносини між фізичними та юридичними особами також потребують відповідності базовим конституційним принципам.

Аналіз доктринальних підходів свідчить про наявність різних моделей реалізації горизонтального ефекту конституційних прав: від концепції опосередкованої дії через загальні норми приватного права до визнання можливості прямого застосування конституційних норм між приватними суб'єктами. Вибір конкретної моделі залежить від особливостей правової системи, співвідношення публічного та приватного права, а також від усталеного розуміння природи конституційних прав. Попри відмінності між підходами, спільною для більшості правових систем є тенденція до посилення конституційного впливу на сферу автономії волі, що зумовлює переосмислення традиційного розмежування між дією конституції у вертикальному та горизонтальному вимірах.

Дослідження цієї теми потребує глибокого аналізу співвідношення позитивних зобов'язань держави та автономії приватних суб'єктів у контексті реалізації прав у приватноправових відносинах. Особливої уваги потребує питання меж імперативного впливу конституційних норм на свободу договору та інші диспозитивні конструкції приватного права. Також доцільним є порівняльний аналіз моделей прямого й опосередкованого горизонтального ефекту в окремих правопорядках з метою подальшого теоретичного узагальнення та концептуального осмислення співвідношення вертикальної та горизонтальної дії конституції як двох взаємодоповнювальних складників єдиного процесу конституціоналізації правової системи.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Alexy R. A Theory of Constitutional Rights. 2002. P. 138-145.
2. Barak A. Constitutional Human Rights and Private Law. Yale Law School Legal Scholarship Repository, Review of Constitutional Studies. 1996. Vol. 3, Issue 2. P. 225, 236.
3. Barak A. Proportionality: Constitutional Rights and Their Limitations. 2012. P. 415-416.

²⁹ Watts J.L. State Action and the Private Use of Deadly Force. Notre Dame Law Review. 2018. Vol. 93, No. 1. P. 45-98.

³⁰ BeVier L., Harrison J. The State Action Principle and Its Critics. Virginia Law Review. 2010. Vol. 96, Issue 8. P. 1767-1820.

4. Barendt E. The United States and Canada: State Action, Constitutional Rights and Private Actors. In Dawn Oliver Jörg Fedtke (Eds.), *Human Rights and the Private Sphere: A Comparative Study*. London-New York: Routledge-Cavendish. 2007. P. 400-401.
5. BeVier L., Harrison J. The State Action Principle and Its Critics. *Virginia Law Review*. 2010. Vol. 96, Issue 8. P. 1767-1820.
6. Chemerinsky E. *Constitutional Law: Principles and Policies*. 2023. P. 546-553.
7. Currie D., De Waal J. *The Bill of Rights Handbook*. 2013. P. 44-46.
8. Diamond W.A. State Action and the Public Function Doctrine: Are There Really Public Functions? *University of Richmond Law Review*. 1979. Vol. 13, Iss. 3. P. 579-610
9. Gardbaum S. The «Horizontal Effect» of Constitutional Rights. *Michigan Law Review*. 2003. Vol. 102. P. 387-393.
10. Goodson J. The State of the State Action Doctrine. *Touro Law Review*. 2017. Vol. 33, Issue 2. P. 271-310.
11. Grimm T. The Constitution in the Process of Denationalization. 2012. P. 210-211.
12. Henkin L. A New Birth of Constitutionalism: Genetic Influences and Genetic Defects. In Rosenfeld M. (Ed.), *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. New York, USA: Duke University Press. 1994. P. 39-54. <https://doi.org/10.1515/9780822396406-003>
13. Kay R.S. The State Action Doctrine, The Public-Private Distinction, And The Independence of Constitutional Law. *Constitutional Comment*. 1993. Vol. 10. P. 337-338.
14. Kommers D., Miller R. The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany. 2012. P. 361-364.
15. Meacham M.M. The Perfect Storm: How Narrowing of the State Action Doctrine Threatens Civil Rights. *Idaho Law Review*. 2021. Vol. 57. P. 223-260.
16. Möller J. The Global Model of Constitutional Rights. 2012. P. 172-175.
17. Ondrejek P. A Structural Approach to The Effect of Fundamental Rights on Legal Transactions in Private Law. *European Constitutional Law Review*. 2017. Vol. 13, No. 2. P. 281.
18. Robin West. Response to State Action and a New Birth of Freedom. 2004. 92 *GEO. L.J.* P. 819, 824.
19. Sajo A. *Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism*. Budapest. 1999. P. 14.
20. Sartori G. *Comparative Constitutional Engineering, an Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*. New York University Press. 1997. P. 198.
21. Schmidt C.W. On Doctrinal Confusion: The Case of the State Action Doctrine. *Brigham Young University Law Review*. 2013. Vol. 2013, Issue 3. P. 575-624.
22. Siegel S. The Constitution and Private Government: Toward the Recognition of Constitutional Rights in Private Residential Communities Fifty Years After *Marsh v. Alabama*. *WM. MARY BILL RTS. J.* 1998. Vol. 6. P. 461.
23. Watts J.L. State Action and the Private Use of Deadly Force. *Notre Dame Law Review*. 2018. Vol. 93, No. 1. P. 45-98.
24. Бориславська О. Сутність конституціоналізму: конституціоналізм як ідеологія, доктрина та практика обмеженого правління. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 247-256. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2015_61_30

References

Bibliography:

1. Alexy R. A Theory of Constitutional Rights. 2002. P. 138-145.
2. Barak A. Constitutional Human Rights and Private Law. *Yale Law School Legal Scholarship Repository, Review of Constitutional Studies*. 1996. Vol. 3, Issue 2. P. 225, 236.
3. Barak A. Proportionality: Constitutional Rights and Their Limitations. 2012. P. 415-416.
4. Barendt E. The United States and Canada: State Action, Constitutional Rights and Private Actors. In Dawn Oliver Jörg Fedtke (Eds.), *Human Rights and the Private Sphere: A Comparative Study*. London-New York: Routledge-Cavendish. 2007. P. 400-401.
5. BeVier L., Harrison J. The State Action Principle and Its Critics. *Virginia Law Review*. 2010. Vol. 96, Issue 8. P. 1767-1820.
6. Boryslavska O. Sutnist konstitutsionalizmu: konstitutsionalizm yak ideolohiia, doktryna ta praktyka obmezhenoho pravlinnia. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria yurydychna*. 2015. Vyp. 61. S. 247-256. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2015_61_30
7. Chemerinsky E. *Constitutional Law: Principles and Policies*. 2023. P. 546-553.
8. Currie D., De Waal J. *The Bill of Rights Handbook*. 2013. P. 44-46.
9. Diamond W.A. State Action and the Public Function Doctrine: Are There Really Public Functions? *University of Richmond Law Review*. 1979. Vol. 13, Iss. 3. P. 579-610
10. Gardbaum S. The «Horizontal Effect» of Constitutional Rights. *Michigan Law Review*. 2003. Vol. 102. P. 387-393.
11. Goodson J. The State of the State Action Doctrine. *Touro Law Review*. 2017. Vol. 33, Issue 2. P. 271-310.

12. Grimm T. The Constitution in the Process of Denationalization. 2012. P. 210-211.
13. Henkin L. A New Birth of Constitutionalism: Genetic Influences and Genetic Defects. In Rosenfeld M. (Ed.), *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. New York, USA: Duke University Press. 1994. P. 39-54. <https://doi.org/10.1515/9780822396406-003>
14. Kay R.S. The State Action Doctrine, The Public-Private Distinction, And The Independence of Constitutional Law. *Constitutional Comment*. 1993. Vol. 10. P. 337-338.
15. Kommers D., Miller R. The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany. 2012. P. 361-364.
16. Meacham M.M. The Perfect Storm: How Narrowing of the State Action Doctrine Threatens Civil Rights. *Idaho Law Review*. 2021. Vol. 57. P. 223-260.
17. Möller J. The Global Model of Constitutional Rights. 2012. P. 172-175.
18. Ondrejek P. A Structural Approach to The Effect of Fundamental Rights on Legal Transactions in Private Law. *European Constitutional Law Review*. 2017. Vol. 13, No. 2. P. 281.
19. Robin West. Response to State Action and a New Birth of Freedom. 2004. 92 GEO. L.J. R. 819, 824.
20. Sajo A. *Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism*. Budapest. 1999. P. 14.
21. Sartori G. *Comparative Constitutional Engineering, an Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*. New York University Press. 1997. P. 198.
22. Schmidt C.W. On Doctrinal Confusion: The Case of the State Action Doctrine. *Brigham Young University Law Review*. 2013. Vol. 2013, Issue 3. P. 575-624.
23. Siegel S. The Constitution and Private Government: Toward the Recognition of Constitutional Rights in Private Residential Communities Fifty Years After *Marsh v. Alabama*. *WM. MARY BILL RTS. J.* 1998. Vol. 6. P. 461.
24. Watts J.L. State Action and the Private Use of Deadly Force. *Notre Dame Law Review*. 2018. Vol. 93, No. 1. P. 45-98.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

УКРАЇНСЬКОГО ЧАСОПИСУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Антоні АБАТ Нінет, Данія

Професор, Університет Копенгагену, Центр порівняльних і Європейських досліджень

Барон Андре АЛЕН, Бельгія

Почесний професор, доктор юридичних наук, суддя Конституційного Суду Бельгії, почесний Президент Конституційного Суду Бельгії, почесний професор конституційного права університеті KU Leuven, почесний секретар Ради Міністрів Бельгії, суддя ad hoc ЄСПЛ

Юрій БАРАБАШ, Україна

Професор, доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної Академії правових наук України, НУ "Харківська юридична академія"

Олена БОРИСЛАВСЬКА, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка

Любомир БОРИСЛАВСЬКИЙ, Україна

Доцент, кандидат юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, член Конституційної Комісії

Мілош ВЕК, Австрія

Професор історії європейського та конституційного права у Віденському університеті. Постійний науковий співробітник IWM

Оксана ГРИЦУК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, суддя Конституційного Суду України

Петер Міхаель ГУБЕР, Німеччина

Професор, доктор юридичних наук, суддя Федерального Конституційного Суду

Мирослав ГРАНАТ, Польща

професор, Університет кардинала Штефана Вишинського, Варшава, суддя Конституційного трибуналу Республіки Польща у відставці

Дейнюс ЖАЛІМАС, Литва

Професор, Інститут міжнародного та європейського права, Вільнюський університет, суддя Конституційного Суду Литви, голова Конституційного Суду Литви

Гілберт Пол КАРРАСКО, США

Професор, Університет Вілламет (Willamette University, Сейлем, штат Орегон)

Віктор КОЛІСНИК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної Академії правових наук України, НУ "Харківська юридична академія", суддя Конституційного Суду України

Анжеліка КРУСЯН, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Національний Університет "Одеська юридична академія"

Кшиштоф ЕКХАРДТ, Польща

Професор, доктор наук, Декан Іногороднього юридичного Факультету і Адміністрації у Жешуві, Вища школа права і адміністрації

Микола МЕЛЬНИК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, суддя Конституційного Суду України

Наталія МІШИНА, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Національний Університет "Одеська юридична академія"

Екхарт ПАХЕ, Німеччина

Професор, Вюрцбурзький університет Юліуса Максиміліана

Сергій РІЗНИК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка

Мацей СЕРОВАНЄЦ, Польща

Доктор габілітований, професор УМК Кафедра конституційного права Факультет права і адміністрації Університет Миколая Коперніка в Торуні

Ігор СЛІДЕНКО, Україна

Доцент, доктор юридичних наук, суддя Конституційного Суду України

Ольга СОВГИРЯ, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, суддя Конституційного Суду України

Петро СТЕЦЮК, Україна

Доцент, кандидат юридичних наук, доктор права, Київський національний університет імені Т. Шевченка

Іван ХАЛЯЖ, Угорщина

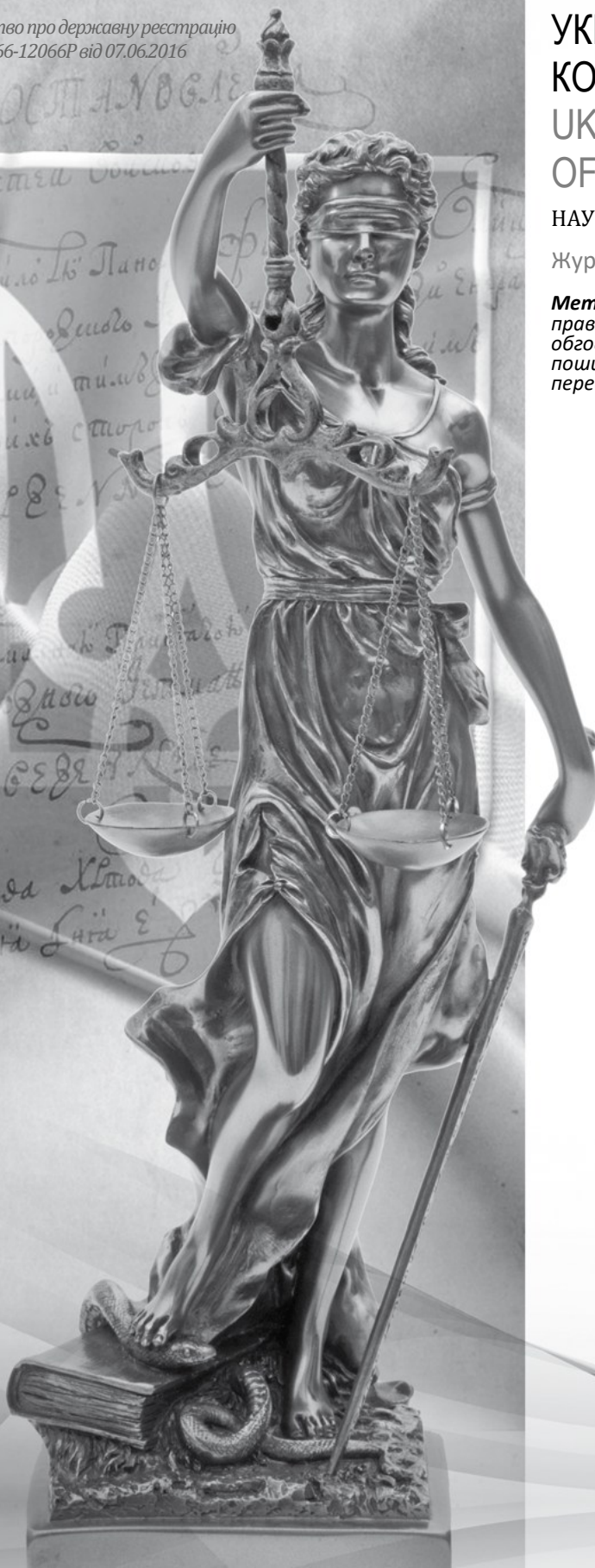
Професор, доктор юридичних наук, голова Інституту конституційного права

Станіслав ШЕВЧУК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної Академії правових наук України

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ 22166-12066Р від 07.06.2016

Часопис включено до переліку наукових фахових видань України

ISSN 2519-2590

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА UKRAINIAN JOURNAL OF CONSTITUTIONAL LAW

НАУКОВО-ЮРИДИЧНЕ ВИДАННЯ

Журнал, щоквартальник

Мета і тематика. Український часопис конституційного права має на меті створення платформи для фахового обговорення сучасних проблем конституціоналізму та поширення якісного контенту з цієї проблематики, передусім для українського читача.

ЗАСНОВНИКИ:

Львівський національний університет
імені Івана Франка (Код ЄДРПОУ 02070987)
79000, Україна, м. Львів, вул. Університетська, 1

Громадська організація

«Центр конституційних ініціатив» (Код ЄДРПОУ 38763646)

ТОВ «Редакція журналу «Український часопис
конституційного права» (Код ЄДРПОУ 40252310)

Журнали українською та англійською мовами
доступні на сайті www.constjournal.com
або за зверненням на адресу:
editor@constjournal.com

ВИДАВЕЦЬ:

Редакція журналу «Український часопис
конституційного права»

Головні редактори: Олена Бориславська, Сергій Різник
Редактор електронної версії журналу: Євген Пілат
Випусковий редактор: Вікторія Дубас
Відповідальний секретар: Христина Слюсарчук
Асистент редактора: Ярина Нечипорук
Літературний редактор: Оксана Карнієнко
Перекладач: Христина Стягар

Місцезнаходження редакції:

79018, Львівська обл., м. Львів,
вул. Стороженка, буд. 12, кв. 501

e-mail: editor@constjournal.com www.constjournal.com

Підписано до друку 31.05.2026 р. Тираж 100 прим.

Друк: ТзОВ «Український часопис конституційного права»

Формат видання: 84×108/16